ژیانی کوردەواری

کورتە باسێکی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئەدەبی و رۆشنبیری و
فۆلکلۆری نەتەوەی کوردە .

(توما بوا) نووسیویەتی

ئاوازە نگەنە ، لەفەرەنسی یەوە کردویەتی بە عەرەبی .

حمە سعید حمە کریم ، لە عەرەبی یەوە کردویەتی بە کوردی .

هەوڵنامەی کتێب

تێبینی :

١ ـ ئەو پـەراوێزانەی ژمـارەیان بۆ دانـراوە پەراوێزی وەرگێڕی عەرەبین‌و ئەوانەشی نیشـانەی ئەستێرەیان بۆ دانراوە پەراوێزی خۆمن ٠

٢ـ ئەو وێنانەی لە کتێبەکەدان بە مەبەستی ڕوونکردنەوەی ژیانی کـوردەواری ئەو سەردەمـەی نووسەر باسی ئـەکاو ئەم سەردەمەی خۆمان خۆم دام‌ناوون ٠

حمه سعید حمه کریم

هەواڵنامەی کتێب

پێشەکی

وەرگێڕان لەخۆیدا هونەرەو گرنگیەکی شیاوی پڕ بە پێستی خۆی پێ ئەدرێت‌و بەشێکی یەکجار گرنگی ئەدەبە چونکە ڕۆشنبیری نوسەران‌و ئەدەبەکەیان بە موتوربەکردنی ڕۆشنبیری جیهان‌و ئەدەبی گەلانی جیهان نەبێت پەرەناسێنێ‌و ناگاتە ئەو ڕادەیەی کە ئەدەبی ولاتانی پێشکەوتووی گەیشتۆتێ .

مرۆڤ لەسەرەتای ژیانیەوە تێکەڵ خوازبووەو پێ بەپێی گەشەسەندن‌و گۆڕانی قۆناغەکانی کۆمەڵەکەش شارستانیەتی گۆڕاوەو گەشەی سەندوە ، ئاشکراشە کە ئەدەبیش لقێکی ئەم شارستانێتی‌یەیەو ، بۆ سود وەرگرتنیش لەشارستانێتی‌و کەلەپوری نەتەوایەتی کۆمەڵانی‌تر وەرگێڕان بووە کاری گرنگ‌و پێویستی سەردەم . کوردیش وەکو زۆربەی زۆری نەتەوەکانی تری سەر ڕوی زەمین چونکە مێژوەکەی لەتەم‌ومژدایە ئەدەبەکەشی هەروایەو بەشی زۆری ئەدەبی نوسراوی کەوتۆتە بەر لێشاوی بیرچونەوەو فەوتاندن‌و ، ئەوەشی هەندێ جار بەدەستیەوە مابێ نوسینی ڕۆژهەلات ناسەکانە .

ئەم کتێبەی کەوا لەبەردەستی خوێنەرانی بەرێزدایە ئاشکرایە پاش ڕەنجێکی تەواو هاتۆتە کایەوە ، پاش ئەوەی کە لە زمانی فەرەنسی‌یەوە وەرگێڕراوەتە سەرزمانی‌عەرەبی لەوانەشە زۆربەی ڕۆشنبیران بڵێن : پێویستی نەئەکرد ئەم ئەرکە لەگەڵ ئەم کتێبەدا بکێشرێت‌و وەربگێڕرێتە سەر زمانی کوردی ، چونکە زۆربەی زۆری ڕۆشنبیرانی کورد سەرچاوەی ڕۆشنبیرێتی‌یان لەو کتێبانەوەیە کە بەزمانی عەرەبی نوسراونەتەوە ، لەگەڵ زانینی ئەو ڕاستیەشدا ڕۆشنبیرانی دڵسۆز ئەبێ بزانن کە بەچاپکردنی کتێبێکی کوردی کەلەبەرێکی بچوکی کتێبخانەی کوردی ئەگیرێت‌و وەرگێڕان‌و چاپکردنی ئەم کتێبەش بەزمانی کوردی هەروایەو ئەم ڕۆژهەڵاتناسە فەرەنسیەش بە خوێنەرانی کورد ئەناسێنێت ، دیسان وا لەو ڕۆشنبیرانەش ئەکات کە زمانی بێگانە ئەزانن ، قۆڵی لێ‌هەڵماڵن‌و بەپێی توانای خۆیان هەندێ شتی بەسود وەربگێڕنە سەر زمانە خۆشەویستەکەمان ، بەتایبەتی ئەوانەی کە ئێمە دەربارەیان شارەزاییمان نیە .

کاری ئەم ڕۆژهەڵاتناسانەش تا بڵێی شایانی بایەخ پێدانە ، چونکە لەپێناوی بەدی‌هێنانی باسەکانیاندا ئەرکێکی زۆریان کێشاوە، هەرچەندە نوسینی زۆر بەشیان بەئاشکرا ڕەگەزپەرستی تیا دەرئەکەوێت ، لەگەڵ ئەوەشداو هەرچۆنێکیش بێت هەر سوودبەخشە چونکە لەهەندێ لایەنەوە نەتەوەکەمانیان بە نەتەوەکانی تری جیهان ناساندوەو کوردیشیان بە گەلێك داناوە وەکو هەموو گەلەکانی تری سەر ڕوی زەمین .

ڕۆژهەڵاتناسی فەرەنسیش «تۆمابوا» ئەم کتێبەی نووسیوەو، ناوەرۆکی کتێبەکەشی دەربارەی کوردستان‌و چۆنێتی ژیانی کوردەواری‌و باری ڕۆشنبیری‌و ئەدەبی‌و ڕژێمی کۆمەڵایەتی ...

هتد ، باس ئـەکات ، گەر تەماشای ناوەرۆکی ئەم کتێبـە بکەین هەندێ شت ڕەچاو ئەکەین کە لەوانەیە لای کۆمەڵی گەنجانی ئەم سەردەمەمان زۆر دەرکەوتوو نەبێت ، هەروەها هەندێ شتی‌وای تیا باس‌کراوە ، تەنانەت لە کوێرە لادێکانی سـەر سنووریشـدا ناویان نەماوە ، ئینجا نەخوازە لەو شارانەدا کە ئێستا بوونەتە مەڵبەندی ڕۆشنبیری ، هەر بۆ ئەوەشە کە وەرگێڕی ئەم کتێبە بۆ زمانی کوردی ڕەنجێکی زۆری داوە بۆ دروستکردنی پەراوێز بۆ کتێبەکە ئەویش بۆ ڕوونکردنەوەی هەندێ شت کە ئێستا لەناودا نیە یاخود زۆر دەمێکە لەناو چووە ، هەروەها لە ڕاستکردنەوەی هەندێ باسیش‌دا درێغی نەکردووە •

وتمان لـەم کتێبەدا زۆر لایەنی دواکەوتـوویی کوردستان‌و گەلی کوردی تیا لـە قەڵەم دراوە ، بـەڵام ئەبێ ئەوەشـمان لەبیر نەچێت ، ئەگـەر لە چاوێکی ڕەگەزپەرستیەوە سـەیری نەتەوەی کورد نەکرابێت‌و بەڕاستی ئەم شتانە نووسرابن ئەوا جیاوازیەکی یەکجار گەورە بەدی ئەکەین‌و ئەو گەشەسەندن‌و پێشکەوتنەی کە نەتەوەی کورد لە نێوان چەند ساڵێکی کەمدا بەدی‌ی‌هێناوە ئاشکرا ئەبێت ، کە ئەوەش جێی شانازیی نەتەوەکەمانە کە لە ماوەیەکی کەمدا هـەوڵو تەقەلایەکی چـاکی داوە لە پێنـاوی پێشکەوتن‌و گەشەکردنی سەردەمدا •

ئەمیرە محەممەد ئەمین
مامۆستای زمـان‌و ئەدەبی کوردی
لە ناوەندیی نەورۆزی کچان
لە سلێمانی
١٩٧٩

بەشی یەکەم

کوردستان

کوردستان

کوردستان ئەو وڵاتە بێ‌سنوورەیە کە کوردەکانی تیا ئەژی ، ئەم ناوە لە چەند سەدەیەکدا بە ناوچەیەکی فراوان ئەوترا کە تا رادەیـەك لەگـەڵ تێپەڕبـوونی زەمانـەدا گـۆڕاوە • ئەمڕۆش کوردستان بەشێوەی رەسمی لەسەر نەخشە چاپکراوەکانی تورکیا لابراوە ، لەکاتێکدا کە لەسەردەمی عوسمانیدا دەرکەوتووبووە ، بەڵام لە ئێران کوردستان* ناوی شارێکە لە رۆژئاوای ئێراندا کە تەنها کوردەکانی ئێران خۆیشیانی تیا جێ‌نابێتەوە ، وە بەتەواوی ئەکەوێتە ناوجەرگەی ئاسیای بچووکەوە،وە بریتیە لەبڕبڕە پشتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست•لەلایەکەوە بەشی زۆری ناوچەی شاخاوی نێوان دەریای رەش‌و بـەری (نێوان دوو رووبار) (بين النهرين) ئەگرێتەوە ، لەلایەکی‌تریشەوە ئـەنتی تۆرۆس‌و بەرزاییەکانی ئێران ئەگرێتەوە ، وە ئەم ناوچەیە بەگوێرەی بیرکردنەوەو خەیاڵ لە مانگێ یان لـە داس ئەچێت ، رووبەرەکەی بەقـەدەر نزیکەی رووبەری فەرەنسا ئەبێت ، وە ئەچێتە ناو بەشێکی زۆر لە خاکی تورکیاو عێـراق‌و ئێران ، لەگـەڵ ئەوەشدا ئەو گەلەی کـە لەم ناوچەیەدا ئـەژی بەناوی خۆیـەوە ناوئەبرێت‌و بـە شانازیەوە رەگەزو زمـان‌و مێـژووی خۆی جیایـە لەگەڵ تـورك‌و فارس‌و عەرەبدا •

هەوارنامەی کتێب

---

* مەبەست لە شاری سنەی ئێستایە کە لە ئێران بە کوردستان ناوئەبرێ •

١ ـ سروشتی کوردستان :

زنجیرە چیای تۆرۆس‌و زاگرۆس نزیکەی بڕبڕە پشتی ئەم وولاتە ئەگرێتەوە ، کە بریتیە لە خاکێکی بەرزی جوان‌و ئەتوانرێ لەسەر هەندێ لە لوتکە بەرزەکانیەوە بڕوانرێ بەسەر ناوچەکانی دەوروپشتیدا ، ئاراراتی گەورەش کە کەشتی‌یەکەی نوحی لەسەر وەستا بەرزی‌یەکەی لە ٥٠٠٠ هەزارمەتر زیاترە ، هەروەها بەرزی چیای جودی کە داوای هەمان شەرەف ئەکات ٢٠٠٠ مەترە وە نەمرودداغ ٣٠٠٠ مەتر بەرزە ، بەلام سپیان کە لە زۆر گۆرانیی کوردیدا ناوی ئەبرێت بەرزی‌یەکەی ئەگاتە ٣٥٠٠مەتر

لە عێراقیشدا بەرزی پیرەمەگروون ئەگاتە ٣٠٠٠ مەتر لە زۆربەی ڕۆژانی ساڵ سەر لوتکەکانی بەفر دای‌پۆشیون ٠

لە ناوەڕاستی کوردستانەوە هەردوو ڕوباری دیجلەو فورات سەرچاوەو پەلە بلاوەکانیان وەرئەگرن ٠ چەمی مرادصو ، خابور، هەردوو زێ ، دیالی (سیروان) کە بە نێوان چیاکاندا تێ‌ئەپەڕن جوانیەکی یەکجار زۆر ئەدەن بە ناوچەکەو هەروەها گەلێ لە دۆڵە بەپیتەکانی ئاوئەدەن ٠ ئەم پەلانە بەرانبەر قەمچوپێچەکانی فورات ئەبنەوە ، هەروەکو لە دەشتی ئۆرفەدا بەدی ئەکەین یان لە دیجلە لەناوچەی دیاربەکرو جەزیرە ئەی‌بینین ، وە لە دۆڵی مۆش‌و لە دۆڵەکانی هەردوو زێ بەدەوری هەولێردا دیارن ، کەوابوو ئەم ولاتە لە جوانیدا هیچی کەمتر نیە لەجوانی سروشتی دەوروپشتی ئەگەر بەراورد کرا لەگەڵیدا بەجۆرێکی‌وا منالانیش گۆرانی هەڵئەدەن بەجوانی‌ی ولاتەکەیاندا : گوڵەکانی (ئەخماخان) ، سێوی (مەلاتیە) ، ترێی (سنجار)و وێنەی زۆر لەمانە قەدپاڵی دارستان‌و بەرداوی‌یەکانی چیای (سپیان ـ خەلات)یان دروست کردووە ٠

هەواڵنامەی کتێب

سروشتی کوردستان له زستاندا

ئەو کانیانەی کەلە(بینگوڵ)(١) هەڵئەقوڵێنو هەوای بەفراوی چیاکانو باخچەکانی مەریوانو ئەو چەمانەی کە بەناو دێیەکاندا تێئەپەڕنو ئەو هەموو میوە زۆرە لە هەموو ناوچەکانداو لوتکەی چیای قەندیل کە بەفر دایپۆشیوە ، لەناوچەکاندا خاڵی بەراورد کردن جۆراوجۆر ئەکەن بەجۆرێك کە لەوانەیە سەرسام بیت لەو جوانیە ئەگەر گۆرانیبێژ لەنیگای لادێیەکەوە زۆر بەپەرۆشەوە باسی جوانی خۆشەویستەکەی بکات ، وەکو ئەڵێت :

ئامۆزا چاوەکانت تیشكو ئاگرن
لەسەرچاوەکانی ئەخماخان ئەچن
ئەنێی ئاسکیت
لەنێوان گوڵەکانی ئەخماخاندا
تۆ ئەو گوڵە شاخاویە جوانەیت کە خاوەنی گوڵاوی بێپایانی
لەژێر تیشکی قژە ئاڵتوونیەکەتدا خۆتشاردۆتەوە .
پەلکەکانی قژت ئەچێت بەملاولادا
هەروەکو شنە فێنکەکەی ئەخماخان .

بەڵام هەمووشتێك لەم وڵاتەدا شاعیرانە نیە هەوا زۆرسەختە، کاتێك بەفر سەر لوتکەکان دائەپۆشێت لەگەڵ سەرمایەکی زۆراو ئەو شەپۆلە گەرما توندەی کە هەڵئەکاتە سەر ناوچەکانی خوارو، هەروەها بارانیش هەر بەردەوامە لەمانگی تشرینی دووەمەوە هەتا نیسانو هۆ سروشتیەکانی تر ، وایان لەم کوردە شاخاویانە کردوە کە ببنە پیاوانی خاوەن هێزو بازوو .

---

(١) بینگوڵ : وشەیەکی تورکییە ، مانای (هەزار گوڵ) یان (هەزار گوڵ) ئەگرێتەوە .

٢ ـ سەرچاوەی ئابووری کوردستان :

هەتا ئێستاش هەندێ لە هۆزەکان دەوارنشینن ، لە وەرزی هاویندا کوردەکان ئەو دەشتانە بەجێ ئەهێڵن کە وشك ئەکەنو سەرئەکەونە سەر ئەو گردۆلکانەی کە لەوەڕگان [کوێستان] ، یان ئەچن بۆ لەوەڕگای سەر چیاکان کە لەوێ گیای تەڕو زۆریان دەست ئەکەوێتو ئێشتیهای ئاژەڵەکانیان ئەکاتەوە .

هەندێ لە مەڕەکانیان نزیکەی (٨٠سم) بەرزە کە (١٥سم) بەرزترە لە باشترین ئاژەڵی ناوچەکانی فەرەنسا لە (بری)و (بوس) Brie ، Beauce . کوردەکان هەمیشە خەریکی شوانینو بە یەکێك لە ئیشە چاکەکانیانی دائەنێن ، چونکە ڕێگەیان ئەدات لەژێر ئاسمانە فراوانەکانی خوادا بەسەربەستی بژین .

چەندەها نموونەی خۆش خۆش گفتوگۆکانیان ئەڕازێنێتەوە، کە ڕاستی تێڕوانینو تێبینیەکانیان دەربارەی ئاژەڵەکانیان دەرئەخات ، وە هەر لەو کاتەیشدا بەرانبەر بوونەوەیەکە بۆژیانی کۆمەڵایەتیان ، وەکو لە هەندێ لەپەندەکانیاندا ئەڵێن :

بەرانی چاك هەر لە بەردەرگای گەوڕەکەیدا ئەناسرێت .

حەقی بەرانی بێشاخ بەسەر بەرانی شاخدارەوە نامێنێ* .

سەد مەڕ ئەچنە ژێر سێبەری درەختێك .

مەڕی لەڕان دواکەوتوو گورگ ئەیخوات* .

کاتێ باوی بزن نامێنێت ، گیسك ئەبێتە شوانی ڕان .

★ لە کوردەواریا ئەڵێن «خوا حەقی بزنی بێشاخ بەسەر بزنی شاخدارەوە نامێڵێت» .

هەواڵنامەی کتێب

هەندێك لە هونەری ئیشە دەستی‌یەكانی
كوردەواری

کـورد گرنـگیەکی زۆری داوە بـە ڕاو ، لەنـاو هەسـتیا پاراستوویەتی ، چونکە چیاکانی پڕن لە ورچو گورگو بەرازی کێوی‌و نێچیری‌تر کە پەڕو مووی وردیان هەیە وەکو کەوو مراوی دەشتی کە لەو ناوچەیەدا زۆرن‌و قەوارەشیان بچووکە •

لە ڕاسـتیدا ئەمڕۆ بـەشی زۆری کـوردەکان وازیـان لە کۆچەری‌یەتی‌و بەخێوکردنی مەڕو مالآت هێناوە ، وە بەشی زۆری هۆزەکانیان لە دێ بچووکەکاندا ئەژین •

دیهاتی کوردستان دڵگیرو ئاسۆ فراوانن ، ماڵەکانی‌یان یەك لە پەنای یەکداو بەبێ شەقام ڕێكخراون ، وان لەپاڵ چەمێکدا کە بە درەختی چنارو بی گەورە یان درەختی گوێزی جوان سێبەریان کراوە ، ماسی‌ی چاکیش لەناو چەمەکەدایە ، وە منالآنیش بەوپەڕی خۆشیەوە لەچەمـەکەدا مەلە ئەکەن ، لەکاتێکدا ژنانیش بـە جلە ڕەنگاوڕەنگ‌و ئالآو والآکانیانەوە کەلوپەلەکانیان ئەشۆرن •

دێ دەورە دراوە بەچـەند کێڵگەیەك کە لە باشـترین شێوەدا کشتوکاڵی تیا بەدی ئەکرێ • چونکە کورد زەوی‌ی خۆش‌ئەوێت ، وە لە کاتێکدا زەوی بەش نەکات‌و کەم‌بێت ، ئیتر جوتیاری کورد هونەر بـەکار ئەهێنێ لە دروستکردنی تەلآن‌دا* ، کـە ئەتوانێ زەرات‌و گاڵ‌و تۆوکەتانی تیابچێنێت •

چاندنی برنج سەرکەوتووەو توتن بە سامانەکانی ئەم وڵاتە

★ لە کوردەواریا ئەڵێن «مەڕی ئاوەکی گورگ ئەیخوات» •

★ تەلآن : بەو پارچە زەوییانە ئەوترێ کە جوتیاری کورد لەقەدپاڵی چیاکاندا لە بەردو دار پاکیان ئەکاتەوەو لەکشتوکاڵدا بەکاریان ئەهێنێ •

دائەنرێت ، مێویش باشترین ترێ ئەگرێو بەرهەمێکی باشی هەیەو چەشنی وای هەیە کە شەرابی لێ‌دەر ئەهێنرێت ٠

لە زۆر کات‌داو لەسەر جێگایەکی سەختی چیاکان پاشماوەی گەورە گەورەی قەڵاکان بەدی ئەکرێت کە لە سەدەکانی پێشوو لە سەردەمی ئاغا سەربەخۆکاندا دروست کراون ، وە هەندێ لەم قەڵایانەش لەمێژوودا دەوری گرنگی خۆیان‌بینیوەو داستانەکانیان تێکەڵاو بوون بە سەرگورشتە ڕاستەقینەکان‌و لەمانەوە چیرۆك‌و هۆنراوەی سواری وەرگیراون کە ئەمڕۆ گۆرانی‌بێژان لە ئاهەنگی شەوانیاندا ئەیان‌ڵێنەوە ، وەکو چیرۆکی بەناوبانگی (قەڵای دمدم) ٠

کەواتە وڵاتەکە لەوپەڕی جوانی‌دایەو ئایا لەڕاستیشدا وەکو هۆنراوەکانی دەوڵەمەندە٠

وەکو وتمان زۆربەی ناوچەکانی کوردستان شاخاوی‌یە ، وڵاتی شاخاویش چاوەڕوانی ئەوەی لێ‌ناکرێت کە زۆر دەوڵەمەند بێت ، لەگەڵ ئەوەشدا ئەبینین کە چاندنی گەنم‌و جۆو برنج‌و توتن لە دۆڵەکاندا گەلێ بایەخی پێ دراوەو درەختی بەرداریشی زۆرە وەکو سێوو هەرمێ‌و هەڵووژەو قۆخ‌و قەیسی‌و مێوی جۆراو جۆر ٠

بە شێوەیەکی گشتی مەڕ بەخێوکردن بە یەکێ لە سەرچاوە گرنگە ئابووری‌یەکانی کوردستان دائەنرێت ، چونکە سوودێکی زۆر وەرئەگرن لە خوری‌و پێست‌و شیرو کەرەو پەنیرەکەی ٠

چیاکانیش بەدارستانێکی‌چڕ لەداربەڕووی سەوز داپۆشراون کە بەرهەمی گزگلیان هەیە* ، یان لە خەڵوز دروست‌کردن‌دا بەکار

★ گزگل لەبەرهەمی داربەڕوو نیە ، بەڵکو لەبەرهەمی دارێکی‌ترە کە پێی‌ئەڵێن مازوار (دارمازوو) ٠

ئەهێنرێت • هەروەها سەروو و سنەوبەریشی هەر تیایە ، بەڵام لە ڕاستیدا هەتا ئێستاش بەکار نەهێنراون •

لە ناوچەی زاخۆ چەندەها کانی دەرهێنانی خەڵووزی بەردین هەیە ، وە لە ئەرگانی (Ergani) مس دەرئەهێنرێت ، وە لە پالو لەسـەر لێـوارەکانی (وان)و (عەقـرە)یش هـەر لێی دۆزراوەتەوە •

هەروەها ئاسنی پاك لە نزیك (مادن) لە (گیچی)و لە ناوچەی (ئامێدی) هەیـە ، قورقوشمیش لە نزیك (مادن)و لـە ناوچەکانی (وان)و (کیمیاه) (Kemah) هەیە •

هەروەها کـانی پاکی ئاڵتوون‌و زیو لە نزیـك دیاربەکرەوە دۆزراوەتەوە ، بەڵام یەکێ لە سامانە گەورەکانی کوردستان ئەو سامانە مێوەیە کەهەیەتی ، وەلەتورکیا نەوتی گارزان (Garzan) هەیە کە لە (بەتمان)و بیرەکانی (رامانداغ) لە ناوچەی (سعرت) (siirt) دەرئەهێنـرێت ، وە لە خوارووی ڕۆژئـاوای ئێرانیش کورد نەوتێکی تـری هەیە • دوای ئەمانـە ئایا ئەبێ بپرسـین کە کوردستان دەوڵەمەندە یان نا ؟!

٣ ـ شارەکانی کوردستان :

لە کوردستاندا شـار کەمە بەتایبەتی شاری گـەورە ، بەڵام بەشی زۆریان لە شوێنی جوانا دروستکـراون ، وەکو لە تورکیا (ئەرزروم) هەیە کە لە گۆشەیەکی گرنـگی ڕۆژهەڵاتی ئەنازۆڵ دایە وە (٩٠٫٠٠٠) کەسی تیا دائەنیشێت کە پیرۆزی خوورەوشت‌و بیروباوەڕی ئـاینی پێشـوویان پاراسـتووە ، وە (بـەتلیس) کە بەهۆی مێژووەکەیەوە ئەتوانین ناوی بنێین چەقی کوردستان ، وە لە بـەرزایی (١٥٠٠) مەترەوە لەسـەر ڕووی دەریاو لـە بەردی

بو وه‌له‌رزه بنیات نـراوه وه (۱۰،۰۰۰) سـه‌ربازی یۆنـانی به سه‌رۆکایه‌تی‌ی زه‌ینه‌فوون به‌وێدا تێپه‌ڕبوون ، هه‌روه‌ها دیار به‌کر له‌سه‌ر دیجله‌و قه‌ڵا کۆنه‌کانی ڕۆمـان ، وه (وان) له‌سه‌ر لێواری ده‌ریاچه‌یه‌کی خوێیاوی که له ده‌ریای مردوو ئه‌چێت‌و نیشتمانی (سه‌میر ئه‌میس) بووه ، [ئیلازك‌و(۲) مه‌لاتیه‌و ماردین‌و جه‌زیره] •

له‌ئێرانیش (ساوجبولاق)(۳) ئه‌وشاره‌یه که کورده‌کان ناویان نا (مه‌هاباد) که مانای مانگه ، یان شاری میدیه‌کان ، وه سه‌نه‌نده‌ج (سنه‌و سه‌قزو کرماشان) مه‌ڵبه‌نـدی سه‌ره‌کی کۆبوونه‌وه‌ی به‌شی زۆری دانیشتوانن •

شاری [سلێمانی]ش له عێـراقدا ژماره‌ی دانیشتوانی ئه‌گاته (۵۰،۰۰۰) که‌س‌و به گرنگترین مه‌ڵبه‌ندی ڕۆشنبیری‌و پیشه‌سازی دائه‌نرێت • (هه‌ولێر)یش خاوه‌نی قه‌ڵایه‌کی جوانه‌و ئه‌سکه‌نده‌ری زوالقه‌رنه‌ینی تیا سه‌رکه‌وتووه به‌سه‌ر داریوش‌دا • ئه‌مه‌ش وه‌کو شوێن‌و جێـگای ئامێـدی‌و عه‌قره وایه کـه هه‌ردووکیان لـه قه‌ڵا ئه‌چن •

(ڕه‌واندز) له ڕووی دانیشتووانه‌وه گرنگییه‌کی وای نیه ، به‌ڵام له ڕووی چیاکانیه‌وه ده‌رکه‌وتووه •

هه‌روه‌ها زاخۆو دهۆك که بێستانی زۆریان لێیه‌و نیشانه‌ن بۆ چالاکی ئیشوکاری دانیشتوانیان ، وه سه‌رسه‌نگ‌و صلاح‌الدین که هه‌ردووکیان به مه‌ڵبه‌ندی هاوینه‌هه‌وار دائه‌نرێن‌و له‌جوانیدا به‌رانبه‌ر جوانترین شوێنی لوبنان ڕائه‌وه‌ستن •

دانیشتوانی ئه‌م شارانه هه‌موویان له‌سه‌ر بازرگانی‌ی بچووك یان ئیشی ده‌ست وه‌کو چنین‌و دروست‌کردنی قاڵی‌و نه‌وگ ئه‌ژین، وه زۆر لـه کورده‌کان لـه ئیشـوکاری به‌ربه‌سـتی دوکـان یان

---

(۲) ئیلازك ناوی شارێکی تورکییه‌و مانای خۆشه‌ویسته •
(۳) سابلاخی ئێستا •

کارگەکانی پاڵاوتنی نەوتی کەرکووکدا ئیشیان کردووە ٠

زۆر جار پرسیار ئەکرێت کە ئایا کوردەکان زۆرن ؟ ئیتر وەڵامی ئـەم پرسیارە بەرێك و پێکی شتێکی ئاسان نیــە ، ئەویش بەهۆی ئەو سەرژمێریانەوەیە کەمیرییە دەسەڵاتدارەکان ئەیکەن و بەڕاستی باسی جیاوازی نەتەوایەتی تیاناکەن ٠

هەندێ لە لایەنە ڕۆژئاواییــەکان چەند ژمارەیەکی کۆنیان دیاری کردووە کە ئەگەڕێتەوە بۆ پێش نیو سەدە یان زیاتر ، کە کوردەکان دائەنێت بە ٢ تا ٣ ملیۆن کەس ، ئەمیش بەتەواوی بڕوا پێکراو نیە ٠ هەروەها کــوردە نەتەوەییەکان ژمارەی خۆیانیان داناوە بە ١٢ ملیــۆن کەس کە ئەمیش نیشانەی ڕاســتی تەواوی نیە ، وە ئەتوانین بێ دوودڵی نزیك ببینەوە لەو هەڵەیە کە زۆری پێوە نــراوە ئەگەر هاتوو وتمان سەرجەمی ژمــارەی کوردەکان ئەگاتە ٩ تا ١٠ ملیۆن کەس ، کە بەلای کەمەوە ٦ ملیۆنیان وان لە تورکیا ٠

دەربارەی ئەو ژمارەی دوایی کەس ناتوانێ بڵێ لە سنوور چۆتە دەرەوە چونکە خوێندنەوەی سەرژمێری دانیشتوانی ژمارە (٤٤٤)ی ساڵی ١٩٦٠ وەکو نیشانەیەك وایە بۆ ئەمە ٠ کورتەی باسەکە ئەوەیە کە سەرجەمی ژمارەی کوردەکان ئەگاتە سەرجەمی ژمارەی دانیشتوانی عێراق و لوبنان و ئەردەن و کوەیت بەیەکەوە ٠

دوای ئەم کورتە باسە دەربــارەی ڕەگەز و بنەڕەت ئامانجی لاپەڕەکانی داهاتوو ئەوەیە کە باسی گەلی ئەم وڵاتە جوانە بکات، کە لەوانەیە لە شێوە ڕاستیەکەیا بەدی نەکرابێت یان نەناسرابێت، وەباسی سروشتی کوردەکان ئەکەین لە نێو ئیشوکاری ڕۆژانەیاندا، وەکو ئیشــوکاری خێــزانی و پیشــەیی و بــیروڕای ئابــووری و کۆمەڵایەتی و ئاینی و ڕۆشنبیرییان ٠

دێیەکی کوردەواری

بەشی دووەم

لێکۆڵینەوەیەک دەربارەی گەلی کورد

هەواڵنامەی کتێب

لێکۆڵینەوەیەك دەربارەی گەلی کورد

نەژادی گەلی کورد بە یەکێك لەو تەنگوچەڵەمانە ئەژمێررێت کە مێژوو نووسەکان لە پێش نزیکەی نیو سەدەوە گرنگیان پێداوە ، وە لەم ڕووەوە چەند ڕایەك دانراوەو هاتوتەکایەوە •

لەڕاستیشدا باسەکە هەتا بڵێی ئاڵۆزە ، وە چەند نووسەرێك لە ڕووسیا تێکۆشاون بۆ ئەوەی ڕووناکی یەکێ بخەنە سەر بەتایبەتی مینۆرسکی‌و نیکیتین‌و فیلچیڤسکی ، وە هەندێکی تریش هەستیان کردووە کە پانیان پێوە ئەنرێت بۆ ڕووناك کردنەوەی ئەم باسە • ئێمەش هەوڵ ئەدەین بەیارمەتی باسە زانیاری‌یەکانی ئەوان بچین بە دوایاناو مەسەلەکە ڕوون بکەینەوە ، بە خستنە ڕووی ئەو بەڵگانەی کە لە مێژوو و زانستی کەلەپوورەکان‌و زانستی زمان‌و زانستی نەتەوەکانەوە وەرگیراون ، ئەمەیش ڕێگای ئەوەمان لێ ناگرێت کە بیر بکەینەوە بۆ ئەوەی بگەینە ئەو ئەنجامەی کە ئەڵێت کوردەکانی ئەمڕۆ لە چەند ڕەگەزێك پێك هاتوون لەنێوان چەند سەدەیەکدا یەکیان گرتووە ، وە مێژوو و ژیانی کۆمەڵایەتی وایان لەم گەلە ڕۆژهەڵاتیە کردووە کە بە ئاشکرا ببنە ڕەگەزێك‌و نەتەوەیەکی جیاواز •

١ ــ لە ئەفسانەوە بۆ مێژوو :

هەر لەسەرەتای سەدەی نۆزدەهەمەوە دانیشتوانی (دەماوەند)

هەولێرنامەی کتێب

ئاهەنگیان ئەگێـــڕا ــ گومانیشی تێدا نیە کە هەتا ئێســـتاش هەر ئاهەنگ ئەگێـــڕن بەبۆنەی جەژنێـــکەوە کە پێی ئەڵێـــن جەژنی کورد* • ئـەم جەژنە یادی سەرکەوتنی (فەرەیـدون)* ئەکاتەوە بەسەر زوحـــاکی زۆردارا یان (ئەژ ـــد ەهاك) کە مانــــای پیاوی خاوەن [گەنە ڕەوشتە] •

زوحاکیش ئـەو پیاوە بووە کە لە سوریاوە هاتـــووەو شەڕی لەگەڵ شای ئێرانی ئەفسانەیی بەناوبانگ (جمشیدا) (Djamchid) کردووە ، کە جمشید مانای ڕووناککەرەوەیە ، وە لە جێگاکەی چۆتە سەرتەخت • بەڵام زوحاك تووشی برینێکی پیس بووە لەســەر هەردوو شانی کـــە وەکو ئەژدەهــا وابوون ، گومانیشی تێدانەبووە کە ئەمە پاداشتی نارەسەنی خۆی بووە ، وە بۆ ئـەوەی ئەم ناپیاوە چاك ببێتەوە بـەشی زۆری پزیشـــکەکان شارەزایی‌و توانای خۆیان خستۆتە کار • لێرەدا شەیتان خۆی تێهەڵقورتـــاندووە بۆ ئەوەی ئێشــەکەی دابمرکێنێتـــەوە ، وای ڕاسپاردووە کە هەموو ڕۆژێ مێشکی گەنجێکی تازە پێگەیشتوو بخاتە سەر برینەکانی شانی بۆ ئەوەی ئەژدەهاکانی پێ‌بلەوەڕێن • بەم شـــێوە ژمارەیەك قوربانی‌درا ، هەتا ئەورۆژەی کـــە هەردوو چێشتکەرەکەی (ئەرمایل)و (کورمایل) کە زامی ئەم دڕندەیەیان تیمار ئەکرد ، هەستیان کرد کە پێویستە لەسەریان یارمەتی ئەم بێتاوانانە بـــدەن ، ئەویش بـــە گۆڕینی مێشکی گەنجـــەکانە بە مێشکی مەڕ ، ئیتر ئەوەی نۆبەی ئەهات ئەبووایە هەڵبهاتایە بۆ سەر چیاکان ، وە لەگەڵ تێپەڕبوونی زەمانەدا ئەم ڕاکردووانە لەناو خۆیاندا ژن‌و ژن‌خوازیان کردووەو بوون بە باووباپیری ئەو

★ نووسەر لێرەدا مەبەستی لە جەژنی نەورۆزە •

★ لێرەشدا نووسەر مەبەستی لە کاوەی ئاسنگەرە •

کوردانەی کە هەر بەشاخاوی ماونەتەوەو ڕاهاتوون لەسەر ژیانی کشتوکاڵیو بەخێوکردنی ئاژەڵ ، وە ئەوانە هیچ ژیانێکی دامەزراوی چەسپاویان نەزانیوە ، چونکە ئەبینی خانووەکانیان دەوارن • دوای ئەوەی فەرەیدون سەرکەوت بەسەر زوحاکدا لەسەر لوتکەی دەماوەندو لەسەر ئاگرێکی بچووك بەزنجیر بەستیانەوە هەتا مرد ، هەروەکو مردنەکەی (برۆمیثوس) (Promethee) لەسەر چیای قەفقاس • ئەمە ئەو داستانەیە کە فیردەوسی لە شانامە [مێژووی پادشاکانی فارس]دا باسی کردووە • بەڵام ئەم داستانە لەوانەیە ئەو کەسانە ڕازی نەکات کە ئەڵێن نەژادی کوردەکان شتێکی سادەیە • لەڕاستیا ئەم گەلە زۆر بە ئازا ناسراونو هەندێ لە نووسەرە کۆنەکانی عەرەب گەیشتوونەتە ئەوەی کە بڵێن (کوردەکان لەڕەگەزی جنۆکەن)* • کە نەژادیشیان زۆر بەباشی ناسراوە • ئەوەتا سلێمان پاشای گەورە لە کەلەپووری ڕۆژهەڵاتدا یادگاری هەر ماوە ، وەکو ئەڵێن لە کوردستاندا گەلێك داشماوەی بەجێ هێشتووە ، ڕۆژێك لەڕۆژان ئەم پاشایە ویستوویەتی ژمارەی ژنەکانی زۆر بکات ، فەرمانی داوە بگەڕێن بە ڕۆژئاوادا و (٤٠٠) کچی جوانی بۆ پەیدا بکەن ، بەڵام بۆ بەدبەختی ئەو لەڕێگای گەڕانەوەیاندا تووشی جنۆکە ئەبنو شەیتان هانی جنۆکە ئەدات دەستدرێژییان لێ بکەن ، کاتێك سلێمان پاشا هەواڵی ئەم دەستدرێژییەی بیست بۆسەر شەرەفی،

★ ئەم وتەیە بەگوێرەی تیورەکانی دروستبوونی بوونەوەرو ئادەمیزاد لەسەر ڕووی زەوی هەرکامێکیان سەیر بکەیت چ ئاینیو چ زانیاری هەر ڕاست نیە چونکە ئێستا بەتەواوی دەرکەوتووە کە هەموو بوونەوەرو ئادەمیزاد چۆن دروست بووە ، ئیتر چۆن بڕوا بەو واتایە ئەکرێت کە بڵێ ڕەگەزی گەلێك جنۆکە بێت کە لەوانەیە جنۆکە هەر لە ڕیزی ژیانی ئادەمیزادا نەبێت •

ئیتر ئەو ژنانەی کە زۆر گرنگیی پێنەدابوون دەریکردن ، بەڵام دوای تێکەڵاوبوونیان لەگەڵ جنۆکەدا چەند منداڵێکی جوانیان بوو . ئەمانەش بوون بە ڕەگەزی کورد* .

گەڕان بەدوای شێوەو دەستووری ناودا هەندێك لەنووسەرانی گەیاندۆتە چەند ئەنجامێکی سەیر سەیر . کوردەکان بوون بە پاڵەوان بە گوێرەی وشەیی (گورد) کە وشەیەکی فارسیەو مانای پاڵەوانە ، یان بوون بە گورگ ئەگەر ناوەکەیان لەگەڵ وشەی (گورگ)دا بەرانبەر بکرێت کە وشەیەکی کوردیو فارسیەو مانای گورگە .

ئەمانە هەمووی زیان بەکەس ناگەیەنێ ، بەڵام ئەکادیمی سۆڤیەتی [مارت] جڵەوی خەیاڵی شل کردووە ناوی کوردی لە ناوی (کورت)ی ئەرمەنیەوە نزیك کردۆتەوە ، لەمەشەوە تیورێکی دەربارەی ڕژێمی دایکایەتی(٤) دانا ، ئەمەش ڕژێمێکی کۆمەڵایەتیەو لەناو کوردەکانیشا باوە .

★ ئەم سەرگوزشتەیە لەناخی داستانە پڕوپووچەکانەوە هەڵقوڵاوە ، چونکە هەر لە دروستبوونی بوونەوەرەوە هەتا ئەمڕۆ بەگوێرەی هەموو ڕاو تیورەکانی دروستبوونی ئادەمیزاد نەبیستراوە کە جنۆکە لەگەڵ ئافرەتدا تێکەڵاو ببێ و منالی ببێ و شتیوا بەهیچ جۆرێ ناگونجێ لەگەڵ پێشکەوتنی زانستی ئەمڕۆدا .

(٤) پرۆگرامی دایکایەتی لەناو هەندێك گەلدا ڕەوشتێکە کە بە گوێرەی ئەوە دایك ناوی خۆی ئەدات بە منالەکانیو دەسەڵاتی ناوماڵیش ئەدرێ بە دایك . بۆ نموونەیش لە کوردستانی عێراقو ئێران تیرەیەك هەیە بە ناوی «مەنگوڕ» کە پەلوپۆی زۆری لێبۆتەوەو پیاوەکانیان بە ناوی دایکیانەوە ناوئەنرێنو بەوەوە ئەناسرێنو شانازیشی پێوەئەکەن وەکو «برایمی فاتە ، حەمەی ئایشێ، سوارەی ئاسکێ ، خولەی ئامە ، ئەحەی پوورە ئایشێ ، عەزەی فاتە کەچەڵ .... هتد» .

هەرچۆنێك بێت زۆری پێوە ئەنرێت ، ئەگەر بڵێین کوردەکان شانازی بەوەوە ئەکەن کە پاڵەوانن ، یان ڕازیبین بەوەی کە بە گورگیان دابنێن ، ئەم کوردانە لــە زۆر کاتدا بەدبەختن • وەکو جگەرخۆینی شاعیر ئەڵێت • کورد ڕازیناین بەوەی کە بە پیاوی بێورەیــان تێ بــگەن ، نەبــوونو ناشبــنو هەرگیــز وایشیان لێ نایەت •

بەڵام ئەگەر داستانە ئەفسانەییەکانی ناو جەماوەرو زانستی وەرگرتنی وشەکان زیادوکەم مانایان نەبێتو ڕێگا بدەن بەوەی کە هەندێ جیاوازی کەسایەتی تایبەتی کورد دیاری بکرێت ، ئەوە ئیتر تێپەڕ نەبێت بەبێ ئەوەی دان بنێت بەو ناتەواویانەدا کە لە ڕەگەزی ڕاستەقینەی کوردا ڕوو ئەدەن •

٢ ـ لەنێوان مێژوو و کەلەپوردا:

شتێکی ڕوونو ئاشکرایە کە ئەو ناوچەیەی ئەمڕۆ کوردی تیا ئەژی پێی ئەڵێن کوردستانو لەسەردەمی چەندەها نەوەی کۆنەوە ئاوەدان بووە ، ئەویش لەو پشکنینەدا دەرئەکەوێت کە دەستەیەك لە زانکۆی شیکاغۆ لە ساڵی ١٩٦١دا کردوویانە •

ئەشکەوتی [بەردەپــلکە و هەزارمێرد] کە لــە سلێمانییەوە نزیکنو پاشماوەی سەردەمی مەستێرین ، یان (شانەدەر) لە نزیك ڕەواندزەوە ، کــە یەکەمین پەیکەری ئێسکی ئادەمیــزادی چاخی بەردینی لە عێراقدا تیا دۆزرایەوە ، ئەیچەسپێنێ کە ئەم وڵاتە لە پێش هەزارەها ساڵەوە ئاوەدان بووە •

لەسەر خاکی (هەزارمێرد) پاشماوەی خواردەمەنیی کۆنترین ئادەمیزاد دۆزرایەوە ، ئەویش بە دۆزینەوەی ئێسکی کەروێشكو کەڵەکێویو ئاسكو بزنو یەمامەو کەوو هەموو ئەوگیانلەبەرانەی

کە ڕاویـــان کردوون ، هــەروەها ســەدەفی گرگراگەیی کــە بۆ خواردەمەنی ڕۆژانەیان کۆیان ئەکردنەوە •

(چەرمۆ) دێیەکە لە دۆڵی چەمچــەماڵداو کۆنترین دێیە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، ئەویش بۆتە هۆی ئەوەی کەببێتە یەکێك لەو مەڵبەندانەی کە بۆ یەکەمجار ئادەمیزاد چەند جۆرێك گەنمو جۆو ، هەروەهــا نۆكو نیسكو تۆوی کەتانیش کــە پێش لەدایك بوون (زاینی) بە ٣ هەزار ساڵ لــە گردەکانی کوردستاندا سەوز بووە تیا بچێنرێت • هەروەها بەرهەمی زەیتوونو بادەمو بستەو هەنجیرو ترێیش لەپێش کشتوکاڵکردندا هەر هەبوون •

هەروەها بەخێوکردنی ئاژەڵیش باوبووە ، وا دەرئەکەوێت کە لەپێش ٣٥٠٠ ســاڵا پێش زاینی مانگاو بەراز لــە ناوچەکەدا ماڵینەبوون ، بەڵام هەر لەبەرگۆشتەکەی بەخێو ئەکران • ئیتر خوریەکەیان لا گرنگ نەبوو •

بزنیش هەر لەزووەوەو پێش ٤٠٠٠ساڵ لەمەوبەر ناسراوە• لەپێشانا ســەگیش هەبووە بــەڵام نەخــوراوە ، بەڵکو ئــەو گیان لەبەرانە خــوراوون کە لەشێوەی ئەمدا بوون ، وەکــو گورگو ڕێوی لە دێی (گوندۆك) لەنزیك عەقرە لەعێراق •

لەناو ئەشکەوتی قەشەجاندا کە گاورەکان بە گوێرەی قسەی (لایارد) (Layard) ئەشکەوتی (ماریۆحەننا)ی پێ ئەڵێن گەلێك هەڵکەنــراوی ســەر بەردیــان دۆزیوەتەوە کــە ئەگەڕێتــەوە بۆ سەردەمێك کە لەوانەیە دانیشتووانی ئــەو ناوچەیە کشتوکاڵیان نەزانیبێ ، لەکاتێکــدا کە ئاژەڵی ماڵیش کەمبووە ، هــەر لەوێدا دیمەنی ڕاوێــك ئەبینین کە گرنگیەکی سەیری هەیە بــە گوێرەی

ڕای تۆفیق وەهبی(٥) هەر وەکو ئەو وێنەو هەڵکەنراوانەی پێش مێژوو وان کە لە ئەشکەوتەکانی فەرەنسادا هەن ، لەلایەکی ترەوە گەلێك پەیکەری گەورە گەورە هەیە کە بەزۆری ئەدرێنە پاڵ پاڵەوانەکان یا جنۆکەکان •

لە هەر چوار لای کوردستانی ئێستادا پاشماوەی قەڵاکان لە سەر بەردە سەختەکان بەدی ئەکرێن ، کۆنی دانیشتوانی ئەم ناوچەیە لە ناوچەی (ئورامار)ەوە هەتا ئەگاتە چیای جودی کە کەشتیەکەی نوحی لەسەر وەستا دەرئەکەوێت • شارستانێتی ئەکەدی لە نازۆ(٦) لەیۆرغانتەپە لەسەر چیای نەزیر لەپیرەمەگرون کە کەشتیەکەی گلگامشی لێ وەستا دیارە •

ساڵی ٢٠٠٠ پێش زایینی (نارام ــ سین)ی پاشای ئەکەد لە دەربەند گاوردا سەرکەوت بەسەر (ساتۆنی) پاشای لۆلۆدا • ئەم لۆلۆیانە کە لە زاگرۆس دائەنیشن باوباپیری کوردەکانن ، هەروەها ئەو گۆتیانەش کە لە چیاکانی ڕۆژهەڵاتی زێی بچوك لە نزیك ڕوباری دیالەوە دائەنیشن بە باوباپیری کوردەکان دائەنرێن •

سەرجۆنی ئەکەدی هەوڵی ئەوەی داوە کە خۆی بپارێزێت لە هێرشی ئەود اگیرکەرە تالانکەرانەی کە جارجار سەرکردەی لەشکرەکانیان ژن بوون • کاشیەکانیش بە دەوری خۆیان بەرەنگاری کورەکەی حامورابی بوونەوەو بەسەلامەتی چوونە بابل ، خۆیان تەرخان کردبوو وەکو کرێکارو کاروانچی هەوڵیان

(٥) تۆفیق وەهبی : مامۆستاو زمانەوانێکی کوردە ، چەند بیروڕایەکی دامەزراوی هەیە کە هەموو زاناکانی جیهان لایان پەسەندبووەو ئێستا لە لەندەن دائەنیشێ •
(٦) یاخود (نوزی) •

ئەدا هەتا لە سەدەی حەڤدەهەمی پێش زاینیدا گەیشتنە ئەوپەڕی بەهێزی‌یان‌و توانیـان ئـەو ناوچەیـە داگـیر بکەن کـە ئەمڕۆ (لوڕستان)ی پێ ئەڵێـن‌و بەدرێژایی ماوەی شەش سـەدە فەرمان ڕەوایی بابلیـان کردووە • ئـەم داگیرکەرانە هێـزو توانایەکی نائاساییان هەبووە • ئەو ئەسپەی کە لەگەڵ خۆیان هێنابویان بۆ شارەکە لایان بوبو بە نیشانەیەکی خواییو (سوریاش)واتا (ڕۆژ) خوایان بوە ، سەرۆکەکانیان لەگەڵ میتالی‌یەکاندا لەدەوروبەری سـاڵی ٤٥٠دا کچەکانیـان بەژن‌و ژنخـواز شـویان کـردوە بە فیرعەونەکان •

لەگـۆڕە برۆنزیەکانی لورسـتاندا گەلێ قاپو قاچـاغیان دۆزیەوە کە کاشیەکان لەگەڵ خۆیان هێنابوویان• کاتێك پاشکانی عیلام لەسەدەی دوانزەهەمدا وازیان لەدورخسـتنەوەی ئەمـانە هێنا ئیتر دەوریان هەبوو لەپێك‌هێنانی گەلی کوردا ، چونکە وا ئەزانرێ کە ئەمانە هۆزێکی میدی بوون ، دوای ئەوە ئاشوریەکان هەر کە لەگەڵ میدیەکاندا تێك‌چوون ئیتر یەکسەر لەکوردستاندا هاتنە سەر دەور •

ئەرشاك‌ـسافراستیان‌ی ئەرمەنی دانەری(کوردو کوردستان) لە ساڵی ١٩٤٨دا نەبوونی میدیەکانی دوپات کردۆتەوەو وتەیەتی ئەمانـە هەرگیـز نەبـوون ، تەنها لەچەنـد ووتـەیەکی کەمی هێرۆدوتدا نەبێ • بەگوێرەی وتەی دانەر،میدیەکان بۆ یەکەمجار بەهۆی نوسینێکەوە لەمێژوودا دەرکەوتون کە یادی سەرکەوتنی شەڵمنەسەری یەکەمی بەسەر (یانگۆ)ی لایەنگریدا کردۆتەوە کە فەرمانڕەوای نامـر ـ کوردستانی ئەمڕۆ بووەو لەوکاتـەدا لێی یاخی بووە •

لەدەوروبەری ساڵی (١١٠٠)دا (تکلات ـ فلاسەر)ی یەکەم

شەڕی لەگەڵدا کردنو (شەمس ئەدەد) بەزۆر سەرانەی لێ‌سەندون هەر لەو کاتـەدا (ئەدەدنیراری) سـێیەم مێردی سەمیر ئەمیسـی ئەفسانە سەرکردایەتی گەلێـك هێرشی کـردوە لەدژی ئەمان • بەڵام (تکلات فلاسەر)ی چوارەم کە لەسەدەی هەشـتەمدا (٧٤٤) کەڵکی لەتێکچونی هۆزەکان وەرگرت،لەکۆتاییدا دێتو(٦٠٠٠٠) کەس بەدیل ئەگرێو تالآنیەکی گەورەیشی لەمەڕو مالآت دەست ئەکەوێتو هەتا بچوکترین گۆشەی چیاو دۆڵەکان داگیر ئەکات • دیلەکانی لەدروستکردنی پـرۆژەی ئاوەدانیو ئاشـتیدا بەکار هێناوە •

دوای یانزە ساڵ ، سەرجۆنی دووەم کە شاری خورسـابادی بنیات نـاوە ، دەستی گرت بەسـەر سامەڕەداو بـە دیلیو بێگاری سەرکردایەتی ئەو گەلەی کردوو بەسەر لێوارەکانی خابوردا کە یەکێکە لەلقەکانی فورات بردنی بەرەو شاری میدیەکانو ئەمە لە ئینجیلیشا هەیە ، ئەوەی شایانی باسە هەتا ئەم سالآنەی دوایش لە کوردستانی عێراقدا گـەلێك دێی جولەکە هەبـووە • (ئەسـەر حەدۆنیش) بەدەوری خۆی سەری بەپاشای میدیەکان دانەواندوە لەوانەی کە لە نەینەوادا ئەهاتن بۆلایو بەردی بەنرخو ئەسپیان بۆئەهێنالەجیاتی سەرانە، لەمهێرشانەشدا بۆسەر خاکیکوردستان ئاشوریەکان گەلێك پاشماوەیان بەجێ‌هێشتوە کە بە توانایيو بە هێزیان دەرئەخات لە هەڵکەنراوو نەخشونیگاری (مالاتای) کە لە دهۆکەوە نزیکـە • لەباتاس لەنێوان شـەقلآوەو ڕەوانـدزداو لە دەربەندی وامەکان لەسەر زێو لەدەربەندێکی سروشتیدا لەسەر ڕێگای نێوان نەینەواو وڵاتی فارسدا ئەم پاشماوانە هەر بەرچاو ئەکەون • بـەڵام لەدواییـدا میـدیەکان توانیان لەژێر دەسـتی ئاشـوریەکان ڕزگاریـان ببێت ، لەکـاتێکدا کە سـەنحاریب بە

سەرکردایەتی یەکێك لەسەرکردە خراپەکانی کە ناوی (دیوکس) بووە خەریك بوو بەڕێکخستنی ناوچەکانی بابلو عیلامەوەو هەر لەو کاتەیشدا میدیەکان پیاوی سەر چیای زاگرۆس نەبوون •

بێجگە لەچەند هۆزێك نەبێت کە ژیانی کۆچەریو دانیشتوی دێهاتی ناخۆشیان لا خۆشبوە ، وە لە دواییدا توانیان خۆیان ڕێك بخەن ـ بە گوێرەی قسەی هیرۆدۆت ئەو سەرۆکەی کە بۆ نمونەی دادپەروەری ئەهێنرایەوە ، ڕۆژێك لەڕۆژان وازی هێنا لەوەی کە کاتی خۆی بە مەحکەمەکردنی یاریدەرەکانیەوە لەسەر ئیشوکاری تایبەتی خۆی بەفیرۆ بدات، بەڵام ئەنجامیش وا چاوەڕوان نەئەکرا کە سەرلەنوێ هەموو شێوەکانی گێرەوکێشەو هێرش سەرهەڵبدەنەوە بەجۆرێك کە میدیەکان گەیشتنە بیری ئەوەی کە پاشا هەڵبژێرنو ئیتر دیوکس یان هەڵبژارد •

دیۆکس بە پاسەوانی دڵسۆز دەوری خۆی گرتو بڕیاریدا کە پایتەختەکەی لە هەمەدان دابمەزرێنێو پەنجاوسێ ساڵ فەرمان ڕەوایی کرد ، دوای ئەوە (فراورتیس)ی کوڕی هاتە جێگای ،

ئەم کوڕەی پاشایەتیە بچوکەکانی دەوروپشتی خستە سەر ناوچەکەیو لەگەڵ پاشای فارسەکانیشدا شەڕی کرد بەڵام ئاشوریەکان بەرگریان کرد • کوڕەکەیشی تەنها ئەو ئەشکەوتە ئەفسانەییەی کوڕو کچی هەبوو کەلەنزیك دێی (شورتاخە)وە بو (سیکرازی)کوڕی کە یەکێك بوو لەو سەرکردانەی جارجار لەکاتی ئاشتیدا لەسەرکردایەتی شەڕو بەڕێوەبردنی ئیداریدا دەرئەکەوت هاتە سەر دەور • لەجیاتی ئەوەی ئەو سوپایانە کۆبکاتەوە کە سەربەخۆ لەناو هۆزەکاندا شەڕیان ئەکرد ویستی سوپایەکی ڕێكو پێك دابمەزرێنێ لەسەر شێوەی سوپای ئاشوریەکان،سەربازەکانی بەتیروکەوانو شیر پڕ چەك کردو بەشێوەیەکی تایبەتی گرنگیدا

بەسواری‌و لەم دواییەدا سوارەکانی وەکو بارسیەکانیان لێ‌هاتبو، لەسەر بەکارهێنانی کەوان بەباشی ڕای‌هێنابوون‌و ئەیانتوانی دوژمنەکانیان بە کۆمەڵ تیرباران بکەن‌و لەو کاتانەدا کە وایان دەرئەخست شکاون‌و ڕایانکردوە ، ئەمەیش ورەی ئەوانی تری بەرز ئەکردەوە • بێ‌گومان ئاگری میدیەکان ترسناك بوو لەدواییدا بەئاگری (جرەیجوری)ناو ئەبراو مانای ئەوەیە ئەو تیرە ئاگرینە لەسەر ئاویش هەر ئەگرێ • وە لە ڕاستیشا میدیەکان تیرەکانیان بەڕۆن‌و نەوتی کوڵاو ئاو ئەدا (هەر تیرێك بەم شلەیە ئاو بدرێت بەر هەرچی شتێك بکەوێ ئەیسووتێنێ ، بە مەرجێ لەخاویی شلەکەدا بهاوێژرێ‌و بە کەوانێکی چەرمی خاو بهاوێژرێ ، چونکە هاویشتنی توند سیفەتی ئەم شلەیە ناهێڵێت ، خۆ ئەگەر ئاویشی بکەیت بەسەردا بۆ کوژاندنەوە ئەوە زیاتر هەڵی ئەگیرسێنێ •)

میدیەکان لەسێ ناوچەی گەورەدا کۆبونەتەوە وەکو : ــ

١ ــ میدی گەورە ، عێراق‌و عەجەمی ئەمڕۆ •

٢ ــ میدی ئەترۆپاتین ، ئازربایجانی تازە •

٣ ــ میدی دەوری تارانی ئێستا ، کە ژێردەستەو داگیرکراوەکانی جوولەکەی تیا دروستکرا کە ڕۆفائێل سەرکردایەتیی پاشای (تۆبی‌گەنجی) تیاکردووە •

سیکراز (Cyaxare)هەوڵی داگیرکردنی نەینەوای دا ، چونکە گۆڕی ناحوم پێغەمبەر وا لە ئەڵقۆش‌و لەماوەی ٥٠ کیلۆ مەترەوە خەڵك ئەم هێرشەی بینیوەو داگیرکەرانیان وەکو گڵپەی ئاگر یان سون‌و گوللە سەیرکردووە • بەڵام لەم کاتەدا سیسیەکان کوتوپڕ لەدواوە بەرەنگاری میدیەکان بوونەوەو سیکرازیان ناچار کرد کە دەست لە ئابلوقەی نەینەوا هەڵبگرێ‌و لەسەرووی دەریاچەی ئورمیەوە بەرگری لە ناوچەکەی خۆی بکات • لێرەدا

دەستێکی کەوتە ئەملاو دەستێکی کەوتە ئەولا ، لەگەڵ ئەوەشدا لە دواییدا پاشای سیسیەکان (مادیز)و سەرکردە گەورەکانی بانگ کرد بۆ دەعوەتێك‌و سەرخۆشی‌کردن‌و سەری‌بڕین • چونکە لە دەوروبەری ساڵی ٦٢٦دا ئاشور بانیپاڵ مردبوو ، سیکراز چو بۆ لای (نیوپولاسەر) فەرمانڕەوای بابل‌و سوپا میدیەکەی لەسەر شاخ هێنایە خوارەوەو لە ساڵی ٦١٢دا نەینەوای کاول‌کرد ، کە هێشتا ئیمپراتۆری ئاشوری زیندوو بوو، ئەم مێژووە بەڵگەدارە بە یەکەم ساڵی مێژووی کورد دائەنرێ ، هەروەکو کوردە نیشتمان پەروەرەکانی ئەمڕۆ ئەیدەنە قەڵەم ، ساڵی ١٩٦٥ی زاینی بەرانبەر ساڵی ٢٥٧٧) لەڕۆژنامەی کوردیدا • بەڵام ساڵی ٥٤٩ سیرۆسی گەورە سەرکەوت بەسەر (ئەستیاگ)دا کە دوا پاشای سەربەخۆی میدیەکان بوو ، هەروەها بەسەر کوڕە بچووکەکەیدا کە هەمەدانیان (ئەکباتان)ی‌کرد بەپایتەختی ئێرانی یەکگرتوو • لەڕاستیا لەگەڵ سەرکەوتنی سیروسدا (سەردەمێکی تازە کرایەوە بۆ گەلی فارسی بە یەکگرتنیان لەگەڵ میدیەکاندا) •

گێرشمان ئەڵێ : (Ghirshman

با ئێستاش بەگوێرەی قسەی گێرشمان‌و بەکورتی چی لە بارەی میدیەکانەوە ئەزانین باسی بکەین •

ئەگەر هاتو ویستمان وای دابنێین کە : ڕژێمی سیاسی فەرمان ڕەوایی میدیەکان لە ڕۆشنبیری گیانی‌و مادییا تا ڕادەیەکی زۆر لە ڕژێمی سیاسی فەرمانڕەوایی ئاشوریەکان ئەچێت ، ئیتر لەوانەیە لە بەرانبەر ئەمەدا هەموو شتێکمان لێ ونببێت • بەڵام لە ڕووی کاروباری هونەریشەوە میدیەکان هەروەکو خەڵکی وڵاتی یاجوج‌و ماجوج [السیسیین]و سیمریەکان وان کە بە وردی‌و شارەزاییەوە گرنگیان داوە بە ڕازانەوەی چەك‌و لە دروست کردنی کەلوپەلی

ئەسپدا هونەریان نواندووە ، هەروەها لە دروست کردنی قاپو قاچاغی خواردن لە کانە بەنرخەکانو دوورینی جلوبەرگی چنراوی رەنگاورەنگ • رەنگو روخساری خەڵکی لە نیگارو نەخشەکانی ئاشوریدا دیارن کە پیاوەکانیان ریشو سمێڵیان هەیەو جلو بەرگیشیان بەپێستی ئاژەڵ داپۆشراوەو پێڵاوی بەرزو گرێگرێ کە لەدواوە چەماوەتەوە لەپێ ئەکەنو ئەسپ ئەبەن بۆ داگیرکەرانیان •

لەبەر رۆشنایی گەنجینەی [سەقز]دا ئەتوانین بڕێك لە هونەریان وەرگرینو لەمەودوا بەچەند بەڵگەیەکی تر روونیان ئەکەینەوە • ئەویش لەبارەی وەرگرتنی شارستانیەتی جۆراو جۆرەوە بەگوێرەی شارستانیەتی ئەو گەلانەی کە داگیریان کردوونو لەمان پێشکەوتوتر بوونو شارستانیەتی [المغیرین]یان هەبووە •

لە هونەری رەسەنیان هیچی وامان پێ نەگەیشتووە بێجگە لە پاشماوەیەکی کەم نەبێت ، وەکو ئەو شێرە گەورە تێکچووەی کە وا لە هەمەدانو هەندێ گۆری بەردین کە یەکێکیان وا لە نزیك شاری (بول)ەوە لەسەر زنجیرەی رۆژئاوای زاگرۆس لە (دوکان ـ داود)و لە گەلێ شوێنی تری کوردستاندا هەیە وەکو خوارووی دەریاچەی ئۆرمیە کە گۆرستانی گەورەو هەڵکەنراو لە دامێنی چیاکان هەیەو گۆرەکان بە وشەی ئاینی دەرکەوتوو رازێنراونەتەوە ، وێنەی زەلامێك کە قولێ لقوپۆپی بەدەستەوەیە کە لە ئاهەنگە ئاینیەکاندا بەکار ئەهێنرێ •

بۆیە دەربارەی میدیەکان کەمێك درێژەماندا بە قسەکانمان چونکە باوباپیری راستەقینەی کوردەکانی ئەمرۆ ئەوانن •

٣ ـ زانستی بەراوردکردنی زمانەکانیش وتەی خۆی ئەڵێت :

لەڕاستیا دەربارەی گێرەو کێشەی نەژادی کورد واین لەنێوان دوو بـاسدا ، یەکەمین باسـەکەی مینـۆرسکییە کـە نەژادییان ئەگێڕێتەوە بۆ ڕەگەزی ئێرانییان ـ هندو ئەورووپیو ڕای وایە کە لە سـەدەی حەوتـەمی پێش زایینیدا لـە ناوچـەی دەریاچەی ئورمیەوە بەرەو بۆتان هاتوون • دووەمیش باسەکەی ئاکادیمی سۆڤێتی (مار)ە کـە سروشتی دانیشـتووە ڕەسـەنەکانی وڵاتی کوردەواری لە ڕێگای ژنو ژنخوازییـەوە لەگەڵ گەلەکانیتری ئاسیادا دەرخستووە وەکو خلدیو جورجیو ئەرمەنیەکان •

لەسەر ئـەم بنچینەیەو لەسەر دانانی مەسـەلەی دەرخستنی باری زمانو مێـژووەوە مینۆرسـکی کوردەکان ئەخاتە نێـوان نەتەوەکانی ئێرانەوە بێئەوەی بڕوانێتە ئەو باسەی تر لەدروست بوونی ڕەگەزە زنجیرییـە تێکەڵاوەکانی ناو کوردا • لەسـەدەی پێنجەمـدا ، هیرۆدۆت پێمـان ئەڵێت ، ناوچـەی سـیازدەهەمی ئیمپراتۆریەتی ئەخمینی لەپاڵ ئەرمەنیا[پاکتویکی]یش Paktuiki ئەگرێتەوە ، کە لە ڕۆژهەڵاتدا بریتی بوو لە بوختان یان بۆتانی ئەمڕۆ [کنکریت] کە وڵاتی کاردۆك یان کاردۆخی لێیەو زەینەفون ساڵی ٤٠٠ ـ ٤٠١ پێشـ زایینی لەکاتی گـەڕانەوەیا لەگەڵ ١٠ هەزار سەربازدا قسەی لێکردوە •

هەر لەو کاتەوەو هەر لەو سەرچاوەیەوە ناوێك بڕا بەسەر ئەو ناوچەیەدا کە ئەکەوێتە سەر ڕۆخی چەپی ڕوباری دیجلە لـە نزیك چیای جودییەوە •

وە لەنوسراوە کۆنەکانیشدا ئەم ناوچەیە هەر پێی ئەوترێ [کۆردین]و ئارامیەکانیشـ پێی ئەڵێن [بیتگاردو]و بەشـاری جەزیرە ئەڵێن [گازرتاگاردو] •

هەواڵنامەی کتێب

وه ئەرمەنیەکان هەندێ شتمان بۆ باس ئەکەن لەبارەی وڵاتی کاردۆخەوە کە تا ڕادەیەك لەگەڵ فراونیشیدا هەر سنورداره • بەقسەی زەینەفون ئەم کاردۆخیانە ، نە بایەخی دەسەڵاتی پاشا (ئەرتاکسیری)و نە زۆرداری پاشای ئەرمەنیان زانیوە •

هەروەها کاردۆخیەکان باوباپیری کورد نین بەڵکو ئەمانە باوباپیری [جورجیەکانو کارتلیەکانن] ، هەروەکو پرۆفیسۆر (سیی • ئێف لیمان هۆیت)(C. F. Lehmann -- Hopte) **باسی** ئەکات لەوێدا هەندێ نزیك بونەوە هەیە لەگەڵ خولدیەکاندا یان (توراتور ــ Ourartou)دا ، بەڵام ئەمەی دواییان خوایە نەوەك گەل ، لەلایەکی تریشەوە نە جۆرجیەکانو نە خولدیەکان بەزمانی هندۆ ئەوروپی قسە ناکەن وەکو کوردەکانی ئەمڕۆ بەڵام ئەوە گرنگ نیە ، چونکە [مار] ئەڵێ کورد زۆر بە خێرایی زمانەکەی ئەگۆڕێ •

هەروەها لە (کریتو) یان (کیرتین) باوباپیری کوردەکانمان بینی کە کۆچەری ئەترۆپاتین بوونو لە ساڵی ۲۲۰ی پێش زاینیدا بۆ یەکەمجار [پۆلیب] بە تفەنگچی سوپای فەرمانڕەوای میدیا کە لەگەڵ (سیلوسید ئەنتیکۆس)ی سێیەمدا شەڕیان کردووە ، باسی کردوون • دوای ۳۰ ساڵ چوونەتە ڕیزی خزمەتکردنی (ئەنتیکۆس) خۆیەوەو لە ساڵی ۱۷۱ لەلای پاشا (پیرگام) بوون بە سەربازی بەکرێگیراو •

دوای ئەوە (تیگران)ی گەورە پاشای ئەرمینیا (۸۹ـ۳٦) پێش زاینی سەرکردایەتی (۳۵٬۰۰۰) کوردی دیلکراوی کردووە بۆ ڕێگاو پرد دروستکردنو چەم پاككردنەوەو دارستان بڕینو جێبەجێکردنی ئیشوکاری تری شەڕکردن •

لەڕاستیا دانیشتووانی (گۆردین) لە ئەندازیاری دروست

کردنو سوپاییــەوە گەلێ بەناوبانگ بوون بەجۆرێــك ئەوەندە بلیمەت بوون کە وێنەیان نەبووە ٠

هەرچۆنێــك بێت (مینۆرسـکی) وەکو (مار) بــاسی دەوری میدیەکان ئـەکات لـە پێك‌هێنانی نەتـەوەی کورداو ئـەم گەلە گرمانجیشی پێ‌ئەوترێ کە ئەم زاراوەیە لە ٣ بەش پێك هاتووە [Kurd — man — dj] یان (کورد ــ مان ــ دج) بەشی یەکەم هەر لەخۆیــا ئاشکراو ڕوونە ، سێیەمیش بــەشی دروست بوونە ، هەروەها پێویســتە بــەشی دووەم (man) لەناوی (میــدیەکان) ، [ماتای] یــان [مــادا]وە نزیك بــکەینەوەو بێجــگە لەوەیش میدیی‌یەکان کــاتی خۆی تێکەڵاو بوون لەگــەڵ (مانییەکان)و (مانایيەکان)دا کە لە سەدەی نۆهەمی پێش زایینی‌دا لە ناوچەکەدا دەرکەوتوون ٠ کاتی داگیرکردنی نەینەوا لە ساڵی ٦١٢پ.زدا لە ناو هاوپەیمانەکانی میــدیەکان‌دا تاقمێك لە (ماندا) هەبــووە ، هەر وەکو ئاشوریەکان بەناونانی سیمریەکان‌و سیسیەکان ڕاهاتبوون٠

زاناکانی زمان بڕوایان بەو ڕاستیە چاوەڕوان کراوە هێناوە بۆ ئــەم نــاوە جۆراوجۆرانــە ، وەکــو (مانــدا) ، میدیــەکان‌و مانايیەکان ، مانتیەکان یان ماتیەکان ، مارتیەکان یان مارجیین ٠ لە لایەکی تــرەوە دوای تێ‌پەڕبــوونی (الکنگریت) یــان (بۆتان) هێرش هێنرایە سەر دەهەزار سەرباز لەلایەن لەشکرێکی فارسیەوە کە لە مادیی‌یەکان‌و ئەرمەن پێك‌هاتبوو ٠ ماردیەکان دراوسێی کیرتیەکان بوون‌و بوونەتە ڕەگەزی ئەڵمانیەکان ، وە مینۆرسکی بەوە وتــەکەی کۆتــایی ئەهێنێ کە ئــەڵێ [لە ئەنجــامی گەلێك ڕووداوی مێژوویی‌و جوگرافی ، زۆر لەوانەیە کە نەتەوەی کورد لە تێکەڵاو بوونی دوو هۆز کە لە یەك ڕەگەز پێك‌هاتبن دروست بووبێ کە ئــەوانیش [ماردوی‌و کیرتیــو]ین کە هەردووکیــان بە

شێوە زمانێك قسەئەكەن كە زۆر نزیكە لە شێوەی زمانی میدیەوە، لەلایەكی‌تریشەوە زۆر ئاشكرایە كــە لە كاتی هاتنی كوردەكانا بەرەو ڕۆژئاوا گەلێك ڕەگەزی ناوخۆییان تێكەڵاو بووە ٠

ئیتر زۆر بــاسی باسەكەی (مار) ناكەم كە ئــەڵێ كوردەكان دانیشتووی سەرەكی ناوچە شاخاوی‌ییەكانی ئاسیای بچووكن ، سەرەڕای گەلێك نزیك بوونەوەی ئاشكرا لەبابەت تیورەكانیەوە كە لە زەماندا داینااوون لەسەر دەستووری ئابووری‌و هۆكانی بەگژا چوونی چینایەتی ، كەچی من هەر پێیان ڕازی نابم‌و بەلای منەوە ئەویش نەیتــوانیوە بــگاتە ئەو ئامانجــەی كە بەتەمــای بووە ، سەرەڕای ئــەوەیش ئەوەی دوپــات كردۆتەوە كە گوایــا گەلێك پەیوەندی لەنێــوان كوردو میدیادا هەیە كە لەڕاســتیا باسەكەی مینۆرسكی بەهێز ئەكات ٠

٤ ـ زانستی ڕەگەز :

سەرەڕای ئەو سەلماندنەی زمانەوان‌و مێژوو نووسەكان ئەگەر هێشتا ڕەگــەزی گەلی كــورد ئاشكرا نــەبێ ، خۆ ئــەوا زانستی ڕەگەزیش بە هیچ‌جۆرێ بەڵگەی لەوان بڕواپێكراوترمان ناداتێ ٠

(ئارنی كابیر) (Ariene kappers) لــە ســاڵی ١٩٣١دا دەربارەی كوردەكانی دیمەشق لێكۆڵینەوەیەكی كردووەو گەیشتۆتە ئەوەی كە بڵێ كورد ڕەگەزێكی جیاواز پێك‌ئەهێنێ بێ‌ئەوەی بەربەستی تێكەڵاویی لەگەڵ ڕەگەزەكانی‌تردا بكات ٠

(كابیر) تێكڕا ئەنجامەكانی ئــەو لێكۆڵینەوەیەی (هوسای) ١٨٨٧ی كۆكردۆتــەوە كە دەربــارەی كوردەكــانی وڵاتی فارس كردبووی ، هەروەهــا ئەنجــامی باسەكەی (شــانتر) ١٨٩٧ كە

هەواڵنامەی کتێب

دەربارەی کوردەکانی تورکیاو فەرمانڕەوای یەریڤان کردبووی•
وەکو وتوویانە کوردی ژووروو بالآبەرزو لاوازن‌و بەهیچ جۆرێ
قەڵەویان نیە ، ، لووتیان درێژو باریکەو زۆرجار قۆقزە ، دەمیان
بچکۆلەیەو دەموچاویان درێژو هێلکەیی‌یە • ئاساییە کە پیاویان
سمێڵیان درێژەو هەمیشە ڕیشـیان ئەتاشن • ڕوانینیان قووڵەو
زۆریان قژکاڵن‌و چاویان شینێکی ڕوونە • ئەگەر مناڵێکی کورد
لەناو چەند مناڵێکی ئینگلیزدا دانیشێ، لەیەکتری جیاناکرێنەوە،
چونکە ئەویش وەکو ئەوان پێسـتی سپی‌یە ، لەخوارووودا هەندێ
جار دەموچاویان گەورەیەو لاشەشیان زۆر قورسترە •

ئەم تێ‌بینییەی خوارەوە هینی [مێجەر سۆن]ە لەساڵی ١٩١٢دا
کە ماوە ئەدات بەوەی وای دابنێین کە کورد شێوەیەکی دامەزراوی
نیە •

لە ڕاستیشـدا باری کـوردی شـاخاوی‌و کـوردی دەشتەکی
هەرچۆن بێت دانیشتووبن یان کۆچـەر ، یان یەکێك بێ سەر بە
هۆزێکی تێکەڵاو بە ڕەگەزەکانی‌تر کە بەهۆی ژن‌و ژنخوازی‌یەوە
تێکەڵاو بوون ، جیاوازی‌یە دەرکەوتووەکان هەر بەتەواوی بەدی
ئەکـرێن ، هەروەکـو ڕەوشتی عـەرەب ، یەهـودی ، نەستوری‌و
تورکمانی‌و •••• هتد • هەروەکو لەپێشەوە مینۆرسکیش هەستی
پێ‌کردبوو •

لێکۆڵینـەوەکانی [هێنری فیلـد] سـاڵی ١٩٥٢ دەربـارەی
زانستی ڕەگەز ، بەتایبەتی لەناوچەی زاخۆ، ڕەواندز، کەرکوك‌و
سلێمانی ، هەرچەندە ئەمیش هەر هەمـان ئەنجامی دەست کەوت
بەڵام زیاتـر بەلای ڕاستی‌دا ئـەچێت • درێـژی‌ی مام‌ناوەندی‌ی
کورد ١٦٦سم بووە ، تا ڕادەیەکیش بالآ بەرزو لاق کورت ، ناو
چەوان پان‌و سـەری گەورەو خڕ ، سـەری کورت‌و پـان ، بەڵام

قۆقزی دەموچـــاو مامناوەندییە ، کەمتر لە چوارچێـــوەیەکی ئەو زەلامانەی کە تاقی کراونەتەوە پێستیان ئەورووپی بووە ، ئەوانی تریش پێســتیان هینی ولاتی دۆلی (وادی الرافدین) بـــووە ، بە زۆریش لـــووت چەماوە بووەو ، کورد قژی زۆرترە لـــە عەرەبو قژیشی لوولو نەختێك نەرمە ، ڕەنـــگی قاوەییەکی تۆخەو چاوی ڕەشە ، قژی کاڵو چاوی شینیشیان هەیە بەتایبەتی لە ناوچەکانی ڕۆژئاوادا • ڕەنـــگی پێستی ئەمـــان ڕوونترە لە ڕەنـــگی پێستی عەرەب ، بـــەلام جوانیـــان کەمتـــرە لـــە ئاشووریـــەکان ، دانیان سروشتییەو زۆر ڕێكوپێکەو بازووشیان بەهێزە ، تەندروستی بەشێوەیەکی گشتی زۆر باشە بەتایبـــەتی ئەوانەی کە گرنگییان پێ ئەدەن •

هێنری فێڵد وێنەی فۆتۆغـــرافیو تیشکەکانی ئەوانەی ورد کردبووەوە کە تاقیکردنەوەیان لەسەر کرابوو • تیایاندا چەند جۆرێك ڕەگەزی جۆراوجۆری تیا دۆزیونەتەوە • وەکو ئەرمەن ، بلقانی ، دانیشتووانی ناوچەی گۆمی دەریای سپی ، ئەنازۆلی ، ئێرانیو ئەلبی •

بەلام سەرەڕای ئەم هەموو جیاوازیانە لە لاشەدا کە بەهۆی ئەو تێکەلاوبوونانـــەوە لە چەنـــد ســـەدەیەکدا ڕوویـــان داوە ، کوردەکان هەتـــا ئێســـتاش هـــەر زۆرنو ئەوانیش هـــەر وەکو گەلەکانیتر کـــە ئەشتوانین بلێـــین هەموویان ئەگـــەر ڕەگەزێکی جیاواز پێك نەهێنـــن ، ئەوا ئیتـــر بێگومان ڕەگەزێـــکی تایبەتی پێك ئەهێننو هەستێکی ڕاستو قووڵیان بە خانەدانیو ڕەسەنیەتی ڕەگەزی خۆیان هەیە •

بەشی یەکەم

ژیانی کوردەواری

هەواڵنامەی کتێب

ژیانی کوردەواری

لەڕاستیدا کوردەکان سەرەڕای سروشتی گشتییان کە شاخاوین هێشتا بەپێی باری ئابووریان جیاوازی چینایەتییان هەر هەیە ، کە ئەبێتە هۆی دەرکەوتنی ئیش‌وکارو شوێنی نیشتەجێبوون ، لەگەڵ نیشانەی تایبەتیدا لە ئەنجامی جیاوازیی ڕەگەزو مێژوویان ٠

١ ــ کۆچەرە گەڕۆك‌و هۆزە نیشتەجێکان :

لەوانەیە لەناوکوردەکاندا بتوانرێ جیاوازی بکرێت لەنێوان کۆچەرو هۆزە دامەزراوەکاندا کە لادێی‌و شارستانیش ئەگرێتەوە ٠ کۆچەرەکانی کورد تارادەیەك لە کۆچەرەکانی عەرەب ئەچن ، چونکە ئەمان شاخاوین‌و پیاوی بیابان نین‌و ئیشی سەرەکییان بەخێوکردنی ئاژەڵە کەئەویش لەبزن‌و مەڕو گامێش‌و

هەندێ جار وڵاخی سواریو زۆر کەمیش لە وشتر تێناپەڕێ ٠

ئەمانە وان لەســەر بەرزاییــەکانی تورکیا ــ ئەرمــەنیو لە سەرچاوەی (کورا) یان لەسەر بەرزایی (ئاراکس) ، مراد صو ، فوراتو گۆمی دەریاچەی (وان) هەروەها لەسەر دامێنی خواروی تۆرۆس ٠ بەڵام لەڕاستیدا ئەو کوردانەی کە بەتەواوی کۆچەرن تاڕادەیەك ئەمڕۆ نەماون ، کەواتە ئەمانــە نیوە کۆچەرن چونکە هەموویان خانووی هەمیشەییان هەیە لە دەشتودۆڵەکاندا کە لە زستاندا دێنەوە ناوی ٠

فەرمانڕەواکان بە گوێرەی توانای خۆیان هەوڵ ئەدەن کە کۆچەرو کۆچکــردن کەم بکەنەوە ، بێئەوەی کە هیچ کــاتێ بە ئاسانی سەربکەون بۆ نموونە هێشتا لە عێراقدا کۆچەر لە بەشی (بلباس) لە سلێمانیو (هەرکی) لە هەولێرو (سورچی) لە موصل هەرهەن ٠

بەشی زۆری هۆزەکانی ئێران نیوە کۆچەرنو هەندێ جاریش دامەزراون ، بــەڵام هەر پارێزگاری هەندێ نــەریتو پرۆگرامی هۆزایەتیی خۆیان ئەکەن ٠

کۆچکردنی هۆزایەتی زۆر جۆراوجۆرە ، بەپێی ئەو ماوەو ڕێگایانەی کە کۆمەڵەکە سەرجەم ئەیگرنە بەر ، زۆرجار هەندێ لە ئەندامانی هۆز لەدواوە لای لەوەڕگاکان (قشلاخ) ئەمێننەوە ، ئەمە لەکاتێکدا کە کۆچکردن بەرەو هاوینە هەوارەکانی [ئیلاخ] بێت ٠ هەنــدێ کاتیتریش ئەنــدامە هەمیشــەییەکان یــان نیوە هەمیشەییەکان لە هاوینەهەوارەکاندا ژمارەیان کەمە ٠

لامبتون ئەڵێ : **Lampetoon**

کوردەکانی ڕۆژئاوا بە ناوچە هاوینە هەوارەکانیان ئەڵێن

(زۆزان) یان (کوێستان) ، هۆزە دامەزراوەکان (دێمانی) بەمانای ناوەکە کە پێی بلێی ڕۆیشتن ـ خۆیان نابەستن بەکۆچکردنەوە، ئەگەر هاتوو لە لادێکاندا ژیان ئەوا لادێین‌و لەوانەشە بەهۆی باری ئابووری‌و سیاسیەوە یان بەهۆی تەندروست چاکی‌یەوە بە کۆچەری کۆن لە دەشتەکاندا مابنەوەو پێیان ئەلێن گامیری (Gamiri) یان بامیری (Bamiri) مانای (باوکە مردووەکان) یان (مانگای مردوو) هەروەها گاویستی (Gawesti) مانای (مانگای ماندوو) • ئەوەش ئەوە ئەگەیەنێ کە هەندێ لە هۆزەکان بەشە گرنگەکانیان جیائەکەنەوە ، هەندێکیان لەچیاکان‌و هەندێکی تریان لە دەشتەکاندا • ئەمانەیش لە دانیشتووانی بنەڕەتی‌و سەرەکی وڵاتەکەن ، یان (رایات)ی گاور یان موسوڵمان بوون‌و لە سەردەمە کۆنەکاندا پیاوی هۆز یان تیرەکان زاڵ بوون بە سەریانداو سەریان پێ دانەواندوون بۆ بێگارو سەرانەدان •

(ئادمۆندز) ئەڵێ ئەمە لە عێراق پێی‌ئەڵێن (مسکێن) یان (کرمانج) یان (گۆران) کە بە هەموو مانای وشەکە بەرانبەرە لەگەڵ ئەو کوردانەدا کە لەبنەڕەتا عەشایەرین • بۆ ئەم لادێییانەش ـ ئەگەر توانیت بی‌ئێیت ـ ئەبێ تاقمێکی تازەی بخەیتە سەر کەوان لەژێر ئاڵای کۆڵخوازتدا لەلای کوردەکانی سوڤیەت • کۆمەڵێکی تر لەهۆزە دامەزراوەکان لەو شارستانیانە پێك‌هاتون کە هەموو پەیوەندیەکانیان لەگەڵ‌هۆزورەگەزەکانیاندا کە ژمارەو گرنگیان ماوەی پەنجا ساڵە بەرەو زیادبوون ئەچێت دامەزراون •

٢ ـ خانوبەرەی کوردەواری : ـ

کۆچەرەکان لەژێر دەوارا ئەژین ، هەر لەخۆیانا ئەم دەوارانە نزم‌و بچووکن‌و بە گەلێ پەتی کورت‌کورت بەسراونەتەوە بە

زەوی‌یەوە ، ئەگەر بەراوردیان بکەین لەگەڵ دەواری عەرەبدا ، گەلێ جیاوازیی ئاشکرا بەدی‌ئەکرێت •

سەرەکەی ڕایەڵی درێژ درێـژی ڕەشە لە مووی بزن دروست کراوە ، ژمـارەی مێخەکانیشی بەگوێرەی ئارەزووی خـاوەن ماڵ ئەگۆڕێ • «بەشێوەیەکی گشتی کـە (سی• جی• فیلبرگ) باسی ئەکات» دەواری کورد بەم شێوانەی خوارەوە جیا ئەکرێتـەوە •

سەر دەوارە ڕەشو گەورەکەی لەموی بزن چنراوەو گەلێ سـەری هەیە کە لەسەرەوە بەرەو خوار شـۆڕ ئەبنەوە بەهەر چـوارلای فراوانی دەوارەکەدا ، پەردەی بەینەکانی هەمیشە شتی چنراون وادەر ئەکەویٚ‌ژمارەی مێخوڕایەڵی‌مێخەکان نەزانراون‌داری‌لوتکەی نیە بێجگە لەتاقمی ڕۆژهەڵات کە لەچەند کاتێکی تایبەتی‌دا هەیانە سەر دەوارەکە بەش بەش کراوە بەگەلێ بەشەوە کـە بە قەیتانی گوش‌و چیلـکەی بچووك بەیـەکەوە بەسـتراوون • ڕێك‌خستنی ناوەوە (ڕاخەر) زۆر سادەیە : گەلێ فەرش‌و حەسیری تیا ڕاخراوە پەردەیەکی قامیش* بەشی‌ژنان لەوجێگایە جیائەکاتەوە کە تەرخان کراوە بـۆ بەخێرهاتنی پیاوان‌و لەنـاو یەزیدییەکاندا ئەمـە لە ناوەڕاستدایە • ئاگردانی قاوەش لەزەویدا هەڵکەنراوە • هەندێ دەواری سەرۆکەکان خاولی‌و فەرشی خوری‌ی چاکیان تیا دانراوەو حەوانەوەو ڕابواردنیشیان هەر هەیە •

خانووی لادێ (خانی ــ Xani) زۆر سەرەتاییە • ئەوەیان کە سادەیە ماوەیەکی گەورەی تیایە کە کراوە بە دوو بەشەوە • بەشێکی دانراوە بـۆ ئاژەڵ (ئاخوڕ)*و ئەوی‌تریان بـۆ خێزانی

★ ڕەنگە لێرەدا نووسەر مەبەستی لە چیغی کوردی بێت •

★ لێرەدا مەبەست لە گەوڕە •

مانەکەیە • بۆشاییەکی پەرژینکراویش دەوری خانووەکەیداوە ، لەتەنیشتیەوە عەمـــارێکی سادە هەیــە کە بــەکاری ئــەهێنن بۆ هەڵگرتنی قایمــەکاریو شتومــەکی ناوماڵو ســووچێکیشی بۆ چێشتلێنانە •

قایمەکاری دانەوێڵە والەدەرەوەیخانووەکانیاندا کەچاڵی بۆ هەڵکەنراوەو بە قوڕو کای ورد داپۆشــراوەو ناوماڵیش بە قوڕ سواخدراوە ، هەروەکو شتێکی ئاســایی لەناوەڕاستی شوێنەکەدا ئاگردانێك یــان تەنــوورێك هەیــە کە لــە شــێوەی بازنەیەکی گەورەدایە وەکــو گۆزەی ســواخدراو لــە زەویــدا چەقێنراوەو ئەمەیش نیشانەی پیرۆزی خێزانەکەیەو لە زستاندا بە کورسیەکی تایبەتی دائەپــۆشرێ کە چوارچێوەیــەکی دارینە بە لێفــەو شت دایئەپۆشنو خێزانەکە لە دەوری کۆئەبنەوە بۆ کات بەسەربردنو گفتوگۆ کردنو تەنانەت بۆ خەویش • بەدرێژایی دیواری هەردو لای دەرگاکەوە سەکۆیەکی قوڕ هەیە کە نەوگی لەسەر ڕائەخەنو بۆ دانیشتن بەکاری ئەهێنن • پەنجەرەو دووکەڵکێشی نیە ، بەڵام تەنها کونێــك یان دوو کــون وا لە ســەرەوەی دیــوارەکاندا • بنمیچەکانی نزمنو ڕووبەرەکەی بە دووکەڵی ئاگردانەکە ڕەش بوونەتەوە • ئاسایشە کە ئەو بنمیچە بە دار چنار دارەڕا کراوەو نەبڕاونەتەوەو بە توترکی دڕکاوی داپۆشراوە بۆ ئەوەی لە مارو دووپشك بیانپارێزێ ، ئەمە هەمووی بە قاتێك کا دائەپۆشرێ • هەمیشە لەسەر ئــەم سەربانانەدا باگردێنێــکی بەرد دائەنێــن بۆ کوتانەوەو گێڕانی بانەکە لە ڕۆژانی باراندا •

هەتا ئێستاش کوردەکان لە چیاکاندا ئەژینو زۆرکەم وان لە ئەشکەوتەکاندا* • هەنــدێ جار خانووەکانیان وەکــو قات قات

★ ئاشکرایە نووسەر بەهەڵەدا چووە ، ئەگینا هەر لە سەردەمێکی زۆر کۆنەوە کورد لە ئەشکەوتدا نەژیاوە •

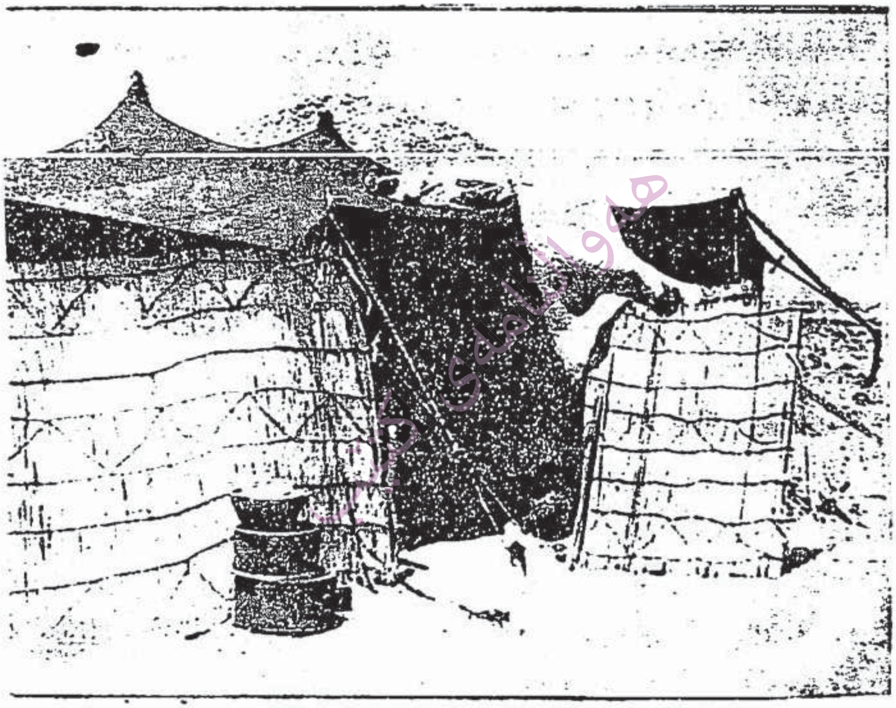

ڕەشماڵی کوردەواری

دروست کراون کەسەربانی خانوویەك ئەبێتە هەیوانو حەوشەکەی خانوویەکی‌تر لە سەروویەوە • تا ڕاددەیەکیش دیوارەکانی بە بەردی داتاشراو دروست‌کراون• یەکێ لەسیفاتی خانووی کورد لە لادێکاندا ئەو هەیوانەیە کە سەری بۆ کراوەو لەسەر چەند کۆڵەکەیەك وەستاوەو ڕووی کردۆتە ڕۆژئاوا • گومانی تیا نیە کە هەوای پاكو ئاوی شیرینو سازگار بە لای ئەو جووتیارانەوە کە لە چیاکاندا دائەنیشن لە جیاتی‌ی دەزگا تەندروستیەکانە •

شتێکی ئاسایی‌یە خانووی شارەکان فراوانترنو جێگای حەوانەوەنو ژمارەشیان زۆرترەو زۆرجار بە هەیوانێکی کراوە ژووری ژنان لە هۆڵی پیاوان جیا ئەکەنەوە • هەندێ لەو خانوانە جێگایەکی تیایە بۆ دانیشتنو بەخێرهاتنی میوان • ئەو سەرکردانەی لە کۆنا لە کۆشکی قایمدا کە لەسەر لوتکە بەرزەکان

دیمەنی خانوو بەرەی کوردەواری

کرابوونو ئەیانڕوانی بەسەر وڵاتی دەورو پشتیاندا دائەنیشتن ، ئێستا لە شارەکاندا بوون بە خاوەن خانووی وا کە وەکو ئەو کۆشکانە وان کە پڕن لە پەری بەنرخو بە ناومالّی تازەو جوان ڕایەخ کراون •

بەڵام لە لادێکاندا کەلوپەلی ناومال کەمە ، بێجگە لە هەندێ ڕایەخی سادە نەبێ ، وە لە زەویشا نەوگێ ڕائەخەن ، لەگەڵ ئەوەشا سنووقێکی گەورە کە لە دار دروستکراوەو وێنەو نیگاری ڕەنگاوڕەنگی پێوە کێشراوەو جلو بەرگو کەرەسەی ژنی مالەکەی تیا هەڵئەگرێ • دەوڵەمەندەکان بەتایبەتی لە شارەکاندا ڕاخەرو کەلوپەلی ناومالّی باشیان هەیە ، کە پێك هاتووە لە جێگایەکی نووستن ، قەنەفەیەك ، مێزێك ، چەند کورسیەکو دۆلابێکیش بۆ جلوبەرگ هەڵگرتنو کانتۆرێکی ئاوێنەداریش

لەبنەڕەتا کەلوپەلی ناومال بەم شتانەی خوارەوە دیاری ئەکرێن :

سینییەکی مسی گەورە یان تەپکەی حەیزەران کە بۆ دانانی خواردن بەکاری ئەهێنن ، قابلەمەیەك یان قاپێکی گەورە ، تاوەیەك بۆ شتسوورکردنەوە ، کەوگیرێك ، چەند لەگەنێکی مس چەند دەوریەك ، هەندێ شەربەو گۆزە ، هەندێ کەوچكو چەقۆ ، لەنزیك ئاگردانەکەشەوە مقاشێكو موشەدەمەیەکی لێیەو زۆر جاریش سەماوەرێکی(٧) لێیەو چەند مەشکەیەك بۆ هەڵگرتنی خواردەمەنیو چەند بێژنگێك •

ڕوناکیان بەهۆی چرای نەوتیەوەیە ، زۆر جار دیوارکۆ [لەمپا] بەکار ئەهێننو هەندێجاریش پەمپدار [لۆکس] • لە سووچێکەوە گسکێك دانراوە کە لە لقوپۆپی درەخت دروست

(٧) سەماوەر : لەبنەڕەتا خۆی وشەیەکی ڕووسییە •

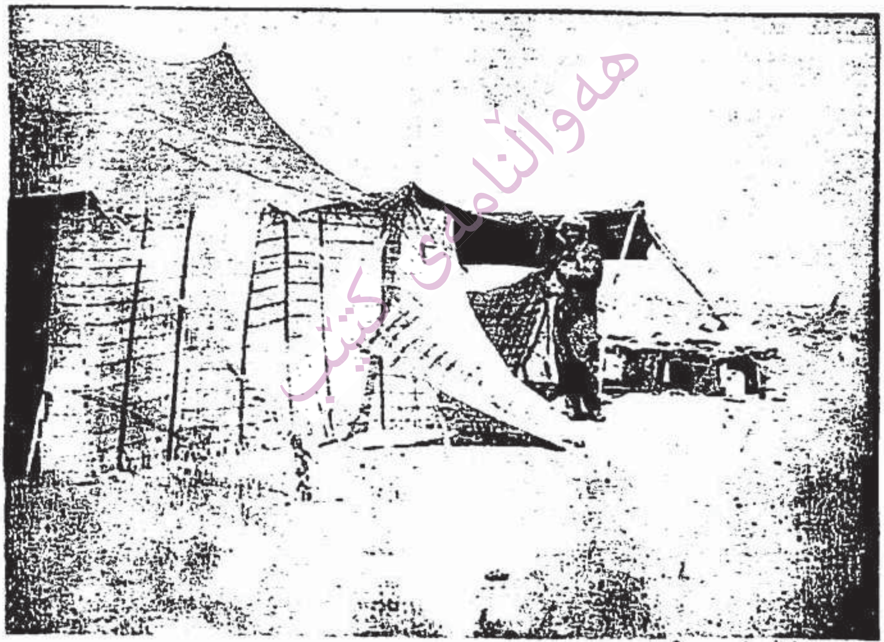

ڕووکارێکی ڕەشماڵی کوردەواری

هەواڵنامەی کتێب

کراوە • بەڵام ڕوناکی کارەبا(*) زۆر کەمە ، تەنها لەشارەکاندا هەیە •

٣ ـ ئیشی ڕۆژانە : ـ

کۆچەرەکان بە بەخێوکردنی ئاژەڵەوە خەریکن ، کوردیش شوانی زۆر لاخۆشە چونکە دورە لەهەموو ناخۆشیەکەوەو واهەست ئەکات کەسەرداری خۆیو سروشتیشە بێگومان بوونی ئەم شتە لە سروشتی ناوچەکەدا ئازایی دروست ئەکات ، بەهۆی ئەو شتە ترسێنەرانەوە کە دەوری داوە ، ئەگەر بوونی ئەم شتە پێشەکی نەبێت بۆ گۆڕانێکی گیانی [ڕۆحی] •

«ئەگەر ویستت کوڕەکەت بکەی بەپیاو ، بیکە بەشوان ، بەڵام پێش ئەوەی ببێ بە ئاژەڵ بێهێنەرەوە بۆ ماڵەوە» •

ئا ئەمە شێوەی ڕاستەقینەی ئەوژیانە سادە بێگیروگرفتەیە کەوای لەکورد کردوە حەز لەئازادی بکاتو بتوانێ دور لەیاسا ویستەکانی جێبەجێ بکات •

سەریشمان سوڕ نامێنێ لەوەی کە کورد خۆی لەخۆیا ڕقی بێت لە یاساو لە هەموشتێك کە سەربەستیی ئەو زەوت بکات •

ئەگەر پیاوانیان لەمەسەلەکەدا خاوەن شارەزایی بنو لە سەریان بێ کە گرنگی بدەن بەزۆر کردنی ئاژەڵو زاوزێی مەڕو ماڵات ، ئەوا ئیتر ژنانیشیان خەریك ئەبن بەسەرپەرشتی کردنی گاو مانگاو دروست کردنی (کەرێو پەنیرەوە) بۆ دروست کردنو ئامادەکردنی (کەرێ) شیر گەرم ئەکەن تا پلەی کوڵاندن لەپێشانا

★ ڕاستە لە ساڵانی ڕابوردوودا کاتێ نوسەر سەری لە کوردستان داوە کارەبا کەمبووە ، بەڵام ئێستا بەشی زۆری کوردستان بگرە تا دێهاتەکانی سەر سنووریش کارەبای هەیە •

لە قابلەمەیەکی بچووکدا (قازان) ئەیکوڵێنن ، کە گەیشتە پلەی گەرمایی بەپێی پێویست کەوچکێك ماستی کۆنی تێ ئەکەنو وازی لێ ئەهێنن هەتا ڕۆژی دوایی بۆ ئەوەی بگرسێت ٠ ئیتر ئەم ماستە ترشاوە ئەکرێتە مەشکەیەکەوە کە بە سێ پایەکەوە هەڵواسراوەو دوو ژن تێکی ئەدەنو ڕای ئەوەشێنن هەتا کەرەکە دروست ئەبێ ، ئیتر ئەیشۆنەوەو خوێ ئەکرێو ئەخرێتە دەوری تایبەتی ئەو مەبەستەوە ٠

ئەوەی کە لە کەرەکە ئەمێنێتەوە (دۆ)ی پێ ئەڵێنو لە دروست کردنی پەنیری سپیدا بەکار ئەهێنرێت ، کە خوێ ئەکرێتو گژو گیای بۆنخۆشی جۆراو جۆری تێ ئەکرێو کاتێك بەچاکی بەستی ئەخرێتە ناو تورەکەوە کە لەکەتان چنراوەو قورسایی یەکی ئەخرێتە سەر بۆ پەستینەوەی ٠

ژەکی شیر ئەدەن بە گوێرەکە ، هەروەها دەربارەی شیری پەستێنراو خۆ ئەوە زۆر بەچاکی لەمەشکەدا ئەپاڵێورێت ، کورد هەروەکو کەرەسەیەکی سەرەکی پەنیری سپی لەخواردنەکانیا بەکار ئەهێنێتو بە ڕێگایەکی سەرەتاییش دروستی ئەکەن ٠ ژنان شیرە پاکەکە ئەکەنە قابلەمەی بچوك بچوکەوەو ئەیکوڵێننو ئینجا ڕیخۆڵەی سپی وشككراوەی تێ ئەکەن بۆ ئەوەی بترشێ یان بگرسێ ، زۆر بەخێرایی ئەگرسێت : شیرەکە لە ١٥ تا ٢٠ دەقیقەدا پێ ئەگات ، دوای ئەوە ئەکرێتە تورەکەی بچوك بچوکی گوشەوە کە بەتایبەتی بۆ ئەوە ئامادە کراوە ، تورەکەکە ئەبەسترێو ئەخرێتە سەر بەردی سافو بەردێکی قورسیشی ئەخەنە سەر بۆ پەستینەوەی پەنیرە پەستێنراوەکە لەشێوەی ئەڵقە ئەڵقەی تەنکدا لەتورەکەکان دەرئەهێنرێتو لە هەوای پاکا وشك ئەکرێتەوە ٠ لە لادێکاندا جوتیارەکان کێڵگەکانیان ئەکەن بە گەنمو جۆو برنج ٠

بەگاسنێکی(*)، سەرەتایی زەوی ئەکێڵن کە لە ئاسنێکی چەقۆیی‌و گیرەیەکی دارین پێك‌هاتووەو زۆر بەناڕەحەتی زەوی ئەکێڵێ‌و ئەم گاسنە پارچە پارچە ئەکرێت‌و بەسەرشانیش ئەگوێزرێتەوە •

لەهەوادا تۆو ئەوەشێنن‌و لەکاتی دروێنەدا هەمووان لەڕێزێکی درێژی ڕاستدا بەگۆرانی وتن هاوبەشی ئەکەن • هەروەها بە داس دروێنە ئەکەن‌و درەوانەکان دەستکێشی ئاسنین ئەکەنە دەستیان بۆ پاراستنی پەنجەکانیان،کە بەتایبەتی بۆ پەنجە دروست کراوە • دوای ئەوەی گەنمەکە ئەڕنرێتەوە لەهەواداو لەسەر زەوی لەنزیك دێ‌کەوە بڵاو ئەکرێتەوەو بە پارچە تەختەیەکی(*) ئەستور کە ژێرەکەی گرنج گرنج‌و داناویەو گا یان کەر ڕای ئەکێشێ ئەکوترێت • منداڵان زۆریان لا خۆشە کە سواری ئەم عارەبانە سادەیە ئەبن‌و چەند سەعاتێك لەناو تۆزو بەر خۆرا ئەسووڕێنەوە • دوای ئەوە بەشەن کە دارێکی درێژە دانەکە لە کاکەی جیائەکەنەوە ، لەدواییدا گەنمەکە لە دەفری قوڕیندا بە دوومەتر یان‌نزیکەی مەترێك بەرزەلەشێوەیەکی‌خڕ یان‌لاکێشەیدا کۆئەکرێتەوەو لەناوماڵدا هەڵئەگیرێ* لەسەرەوە پڕئەکرێت‌و کونێکیش وا لە دامێنەکەیدا بۆ ئەوەی کاتی پێویستی گەنمی لێ دەربهێنرێت • ئەم کەنووە گەورانە بە جێگا پەنجەو وێنەی دەرهێنراو لە قوڕەسوورە ڕازێنراونەتەوەو وەکو ئەڵێن ئەم وێنانە شت لە چاوی پیس ئەپارێزن •

لاسکە کوتراوەکە (کا)کە کۆئەکرێتەوەو ئەیکەنە ناو کایەن‌و لەباتی‌ی ئالیك بەکاری ئەهێنن بۆ ئاژەڵ‌و هەروەها لە خشت دروست کردنیشا بەکاری ئەهێنن •

★ لە کوردەواریا بەم گاسنە ئەڵێن هێرەق یان هەوجاڕ •

★ لە کوردەواریا بەم پارچە تەختەیە ئەڵێن جەنجەڕ •

★ لە قوڕ ئەمبارێکی بۆ دروست ئەکرێ کە پێی ئەوترێ (کەنو)

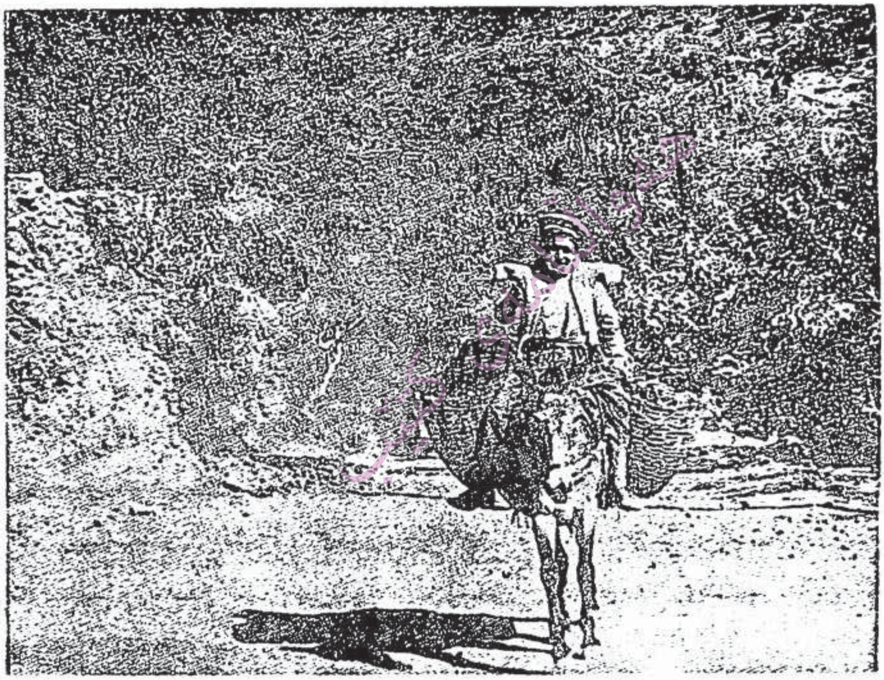

دیمەنێکی نیشی ڕۆژانە لە لادێکانی
کوردەواریدا

کوردەکان باخـەوانی چاکن ، هەروەکو هەمـوو لوبنانی‌یە شاخاوییەکان ئەمانیش لە شاخەکانیـاندا زەویی کشتوکاڵی چاك ئامادە ئەکەن کە درەختی بچووك لە دامێنی چیاکانداو لەبەردەم زەویەکاندا ئەنێژن‌و ئیتر ئەتوانن گەنمەشامی‌و گاڵو کەتانی تیا بچێنن ، ئەمەش لەکاتێکدا ئەکەن کە زەوی‌ی کشتوکاڵی کەم بێت ٠

سەوزەوات زۆر هەمە چەشـنەیە ، پەتاتە ، لۆبیا ، نیسك ، بەزالیای سـەوز ، تەماتە ، باینجان ، کەلەرم ، پیـاز ، گێزەر ، شێلم ، خەیار ، شەمامە ، کاڵەك ، سپێناخ ، توور ، بەشێوەیەکی یەکجار فراوانیش درەختی بەری‌یـان هەیەو جوتیارەکان خۆیان سەرپەرشتی ئەکەن‌و لە بەروبوومی ئەم درەختانەش وەکو : سێو ، هەرمێ‌و قۆخ‌و هەنجیرو قەیسی‌و توو و هەنار ٠

کورد بە چاکترین جووتیاری مێـو دائەنرێت ، مێوەکەی بە بلیمەتی ئەچێنێت‌و ترێیەکی چاك ئەهێنێتە بەرهەم‌و نزیکەی ٢٠ جۆر مێـویان هەیە ٠ ترێ بە تـەڕی ئەخۆن‌و هەروەهـا وشکیشی ئەکەنەوەو بە خواردنێکی باشی دائەنێن بۆ زستان‌و شەربەتی مێوژ بەکار ئەهێنن بۆ دروست کردنی هەویـری کێك ، وە گاورەکان لە ترێی وشك شەراب دروست ئەکەن‌و ئارەقیشی لێ ئەپاڵێون ٠

توتن بـە یەکێ لە سامانەکانی ئەم وڵاتە دائەنـرێت‌و ئەو جگەرەیەی لە سلێمانی دروست ئەکرێت برەوێکی زۆری هەیە ٠

بەهۆی جۆگای بچووك بچووکەوە ئاوی باخ‌و مەرەزەکانیان ئەدەن کە یەکسەر لـە کانی‌ی دێکەوە دێتە خوارەوەو لـە هەندێ شوێندا بە دۆلچـە ئاو لە چەمەکان هەڵئەگۆزن ٠ ئەوەمـان لەبیر نەچێ کە هەندێ لەسەر دارەکانی کـورد لە سەدەی دەیەمدا لۆکە چاندنیان هێناوەتە سوریاوە ٠

کورد لە چیاکاندا مازو ئەچنێ ، کە کەرەسەیەکی باشی پێستە خۆشەکردنە ، هەروەهــا کەتیرەی گەزۆ کۆئەکەنەوە کــە ئەمیش جۆرێکە لــە شیرینیی سروشتی • پیاوەکانیان دار ئەبــڕنو لەناو تەنوورێکا کۆیئەکەنەوەو ئەیسووتێننو بە خۆڵ دایئەپۆشن بۆ ئەوەی ببێ بەخەڵووز کەباشترین شتە بۆزۆپاو مقەڵی کە هەمیشە بەکاریان ئەهێنن •

لە شارە دوورەکانی ناو کوردەواریدا ، زۆربەی کوردەکان بە شــوێن ئیشا ئەگەڕێن بــە زۆرییش ئیشی قورس وەکــو خۆڵ هەڵکەندنو خۆڵکێشیو کۆڵکێشیو لە ئەستەنبوڵیش بەشی زۆریان لە ئیشوکاری خانووکردندا ئیش ئەکەن یان پاسەوانن چونکە زۆر جێگای باوەڕن •

بەڵام لە شارە بچووکەکانی کوردستاندا ، شارستانیەکانیان خەریکی ئیشو کاری بازرگانــینو کەلوپەلو کەرەسەی بە کەڵك ئەنێرن بۆدوکانە بچووکەکانی ناوکۆچەرو لادێکان کە پێویستیان پێیەتی ، هەر لەو شارانەدا بازرگانی گەورەش هەیە وەکو کڕینو فرۆشــتنی مەڕو خوریو پێســتو هەشــیانە کە حەز لەبازرگانی کەرەو پەنیر ئەکەن ، یان خاوەن مازو داری سوتاندننو هەشیانە کە کەرەسەو پێویستی ئەنێرن بۆ بازاڕی شارە گەورەکانو وڵاتە دراوســێکانیان • لەئەســتەموڵدا بازرگانەکانی مــەڕو ماڵاتو قەسابەکانیش هەر کــوردن ، لەبەیروت کورد زۆرەو لەبــازاڕی سەوزەو قەسابەکاندا ئیش ئەکەن ، زۆر بە ئاسانی بەهۆی کڵاوە خوریەکانیانەوە ئەناســرێنەوەو بە درێژایی چوار وەرزی ســاڵ خەریکن بە دەستگێڕی بەناو هەموو ناوچەی شارەکەداو هەر لەناو ئەمانەیشدا خاوەن کۆگا هەیەو کۆڵکێشە بەهێزەکانیانمان لەبیر نەچــێ کە ئەتوانن سەلاجــەو دۆڵابی گەورەی ئاوێنەدار لەســەر پشتیان هەڵبگرن •

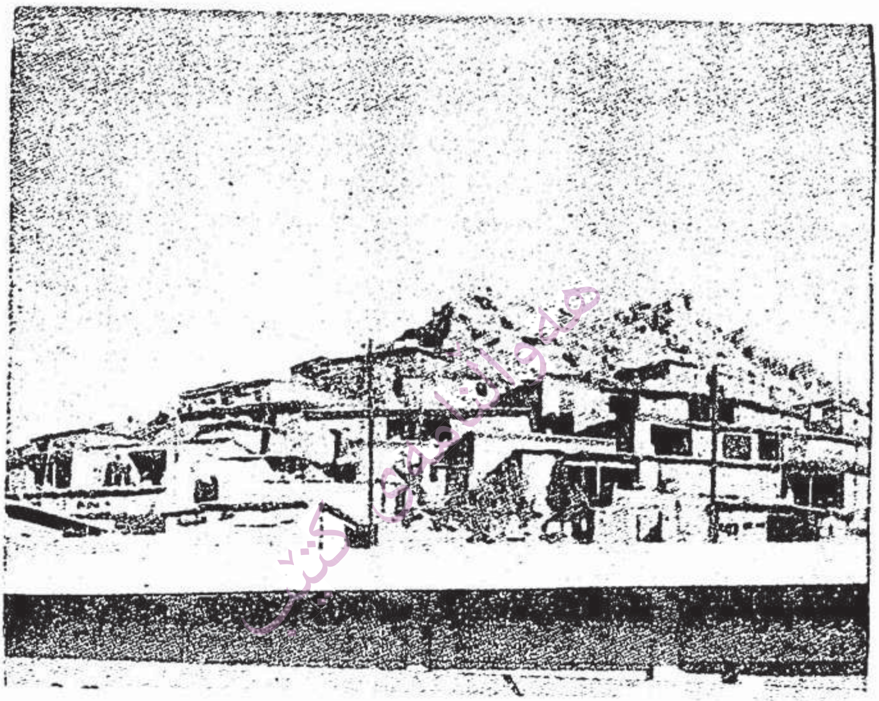

دیمەنی دێیەکی کوردەواری

پەندی (وەکو تورك بەهێزە) بەتەواوی بەسەر کـوردەکاندا ئەچەسپێت چونکە وەکو ئەزانین زۆریان لەتورکیا ئەژین •

لەعێراقدا کـوردەکانی ئەمـڕۆ لە بەربەسـتی دوکانو بیرە نەوتەکانی کەرکوکدا بوون بە کرێکاری شارەزاو لەناو خەڵکی شارەکانیشـدا پزیشكو پارێـزەریان هەیەو ژمارەیشـیان لەوە زیاتر بوە کە لە ئاساییدا ئەزانرا •

گەلێك فەرمانبەری خاوەن دەسەڵاتو جێگای باش هەیە کە شـاری سـلیمانیو شـوێنەکانی تریـان بەجێهێشتوەو ئەمانـە گەیشتونەتە ڕێو شوێنو پلەی بەرز لەسوپایان ئیدارەداو تیایانا بوە کە هاوبەشی گەلێ وەزارەتی کردوە •

دیمەنێکی تری ئیشی ڕۆژانە

هەواڵنامەی کتێب

ئەم کوردانە بەزیرەکیو لێهاتوییو دەستپاکی بەناوبانگن و جێی سەرسوڕمانیش نیە ئەگەر بڵێین بەشی زۆری ڕۆژنامە نوسەکانی تورکیا لەڕەگەزا کوردن ٠

ژیانی کوردەکانی ئەرمینیای سۆڤیەتی بەتەنها خۆیان مافی باسکردنیان هەیەو بەشی زۆریان یەزیدین ، ئەوانەی کە لەپێش شەڕی ١٩١٤دا شوان بوونو لەدوایدا بون بە ئیشکەری بەتوانا وەکو کۆنکێشو کرێکار لە تەفلیسو یەریڤان ٠ بە کورتی کاتی خۆی لەدوای دواکەوتوەکانەوە بوونو ئەمڕۆیش هەموویان دامەزراونو چوونەتە کۆڵخۆزاتەکانەوە ٠

هەواڵنامەی کتێب

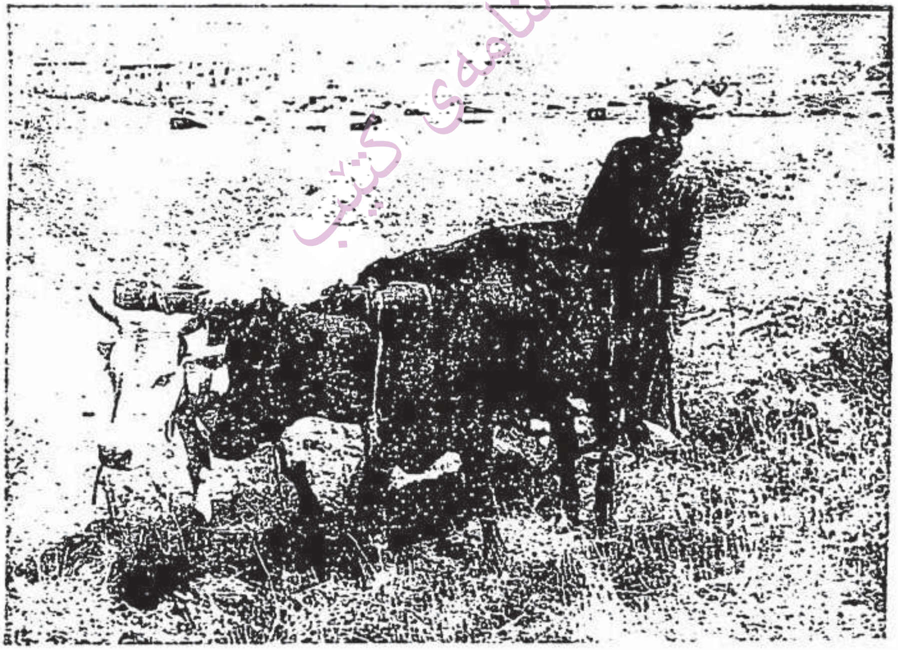

جووتکردن بە هەوجاڕی کوردەواری

کۆڵکێشێکی کۆن لەپەڕاوێکدا کە ساڵی ۹۵۷ چاپ کرا ئەو پێشکەوتنەی دوپات کردۆتەوە لەژیانو وەرگرتنی ڕەوشتە تازەکانیاندا ڕوی داوە کە ناتوانرێ ئینکاری گۆڕانە چاکە جۆراو جۆرەکانیان بکرێت ، چی لەنیشتەجێ کردناو چی لەپرۆگرامی ژیانی ڕۆژانەیاندا ، بەشی زۆری خانوەکانیان ژێرخانن ، بەڵام خانوشیان هەیە کە لەبەردی جوان دروست کراوەو بە گڵۆپ بە باشی ڕوناك کراونەتەوە • هەروەها ناوماڵیش گۆڕاوە ، ئیتر ئەوە نەماوە کە جوتیار لەسەر حەسیرو نەوگی بۆگەن بخەوێ ، بەڵکو ئێستا لەسەر فەرشی خوری باش ئەخەوێ لەگەڵ لێفەو جێگای نوستنی خوری‌و بە قەیفەو شاڵ خۆی دائەپۆشێت •

ئەمڕۆ لەناوماڵی کوردا ، ڕادیویەك‌و جێگایەکی نوستنی خۆش داپۆشراو بە نیکل‌و سەعاتێکی دیوار ئەبینین ، بەڵام خاوەن ملکی بوە بە هەرەوەزی ، لەجیاتی عارەبانەو گاسنی کۆن ئەمڕۆ لە دەشتەکانی کۆڵخۆزاتدا بەهۆی مەکینەو دەڕاسەوە کشتوکاڵ ئەهێنرێتە بەرهەم ، کەواتە شێوەی ژیان بەهۆی کشتوکاڵی هەرەوەزی‌و بەخێوکردنی مریشك‌و جوجەڵەوە بەتەواوی گۆڕاوە•
بۆنمونە باسی دێیەکی نمونەیی لە [ئالەگەز] لەئەرمینیای سۆڤیەتی ئەکەین • کە ساڵی ۱۹۲۹ کێڵگەیەکی هەرەوەزی تیا دامەزراوە بەناوی (کیرۆڤ) ، دانیشتووانی ۳۵۰ کەسەو ۱۰۰ خانووی تیایەو ۳۰ کەسیان ئەندامی پارتین ، لە دێکەدا کارگەیەکی شیرەمەنی‌و دایەرەیەك‌و قوتابخانەیەکی ئامادەیی‌و چوار کتێبخانەی گشتی‌و دوو کۆمەڵی هەرەوەزی‌و نەخۆشخانەیەکی ۱۵ قەرەوێڵەیی‌و دوو پزیشك هەیە کە یەکێکیان کوردەو ئەم کێڵگەیە ۱۵۰۰ سەر مەڕو ٤۰۰ سەر مانگای تیایەو پانتاییەکەی ٦۰۰

هکتاره ، ٥٠٠ هکتاری دانراوه بۆ کشتوکاڵو ١٠٠ هکتاریش بۆ لەوەڕگا • سەرەڕای ئەوانە سێ تراکتۆرو دوو دەڕاسەو سێ لۆریی تیایە • وەکو ئەبینرێو بە شێوەیەکی گشتی ئێمە دوورین لە چۆنیەتی باری سامانو کۆمەڵایەتی کوردەکانی عێراقو تورکیاوە •

دەربارەی ئافرەتی کورد بەتایبەتی لە دێکانی عێراقو تورکیادا ئەتوانین بڵێین هەموو نارەحەتی ئیشوکارە گەورەو قورسەکانی ناوماڵ لەسەر شانی ئەوە ، بەتایبەتی ئەوانەی لە سەعات پێنجی بەیانییەوە هەتا یانزەی شەو ئیش ئەکەن • سەرەڕای ئەوەی کە دۆشینی مانگاو دروست کردنی کەرەو پەنیر ــ هەروەکو لەپێشەوە باسمان کرد هەر لەسەر شانی ئەمە • لەگەڵ

ئافرەتی کورد هەمیشە شانبەشانی پیاو ئیشی کردووە

نان کردندا ، کە بە ئاردو خوێ بەبێ هەوێن هەویر ئەشێلێ کە لەناوتەشتێکی گەورەی بەردیندا ئەیشێلێو دوای‌ئەوە بەبۆریەکی تەختە* پانی ئەکاتەوەو ئەیخاتە سەر مایەێکی تایبەتی‌و ئەنووسێنرێ بەدیواری ناوەوەی تەنوورێکەوە کە لە شێوەی گۆزەدایە یان ئەخرێتە سەر پارچە ئاسنێکی قۆقز* کە بەتایبەتی بۆ نان کردن دروستکراوە • کاتێك کە برژا ئەخرێتە قوولینەیەکی گەورەی خڕەوە •

هەروەها ئاو هێنانیش هەر لەسەر ئافرەتە ، جاری وا هەیە ماوەی کانی‌و دێکە بەپێ نزیکەی نیو سەعاتە ، هەروەها ئەرکی کۆکردنەوەی داری وشك‌و تەپاڵەش کە لەبەر خۆرو بە دیواری خانووەکانەوە وشك ئەبێتەوە هەر لەسەر ئەمە •

چێشت لێنانیش هەر بەشی ئافرەتە • خواردنی سەرەکیی دەوڵەمەندەکان برنج یان ساودرە، هینی ئەوانی‌تریشیان ساوەرو سەوزەواتە وەکو باینجان‌و تەماتە لە وەرزی خۆیانداو هەندێ‌جار پلە گۆشتی نەرمی بچووك بچووك یان مریشکێك بەتایبەتی ئەبرژێنن بۆ میوان ، بێجگە لە میوە بەتایبەتی ترێ‌و کاڵەکی قاش کراو • بەڵام لە خواردنەوەدا ئاوی سروشتی بەکار ئەهێنن‌و زۆر جاریش چای خۆماڵی‌و هەروەها ماستاوو دۆیش کە زۆر خۆشن هەر بەکار ئەهێنن • بەڵام هەفتانە بەدارێك یان چەکوشێك‌و* سابوون‌و لەسەر کانی گشتیدا جل ئەشۆرن‌و زۆر جاریش بە کۆمەڵ جل ئەشۆن‌و ئەم ئەرکەیش هەر لەسەر کەیبانووی ناوماڵی کوردە •

★ ڕەنگە مەبەست لە تیرۆك بێت کە نانی پێ پان‌ئەکرێتەوە •

★ مەبەست لە ساجی نان‌کردنە •

★ لێرەدا مەبەست لەجل شۆرگە کە لە کوردەواریدا ژنان جلی پێ‌ئەشۆن

٤ ـ هونەرو پیشەکان :

لە هەموو ناوچەکانی کوردستاندا، ژنان زۆر بەلێ هاتوویی و چالاکی یەوە خوری ئەچنن و لە کاتی هەموو ئیشێکی تریشدا وا بەدەستەوەو هەروەها هەندێکیشیان خەریکی تەون کردنن ٠

دوو جۆر تەونی چنینیان هەیە : یەکەم ستوونی یەو لە دوو دار پێك هاتووە کە نزیکەی مەترو نیوێك لەیەکەوە دوورن و بە پێچەوانەوە دوو داریان لەسەرە ، یەکێکیان لەسەرەوەو پێ ی ئەڵێن سەردارو ئەوی تریان لەژێرەوە پێ ی ئەڵێن ژێردارو ڕایەڵێکیش بەم دووداره لەیەك دوورەوە بەستراوە بە درێژایی ٢٫٨٠م ٠ دوو ژن لە چۆلیەکا گلۆلە بەنەکان هەڵئەکەن ٠ لەم شێوەیەدا بەنی مەکۆکە ئەبرێت بەناو بەینی تانو پۆکەدا بەهۆی دەرزییەکی درێژەوە ، ئینجا تانی چنین بە شانەیەکی ئاسنین یان مشتەیەکی تەختە ئەکوترێت ٠ ئەم جۆرە تەونە مەوجو جاجمی پێ دروست ئەکرێت بە درێژی ١٫٤٨ـ٢٫٨٠م کە ڕایەڵەکانی خوری مەڕو تانو پۆکەشی مووی بزنە ٠

دووەمیان تەونی ستوونی یە کە لەسەر ژێرتەونێك وەستاوەو لە زەویدا قایم کراوەو ، لەزەویدا چاڵێك هەڵئەکەنن بۆ قاچی تەونەکەو وا دەرئەکەوێت ئەم تەونەیان لەوی تریان گرانترە ، گەلێ شانەی تیا بەکار ئەهێنرێت ٠ بەنی تانو پۆکە بەهۆی مەکۆیەکی ئاسنینەوە کە سەری گلۆلە بەنەکانی پێوەیە ئەچێتە ناو ڕایەڵەکانو خوریەکە هەڵئەکات ٠ هەر بەم تەونەش قوماشی کراس بە پانی ٣٠سم و هەروەها قوماشی ئەستورتر لەوە بۆ جل و بەرگ کە لەپێشانا بەنەکەی بە قسلی کولاو تەرئەکەن ئەچنن ٠

ئافرەتیان فەرشی جۆراوجۆرو هەمە چەشنە ئەچنێ چ لە

مەنجەڵو سینیی مسی کوردەواری

خوری‌ی چـاك‌و چ له مووی كـورت‌و وێنه‌ی جۆراوجـۆریان تیا ئه‌كرێ ڕه‌نـگه‌كانیش زۆر جـوان‌و زه‌وقـاوین • له‌نـاو ئـه‌م زه‌خره‌فانه‌دا گوڵ‌و گیان‌له‌به‌ری هه‌مـه چه‌شنه له‌سه‌ر زۆر شێوه‌و به‌زۆریش دره‌خت‌و جاڵجاڵۆكه‌یان تیایه • هه‌روه‌ها فه‌رشی نوێژ كردن* له‌ناو شوێنه‌كانی وڵاتی فارسدا زۆر به‌ناوبانگه هه‌ندێ له شاره‌زاكانیان له قوڕه سووه‌ری دێكان جامی ئاو خواردن دروست ئه‌كه‌ن كه ڕۆنی تێوه ناده‌ن‌و هه‌ر به‌م جۆره له شێوه‌ی قاپداو له قوڕه‌سووره‌ی شێلراو گۆزه دروست ئه‌كه‌ن بێ‌ئه‌وه‌ی قاڵبی خڕی

یه‌كێك له پیشه ده‌ستی‌یه‌كانی كورده‌واری

بۆ به‌كار بهێنن • له‌پێشا له‌به‌ر خۆرا وشك ئه‌كرێته‌وه‌و دوای ئه‌وه له شێوه‌ی بازنـه‌دا ژماره‌یه‌كیان ئه‌خرێته سه‌ریه‌ك به مـه‌رجێ به قاڵبی ته‌پاڵه‌ی وشك دابپۆشرێ • ئـه‌م ئاماده كردنه سێ سه‌عات ئه‌خایه‌نێت •

* له كورده‌واریا به‌م فه‌رشه ئه‌وترێ [به‌رماڵ] •

ئافرەتی کورد لە هەرچی تەمەنێکدا بێت
هەر کار ئەکات

پیشەسازی لە ڕابوردوودا بەتەواوی لەژێر دەستی جولەکەو ئەرمەنیەکاندا بووە ، بەڵام ئەمڕۆ لەبەر ناهەمواریی ژیانیان وا نەماوە ، چونکە ئەرمەنیەکان لە کوردستانی تورکیا نەمانو هەر لە ساڵی ١٩٤٨ەوە جوولەکەکانیش لە عێراق نەمان • ئیتر لەوەو

پیشەیەکی دەستیی تری کوردەواری

دوا لەسەر کوردەکان پێویست بوو کە خۆیان نەوگت دروست بکەن کە تەنها بۆ ڕاخستن بەکاریان نەئەهێنا بەڵکو بۆ کەرەك و کڵاویش کە لەژێر مێزەرەوە لەسەر ئەکرێ بەکار ئەهێنرێ .

کوردەکان لەوەدا نەماون کە نەتوانن لە دروست کردنی پێڵاوەکانیانا پێستە بەکار بهێنن ، هەروەها لە بەکار هێنانی کانەکان و دارتاشیشدا شارەزای چاکیان تیا پەیدابووە لەدروست کردنی زین و زەڕنگەری زیوداو زۆر شارەزابوون لە هونەری نیگارکێشی سەر مستووی خەنجەرو بازن و پاوانەی زیویداو ، گەیشتوونەتە ئەوەی کە پیاڵەو بنی تێرگەلە دروست بکەن . نیگاری سەر مس هونەرێکی کوردی کۆنەو لە ڕێگای خاوەن پیشە ڕۆژهەڵاتیەکانەوە گەیشتە ئەوروپا .

لەم مەیدانەدا شاری بوندقیە ئاوەدان بوو بووەوە بە کارگەی تایبەتی کە پارچە زەخرەفەی زۆریان تیا ئەکێشان . ئەمەیش لە سەدەی پانزەهەمدا بووە کە لەسەر هەندێ پارچە ئیمزای کوردێکیان دۆزیوەتەوە کە ناوی محموود بووە .

پاش ماوەیەکی کورت تەنانەت لە شاری سلێمانیدا بە تەنها ١٥٠ وەستای تایبەتی چەك دروست کردن پەیدا بوون ، کە شارەزاییەکی باشیان تیا پەیدا کردووەو توانیویانە هۆزەکانی ئەملاو ئەولای سنوور پڕچەك بکەن .

بەڵام لە وەرزی زستانداو لەکاتی وشکە سەرمای کوشندەدا خۆیان بە دروست کردنی ئاگردان و قوتووی جگەرەوە خەریك ئەکەن کە لە جۆرە قوڕێکی تایبەتی دروستی ئەکەن .

لەکاتێکدا کە هەندێکی تریان هەر لە وەرزی زستاندا ئەچن لە لق و پۆپی دار گێلاس ، دار جگەرەو کەوچکی دارینی نەخشاوی دروست ئەکەن .

بەشی چوارەم

ڕژێمی کۆمەڵایەتی

رژێمی کۆمەڵایەتی

ئەو کوردانەی کە باسمان کردن ، لە لادێکاندا بە شوانیو جووتیارییەوە خەریکنو لەشارەکانیشا کرێکاری شارەزان • ئەمانە حەزیان لە خزمایەتییە لە ڕێگای ژنو ژن خوازییەوە کە ئەوەش لە ڕژێمی هۆزایەتی ڕەسەندا دەرئەکەوێت ، ئەم شێوە کۆنەی سەردەمی ڕابوردوو لە پەیڕەوی کۆمەڵایەتی ناو ڕەوەندو نیوە ڕەوەندەکاندا بەرەو نەمان ئەچێت ، بەهۆی زەبرو زەنگی هەندێ فەرمانڕەواکانەوە ، وەکو فەرمان ڕەوای تورکیاو یەکێتی سۆڤیەت ، یان لە ڕێگای کارتێکردنی هەندێ گۆڕانی ناچاری باری ژیانی تازەوەیە •

١ ـ هۆزو تیرەکانی کوردەواری :

شتێکی زۆر نارەحەتە کە هۆزە کوردەکان سەرژمێر بکرێنو

بژمێررێن ، لەگەڵ ئەوەشا ئێمە هەنــدێ لەو تیرانە دەست نیشان ئەکەین کــە لە مێــژوودا دەوری خۆیــان بینیوەو تــا ڕادەیەك ناوبانگیان ماوە .

لە عێراق* :

پشدەر ، ئاکۆ ، خۆشناو ، هەرکی ، هەمەوەند ، زێباری .

لە ئێران :

شکاك بڵباس ، مــوکری ، ئەردەڵان ، جاف ، کەڵــوڕ ، ئیتر باسی لــوڕو بەختیاری ناکەین کە هەردووکیان خۆیان بــە کوردی ڕاستەقینە دانانێن .

لە تورکیا :

هەکاری ، هەرتوشی ، زیریکان ، جەلالی ، حەیدەران .

لە سوریا :

بــەرازی ، مللی ، مــیران ، داکوری ، هاڤــرکان ، مرسینی ، کیکان .... هتد .

تیرەی بابان لە عێراقو تــیرەی بەدرخان لە تورکیا بە مانای ڕاستی تیرە نین ، لەڕاستیدا ئەمانە بنەماڵەی چەند سەردارێکن کە

★ تیرەو هۆزی کورد لەعیراقدا زۆرن ، بەڵام ڕەنگە نوسەر تەنهــا ئەوانەی بۆ دەرکەوتبێو بێجگە لەوانەش وەکو تیرەی (جاف گەلێ هۆزی تیایە وەکو : شاتری ، شێخ سمایلی ، تەرخانی ڕۆغزایی ، باشکی ، ســمایل عوزەیری ، صۆفیەوەند ، عیســایی ، یاروەیسی ، تاوەگــۆزی ، سادانی ، نەورۆلی ، کەماڵەیی ، تەرخانی ، هارونی ، میکایەلی ، جەلالیو ، پشت ماڵە گەلــێك تیرەی تر وەکو بەرزنجیو زەردۆییو هەورامیو کۆکۆییو باجەڵان ، بڵباس ، داودە ، دزەیــی ، هەمەوەنــدی ، هــەرکی ، جەبــاری ، پــەرخی ، خۆشــناو . پشدەری ، شوانی ، سورکی تاڵەبانی ، زەنگەنە ، چنگنی ، دەلۆ ، دزەیی ، گەردیو گەلێکی تر .

هەواڵنامەی کتێب

لەناو هەندێ هۆزاو هەر لەو ناوچانەدا فەرمانڕەواییان کردووە• بەرزانیەکانیش تیرە نین ، بەڵام لە چەند هۆزێك پێك‌هاتوون کە بڕیاری دەســەڵاتی ئایینیو سیاسیان داوە بە شــێخەکانی بەرزان لەسەر زێی گەورە •

بە شێوەیەکی گشتی تیرە شاخاوییەکانو بەشێوەیەکی تایبەتی تیرەکانی کورد بە سێ جیاوازیی ســەرەکی جیائەکرێنەوە • لە خۆیدا جیهانێکی بچکۆلەی دوورە پەرێز وەستاوەو هەر لەو کاتەدا دەستەی بەرگری خۆی پێك ئەهێنێت •

ئەم ڕژێمە چەند ڕێڕەوێکی لاساییکەرەوەی هەیە ، کەواتە خۆی پارێزەری خــۆیەتی ، ئەم تیرەیە هەســت بەسەرکەوتنی خۆیــان ئەکەن بەسەر ئەو کۆمەڵانەدا کە هۆز نینو وان لەدەوروپشتیاندا بێ‌گومان ئەم گیانو گەورەیی هۆزایەتیە خۆی لەخۆیدا هێزێکە ، لەگەڵ ئەوەشدا ســەرچاوەی بەشی زۆری ناکۆکیو بەگـڕ یەکدا چونیشە لەگەڵ دراوسێو فەرمانڕەوا مەرکەزیەکــاندا • کاتی خۆی نیازوابو هۆزە کوردەکان بکرێن بەخێزانێکی فراوان لەسەر شێوەی هۆزە ئیسرائیلیەکان کەئینجیل باسی‌کردوون، لەوانەیەلای عەرەبەکانیشــ بەشێوەیەکی ئاسایی هــەروابێت ، کە پەیوەندی ڕەگەز بڕبڕەپشتی هۆز پێك ئەهێنێت • لەکاتێکدا لای کوردەکان ئەمە مانای خاكو نیشــتمان ئەگەیەنێ • لەکوردســتانی عێراقدا ئەتوانرێ کە بەسێ چەشنی جیاواز ڕژێمی کۆمەڵایەتیو ئابوری دانیشتوانی لادێکان جیا بکرێنەوە •

١ ــ هۆزێکی کلاســیکی کۆن لەژێر دەستەڵاتی ئاغــایەکا کە ئەچێتەوە سەر ڕەگەزێکی هاوبەشو کراوە بە چەند بەشێکەوە هەر وەکو باری هۆزەکانی ئاکۆ ، بالك ، گردی ، سیار ، سورچی •

٢ ــ هۆزێك لەژێر دەسەڵاتی سەرکردەیەکی دەرەبەگدا ، کە لەڕەگەزی جۆراو جۆر پێك‌هاتوە وەکو هۆزەکانی دزەیی،خۆشناو جــاف ٠

٣ ــ دوای ئەوانە سەرکردە ئاینیەکان ، سەیدێك یان شێخێك کە دەســەڵاتی کــاتی تێکەڵاوی دەســەڵاتی ئاین ئەبێ‌و هەمــو شێخەکان بەم شێوەن ، وەکــو شێخەکانی بەرزنجە لەســلیمانی‌و شێخەکانی بەرزان ٠

هەرچۆن بێت ، ئەبێت کە تیرەیەك لەچەند خێڵێك پێك‌هاتبێ کە لەیەك ناوچەدا دانیشتوون‌و چەند خێزانێکیان لە خۆیان پێك هێناوە ، هەر خێڵێك لەم خێڵانە دانایەکی گەورە ســەرۆکایەتیان ئەکات کە ڕیشێکی سپی هەیەو سەرزەنشت‌و نەسیحەت‌و ڕێ‌نمایی ئەندامانی خێڵەکە ئەکات ٠

لەکۆنا بەسەرۆکی هۆزیان ئەووت (بەگ) یان (خان) بەڵام ئەمڕۆ ئاغای پێ‌ئەڵێن‌و ئەم ناوەش ئەگەڕێتەوە بۆ ناوەڕاستی ســەدەی هەقدەهەم ٠

ئێمە ئەزانین کە هۆز هەیە لەئەنجامی ڕوداوی ناخۆش وەکو شەڕو نەخۆشی تێك‌ئەچێ‌و پەرتوبڵاو ئەبێت ، بەڵام هۆزەکانی تر بــە هۆی دەسەڵات‌و ناوبانگی ســەرۆکەکانیانەوە کە دەوری گــرنگ ئەبینن بەهێز ئەبن‌و زۆرجار لەپاڵ هۆزە نیشتەجێ‌بوەکاندا گەلێك توخم سەریان لێ‌ئەشێوێ بەتایبەتی ئەوانەی کە لەو نامۆیانە پێك هاتون کە لەلایەن خاوەن مافەکانەوە بە گوناهی کوشتن دەرکراون چونکە لەناو هۆزەکانی خۆیاندا ژیانیان لێ‌تاڵ کــراوەو یەکێك نەبێت بیان‌پارێزێت ئەوا ژیانی خۆیان ئەخەنە ئەولاوە ٠

لەبەشەکەی پێشودا باسی‌ئەوەمان کرد کە کوردەکان هەموویان

لەیەك ڕادەی یەكسانیا نین‌و ئەم شێوەش بەتەواوی لەو حاڵە ئەچێت كە ئاشوریەكانی تیادابوو ، كە سەرۆكیان لەناو پیاوانی هۆزەكەیاندا هەڵئەبژارد ، بەڵام ئەوانی تریان لەعەبدەكانی سەدەی ناوەڕاست ئەچن، ئەوانەی كە بەشداری شەڕی تیرەگەریان نەئەكرد ، بەڵكو تەنها بۆ ئیش‌كردن‌و خزمەت‌كردنی ئاغاكانیان تەرخان ئەكرێن ٠

چاودێرەكان هەر لەناو ئەو هۆزانەی خۆیاندا هەندێ چینی تریان بینیوە لەو توخمانەی كە هۆزەكانیان لێ پێك‌هاتوە ٠لەوانە چینی خانەدانەكان‌و خێزانەكانیان كە لەسەركردەو ئاغاكان تێ ناپەڕن ٠چینێكی تریش كە چینی مسكێنن‌و لەهەموو لایەنەكانی ژیاندا ئیش ئەكەن یان ئەبنە سەربازو پیاوی سەركردەكەیان ، لەدوای ئەمانە پیاوە ئاینی‌یەكانن لەشێخ‌و مەلا كە وەكو لەمەودوا ئەبینین زۆرجار لەبنكەی هۆزەكانی خۆیان‌داو لە سەر فەرمان ڕەوایەتی ئەبنە هۆی دروست‌بوونی ئاژاوە ٠

٢ ـ سەرۆك هۆزی كوردەواری ، دەسەڵات‌و بەربەرەكانێ كەرەكانی :

كۆمەڵێك هێزی یەكگرتوو مانای چیە ؟ وەكو لە ڕێڕەوی مێژووەوە ئەیبینین‌و بەمانای وشە هۆزێكی سەربەخۆ مانای چیە ؟ یان تیرەیەكی سادە مانای چی‌و ؟ لەناو ئەمانە هەموویاندا سەرۆكێك هەبێ خۆیان خستبێتە ژێر دەسەڵاتیەوە ٠

ڕەگەزو بنەچەی سەرۆك :ـ

بەڵام كێ ئەبێ بەسەرۆك ؟ ٠ ئەو ڕێگایانەی كە سەرۆكی پێ ئەگاتە فەرمان‌ڕەوایی بەگوێرەی بارو شێوەی ژیانی هۆزەكەو

بەگوێرەی ڕۆژگار ئەگۆڕێت ، ئەوەش بەڕێگای یەك لەدوای یەكی بنەچە یاخو بەڕێگای هەڵبژاردنی هۆزەكەوە یاخۆ بەدانانی گەورە پیاوان یان میریەكان دایانئەمەزرێنن و گەلێ جاریش بەزۆر ئەبن بەسەرۆك • لەزۆر كاتا بنەچە دەوری خۆی ئەبینێت ، كاتێ باوك ئەمرێ كوڕە گەورە جێگای ئەگرێتەوە ، لەمەدا ئەتوانرێ بوترێ ئەمە شێوەیەكی سروشتیە بۆ گوێزانەوەی فەرمانڕەوایی ، بەڵام جاری وا هەیە كوڕەكە توانای نیە یان بێدەسەڵاتەو ئەبێتە هۆی ئەوەی ئەم جێگەدارە شایانی ئەو شوێنە تایبەتیە نەبێت كە بۆی تەرخان كراوە ، لەم كاتەشا دەستەیەك لەگەورە پیاوانی هۆزەكە بانگ ئەكرێن و ئەگەر دوای ڕاوێژكردن ئەو جێگەدارە بە شیاو دانەنرا ئەوا جوتێ پێڵاو لەبەردەمیا دائەنرێت و ئەمیش پێڵاوەكان لەپێ ئەكات و ژورەكە بەجێ ئەهێڵێ كە نیشانەیە بۆ ئەوەی كە ڕازیە بەوەی سەرۆكێكی تر دیاری بكرێت ، بەڵام زەوی و سامانەكانی ئەدرێتەوە • ڕێش ئەكەوێ كە كوڕە گەورە خۆی نەیەوێ جێگای باوكی بگرێتەوە چونكە جاری وا هەیە خواپەرستی بەباشتر ئەزانێ لەناڕەحەتی سەرۆكایەتی كردنی هۆزەكەی • زۆر كەم ئەبینین كوڕی بچوك جێگای كوڕی گەورە بگرێتەوە ، وەكو مەسەلەكەی بەدرخانی گەورە كە برا گەورەكەی بڕوایەكی ئاینی یەكجار زۆری هەبوو •

بەڵام لەكوردستاندا كاتی وازنەهێنان ، وازنەهێنەر ئەشارنەوە ئەمەش وا لەو سەرۆكە تازە ئەكات لەترسی ئەوەی نەوەكا برا گەورەكەی لێی هەڵگەڕێتەوە یاخود یەكێك لە دەستوپێوەنەكانی بیكوژن هەمیشە دەوروبەری خۆی بەپاسەوان ئەگرێت •

كوشتنی سیاسی لەسەر سەركردایەتی لەناو یەزیدیەكاندا

زۆر ڕووئەدات • بەڵام ئەگەر ئەم سەرکردە تازەیە توانی توانای خۆی دەرخاتو خەڵکی لەخۆی ڕازی بکاتو ڕێزی بگرن، ئیتر باسی ئەوە ناکرێت کە چۆن هاتۆتە سەر دەورو فەرمانڕەوایی •

جاری واش هەیە کوڕە دەرکراوەکە لەگەڵ لایەنگرەکانی خۆیدا ئەچێت بۆ جێگایەکی ترو هۆزێکی تازە پێك ئەهێنێ •

وا زانراوە ژنانیش لەکاتی مردنی مێردەکانیانا سەرکردایەتی هۆزەکانیان ئەکەنو تەنانەت لەمەیدانی شەڕیشدا جێگایان گرتونەتەوە هەروەها ئەش بێت سەرۆکی هۆز سەرۆکی هۆزەکانی تر هەڵی بژێرن ، خۆ ئەگەر جێگەدار هەمووان خۆشیان نەوێت ، ئەوا ئیتر یەکێك هەڵئەبژێرن کەبەشی زۆری جەماوەری لەگەڵدا بێتو ئەگەر سیاسیش بێت خۆ ئەوە گەلێ باشترە • بەڵام لەکاتێکدا هەڵبژاردن بەبێ وردبوونەوە بێت ئەوا ئەو کاتە ئەتوانرێ مەسەلەکە بخرێتە ڕوو •

لەڕاستیشدا ئەگەر چۆلەکە لەسەر سەری دیاریکراو نیشتەوە ئەوە ئیتر وای دائەنێن کە خوا خۆی ئەمەی دیاری کردوە ، تا ڕادەیەك چەند بارێکی ڕاستەقینە هەیە کە فۆلکلۆرو کەلەپور ئەیانچەسپێنێ •

لەکاتێکدا گۆڕینو دانانی سەرکردایەتی میری بیکات — هەروەکو لەناو تورکو فارسەکاندا ڕوئەدات — ئەبێ ئەو سەرکردە تازەیە لەبنەماڵەی سەرکردەی کۆن هەڵبژێررابێت ، ئەگینا ئەبێ هەمیشە وریا بێتو چواردەوری خۆی بەسەربازبگرێ بۆپاراستنیو بەگوێ کردنیشی •

دەسەڵاتی تایبەتی سەرۆك : —

لەسەردەمی دەرەبەگایەتیدا ئەتوانرا دەسەڵاتە تایبەتیەکانی

سەرەك هۆز جیابکرێتەوە بەوەی سەرۆکەکە دەرەبەگێکی سەر بە میری یاخود نوێنەری کەلەپـوری هۆز بووە • وە پێویست بـوو ئەم دەرەبەگە چەند پیاوێك ڕابگرێ‌و هەموو پێویستیەکانی بداتێ لەسەر حسابی خۆی ئەمە ئەگەر هاتو ناوچەکەی بچوك‌بوو (تیمار) بەلاّم ئەگەر ناوچەکەی گەورە بوو بەشێوەیەك ئەو سامانەی دەستی ئەکەوێ لە (٢٠٠٠٠) ئەسپەر (پارەیەکی تورکیە) زیاتر بێت ، ئەوا ئیتر لەکاتی شەڕو شۆڕدا ژمـارەیەك سەرباز ئەخاتە ژێـر دەسەلاّتی میریـەوە • لەلایەکی ترەوە ئەگـەر سولّتان دراوسێی تایبەتی خۆی دانا کە پێی ئەلّێن [تەحصیل دار] ئەوا پارەی باجی هاتوچۆ [باجێکی ناوخۆیە] ئەگەڕێتەوە بۆ خان •

سەرۆکی هۆز ئەبێ دادپەروەر بێ‌و فریای هۆزەکەی بکەوێ‌و ئەندامانی هۆزەکەی بپارێزێت • بێجگە لەمانە میوانداری‌و نان دانی ئەو سیوانانەی بەلای ئەمانا تێ‌ئەپەڕن وا لەسەر ئەم • ئەمە هەمووی ئەبێتە هۆی ئەوەی ببێتە خانەدان‌و میوان پەروەر •

ئێشتاش چونکە فەرمانڕەوا تازەکان لەهەموو لایەکەوە زۆر بوون ، ئیشوکاری سەرۆك هۆزەکان هەر لەخۆیەوە کەم بۆتەوە• ئەمڕۆش خزمەتی سەربازی بەزۆرەو ئەوە نەماوە سەرۆك بتوانێ سەربازی تازە بۆ خۆی بانگ بکات‌و ئەمەش لەشـوێنەکانی تردا بۆتە ڕوانەتێکی ناهەموار ، چونکە کورد هەرچەندە حەز لەشەڕیش بکات هەر حەز ناکات خـۆی ببەستێتەوە بەخزمەتی سـەربازی یاساییەوە ، تەنانەت ئەگەر بو بە سەربازیش ئەو هەر ئەیەوێت سەربەست بێ‌و ڕقیەتی لەسەربازی ڕێکخراو لەیاسادا زۆر جار لە خزمەتی سەربازی هەڵدێن‌و یاخی‌ئەبن، بەلاّم لەباجدانیشا بەمیری هەمیشە دوای ئەخەن‌و نایدەن • تەنانەت لەم سالاّنەی دوایشـا هەروەکو نوسەری کوردی سۆڤیەتی عەرەب شەمۆ کە شوان بووەو

لەپێش شەڕی ١٩١٤دا لە یاداشتەکانیا بۆمان ئەگێڕێتەوە ، داوا کاری فەرمانڕەواکانی تورك هەمەچەشنەو قورس بوون وەکو :ـ (خەرج) باجێـکی دارایی‌یە ، (ئۆلام) باجێکە لەسـەر مەڕومالات دائەنرێت . (بێگار) ئیشە بێگاریە گشتیەکان ، (سوخرە) ئیشی بە زۆر بێ‌پارەیە . (سەرێ پەزە)و (سەرێ دەوار) باجێکن لە هەموو سەرە ولاخێکی گەورەو بچوك ئەسەنرێت،مەسرەف‌و بەخێوکردنی‌و میوان‌داری‌و نان‌خواردنی ئەو فەرمان‌بەرو سەربازانەی کە بەوێدا تێ‌ئەپەڕن هەر لەسەر حسـابی دێیەکەیە . ئەم یاسـایەی ژیان هینی تورکەکانەو لەناو دانیشتوانی عیراقیشدا کە گیروگرفتیان زۆرە هەر پەیڕەوی ئەکرێت .

بەلام لەبنەڕەتا ئەم سـەرۆك هۆزانە مافی ئـەوەیان نەماوە ئەم باجانە کۆ بکەنەوە،چونکە ئەمڕۆش پیاوی ناو هۆزو لادێکان هەر وەکو جاران هەندێ بەرتیل‌و سەرانە ئەدەن بە ئاغاو خاوەن زەویەکان کە بە خەیالیانا نایەت ئەگەر هەرچی بارو قورسی هەیە بەناوی یارمەتی‌دانەوە بیخەنە سەرشانی مسکێنەکان ئەم بەرتیلانە ناوێکی گشتییان هەیە ئەویش (ئاغایەتیە) یان مافی ئاغا لە باتی زەکاتدا ، یاخود دەیەك لە دەسکەوتی گەنم‌وجۆ . سەرەڕای ئەمانە مسکێن هەر لە(٥٠)سەر مەڕ سەرێك یان نرخەکەی بەپارە دائەنێن یان باجی لەوەڕگاو باجی جۆراو جۆر کە لەسـەر بەشـی زۆری بەرهەمی کێڵگەکان دائەنرێت ئەیدەن بە ئاغا وەکو :

(نۆنان) لەسەر کەرە ، (هێلکان) لەسەر هێلکە ، (هەرمیان) لەسەر هەرمێ ... هتد ، ئیتر باسی (میرسەر) یاخو باجی (موچە) بۆ پیاوەکانی ئاغا ناکەین ، سەرەڕای ئەمانە هەمووی باجی ژن هێنان (سورانە)و باجی مەسرەفی ژن هێنانی خزمێکی ئاغا یاخود ئاهەنـگەکانی‌تر کـە پێی ئەلێن [پیتـاك] . بۆ ئـەوەی ئەمانە

هەموویان بنەخشێنین ، ئیشە بێگاری‌یـــەکان‌و جۆرەکانیشی باس ئەکەین •

بێگاری (هەرەوەز) یاخود ئیش‌وکاری جووت کردن بۆماوەی دوو سێ ڕۆژ (هەرەوەزی جووت)* ، درووێنەو گێرە (هەرەوەزی درووێنەو گێرە)*، بێگاری ئالف‌و دار (هەرەوەزی گەڵادار)• ئەمانە ئەو باجانـــەن کە هەمیشە لە کوردستانی عێراقدا لەســـەر خەڵکی دانراون ، هەروەکـــو [سی• جی• ئادمۆندز] دەری‌خســـتووەو لە تورکیاش تا دوای لابردنی تەواوی ڕژێمی هۆزایەتی لەم جۆرە باجانە هەر هەبوون • بۆنموونە ئاغای (جلیان) پارەی لە هەموو شتێ ئەســـەند ، ئەبووایە هەموو خەڵکی دێکە لە بەهـــاردا یەکی سەرێ یان دوو سەر مەڕیان بدایەو لەپایزیشا بارێ یان دوو بار شەربەتی ترێ‌و برنجو گەنمیان بدایەو هەروەها لە جەژنەکاندا دیاری (جەژنانە) ، «عیدانێ» لەسەر بەروبوومی ئاژەڵ‌و دانەوێڵە هەبووە ، هەروەها ئاغا مافی بەکرێ‌گرتنی ئەو زەویانەی هەیە کە نایەڵن کـــوڕی شار بەکرێیان بگـــرن‌و بۆ هەموو بەشـــێك یان پارچەیەك کە لە ٣٠٠ تا ٥٠٠ ســـپی‌داری تیابێ ئەوا بەرتیلی لێ ئەسێنرێ کە ئەگاتە پێنج مەجیدی • کاتێ پیاوەکانی میری دێن بۆ سەرژمار کردنی ئاژەڵ بۆ باج وەرگرتن ئاغا ژمارەی ڕاستیان لێ ئەشارێتەوە بۆ ئەوەی لادێیەکان لەباتی‌ی ئەم ئیشە باشەی شتی تری بدەنێ • هەروەها باجیان لەسەر ئەو بازرگانیانە داناوە کە بەلای ئەواندا تێپـــەڕبوون • لەسەر هەموو سەرێ مـــەڕو هەموو بارێ کەرەو هەمووشتێکی فرۆشراو باجیان داناوە • هەروەها ئەو کۆچەرییانەی بەوێدا تێ‌ئەپەڕن ئەبوایە باجی ڕانەکانیان بدایە• محمود بەگی کـــوڕی ئیبراهیم پاشا کە بە [مللی] بەناوبـــانگ بوو

★ لەهەندێ ناوچەی کوردەواریدا بەم هەرەوەزی جووتە ئەڵێن (گەلەجووت)

★ بەم هەرەوەزی‌یەش ئەڵێن (گەنەدرەو) •

باجی لەسەر فرۆشتنی بەروبوومی ساڵانەی مسکێنەکانی دانابوو تا لە دەوروبـــەری ساڵی ١٩٣٤دا ئەمـــە پەرەی سەند بـــە جۆرێ داوای ١٠ قرۆشی ئەکرد بۆ هەر سەرێك مەڕ کە بفرۆشرایە ، وە داوای ٥ قرۆشی ئەکرد بۆ هەر بزنێكو ٥ قرۆش بۆ هەر حۆقەیەك کەرە کە ٢٨٤ر١غم بووەو ٧ مەجیدی بۆهەربارێك، ئیتر هەرچی بێت ئەم باجانـــەی کە لە قازانجی سەرۆك بوون زۆر گـــران بوون ، ئەمانە سەرەڕای مافی سەرۆکە ئاینییەکانو ئەو دەسکەوتانەی کە ڕاستەوخۆ نەبوونو ئاغای دێیەکان ئەیانسەند . مەلای دێیش لە کاتی دروێنـــەو جەژنەکاندا خۆی بڕ ئەخستەوەو هەروەهـــا ئەو کەسانەی کە لەسەر ئەمو ئەو ئەژین (خواردەلەمیش) لەم کاتانەدا داوای بەشە دیاریی خۆیان ئەکرد . هەرچەندە ئەوە نەماوە کە پیاوانی هۆز باج بدەن بەئاغا هێشتا ئەوان هەرچۆنبێت بەبۆنەی جەژنو ژن هێنانو سەردانەوە قەت بە دەستی بەتاڵ ناچن بۆلای ئاغاو لەشـــێوەی بەخشیش یاخود دیـــاریدا شتێك لەگـــەڵ خۆیان ئەبەن بۆ ئاغا* .

تاکە ئیشی ســـەرۆك کە تەنها فەرمانڕەوایی کردنـــە ، هیچ نەبێ وەکو ڕەسمی نیە پەیڕەوکراوە . کورد لەجیاتیی ئەوەی لە بەردەم دادگاو قازیـــدا بوەستێ زۆرجار بۆ ڕێكوپێـــکی ئیشو کارەکانی ئەوە بەباشتر ئەزانێ کە لەبەردەم سەرۆکی هۆزدا بە گوێرەی (عورفو عادەت) ڕابووەستێ . ئاسایشە ئەم ڕێكخستنو خزمەتگوزارییە بە خۆڕایی ناکرێتو هەموو مەسەلەیەك باجی هەیەو ئەبێ بدرێتو پێی ئەڵێن (حەقی قازیایەتی) یاخود (مافی قازی) ، ئەمە بێجگە لەو باجانەی کە لەسەر خراپە کردن دائەنرێو بەچەند پەنجاییەك دەست پێئەکات هەتا ئەگاتە ١٠ دینار ، یاخود

★ لەم ڕووەوە لە کوردەواریدا شیعرێکی میللی هەیەو ئەڵێ :
بە دەستی بەتاڵ نەڕۆی بێدیاری ★ ★ دیاری پێویستە بۆ یادگاری

کوژاننەوەی ناکۆکیەکانو هەروەها دزیو کوشتنو لێدانو برینداركردنیش هەر سزایان لەسەر دائەنرێت • محمود بەگ باسی هەمووشت ئەکاو باج لەسەر هەموو شت دائەنێ وەکو ١٠ لیرەی ئاڵتوون بۆ کوشتنو ٥٠ لیرە بۆ کوشتنی پیاوێکی بەناوبانگو ١٠ لیرەی ئاڵتوونیش لەسەر ژن هەڵگرتن دائەنرێتو ئەبێ باوکی کچە هەڵگیراوەکەش بەقەد کابرای ژنهەڵگر بدات •

لەکاتی دزینی ئاژەڵدا ئەبێ نرخی دزراوەکە بدەنەوە بە خاوەنەکەی یان چوار سەر بدەن بە سەرۆك ، بەڵام ئەگەر هاتو دزراوەکان پەلەوەری هێلکەکەر بن ئەوا سەرۆك تەنها دووسەر وەرئەگرێت •

لە سەدەی نۆزدەهەمدا هەندێ سەرۆك لە قەلاچۆکردنو نەهێشتنی دزیدا لە ناوچەکانیانا توندو تیژییان بەکار هێناوە بە جۆرێ کە هیچ جۆرە سەرپێچییەك ڕووینەداوە •

هەروەها (میری کۆرە)ش لە ڕەواندزو (میر بەدرخان)ی جەزیری ئەم شتەیان هەروا کردووە • مەحکەمەی پیاوکوژ بە تۆڵە کراوە ، خاوەنی کوژراوەکە مافی تۆڵەی خۆیان لە پیاوکوژ وەرئەگرت . کە هەر لەوکاتەدا بۆ ماوەی پێنج ساڵ یان زیاتر لە هۆزەکەی دەرئەکرا ، ئەگەر خاوەن مافەکان لەم ماوەیەدا توانیان پیاوکوژ بکوژن ئەوا مەسەلەکە چارەسەر ئەکرێ ، ئەگینا دوای کۆتاییهاتنی ماوەکە پیاوکوژەکە ئەتوانێ داوای وەرگرتنی ڕای شێخەکان بکاتو بەپشتیوانیی ڕای سەرۆکەوە بگەڕێتەوە بۆ ناو هۆزەکەی خۆی •• بەڵام هەمیشە مافی تۆڵەسەندن هەر ئەسەنرێو ئەشتوانرێ لەسەر دانانی نرخی خوێنەکە ڕێبکەون • دانانی ئەم نرخەش ئەبێتە هۆی وەستاندنی خوێنڕێژیی تازە ، چونکە وا ئەزانرێ ئەگەر مافی کوژراوەکە نەسەنرێ خوێنئەڕێژرێ ، بەڵام

هەواڵنامەی کتێب

ئەم جۆرە ڕێکەوتنە لای هەموو کوردەکان پەسەند نیە ، چونکە ئەوان لە تۆڵەسەندنا تفەنگ پێوەنان یاخود خەنجەر لێدان بە باشتر ئەزانن • هەموو جارێ ئەگەر هاتو تاوانبار کفنو شیرەکەی لەسەر ملی داناو هاتە لای خاوەن مافو خۆی دایە دەست لێبوردنی ئەوان ، ئەوا ئیتر ئەم جۆرە ڕێکەوتنە ناتوانرێ بدرێتە دواوە •

دۆستو دوژمنی سەرۆك :

لەکاتی ناخۆشیدا دەسەڵاتەکانی سەرۆك بەتەواوی کەم ئەبێتەوە ، کە ئەتوانرێ بەربەرەکانێی دەسەڵاتەخانی بکرێ بە جۆرێ زۆرجارو زۆر بە توندیش لەلایەن بەرگریکەرەکانیەوە کە هیچ جۆرە هۆزێك یان تیرەیەکیان نیە شێرشی بەرێتە سەر . لە ڕیزی پێشەوەی ئەمانە پیاوە بەناوبانگەکانی شارن کە خاوەن زەویوزارو خانووبەن دامەزراونو دێو زەویوزاریان هەیەو لە شارەکاندا لای میری لە دادگاکانو لای قازیەکان ئیشوکاری خەڵکی هۆزەکانیان ڕائەپەڕێننو پارەیان ئەدەنێ بە قەرزو بە هەموو شێوەیەك یارمەتیان ئەدەن • شتێکی ئاسایشە کە ئەمانە لە شارەکانا دانەنیشنو زۆرجار ئەقیرەکانیان لەجیاتی ئەوەی بچن بۆ لای سەرۆکی هۆز ئەچن بۆلای ئەمان کە ئەت ئەقیری لەوانەیە لە ڕۆشنبیریشدا دەر لەمان کەمتربن •

لە عێراقدا هەندێ سەرۆك دەستیان گرت بەسەر زەویە کشتوکاڵیەکاندا بەناوی ئەوەوە کە ئەو زەویانە موڵکی ئەو خێزانەن کە بە گوێرەی عورف وەکو لەوەڕگای هۆز داگیریان کردووە هەتا وایان لێهاتووە بوون بە خاوەن موڵك •

لەم کاتەدا ئەم سەرۆکانە ـ بەتەواوی وەکو هەندێ خێزانی فەرماندە ئێرانیەکان ـ بوون بە گەورەترین خاوەن موڵكو

پەیوەندییەکی پتەویان هەیە لەگەڵ بۆرژوازیەکانداو هەروەکو ئەوان ئەمانیش لەبازرگانیدا هاوبەشیان ئەکەن ·

بە هەر شێوەیەك بێت ئەگەر خاوەن زەویەکان توانیان لە دەسەڵاتی سەرۆك هۆز کەمبکەنەوە ، بەمە هیچ لە نارەحەتیی جوتیار کەم ناکەنەوە ، لەڕاستیدا جوتیار هەتا ئێستاش هەر وا لە ژێر قورسایی ئەرك‌و ئیش‌وکاری ئاغاداو هەر ئەناڵێنێ بە دەست خاوەن زەوییەوە ·

لە هەموو کاتێکدا ئاغا بەتیرێ دوو نیشانە ئەشکێنێ ، ئەگەر لەدانانی زەوییە کشتوکاڵیەکاندا بێ هەر خۆی سەرئەکەوێت ، هەرچۆن بێت ساڵ کۆتایی دێت‌و جوتیار سفر هیچ بەدەستەوە ئەبێ‌و بووشە بەژێر قەرزێکی زۆرەوە ، چونکە خاوەن زەوی نیوەی بەرووبوومی هاوینە وەکو توتن‌و لۆکە لە جوتیاری کورد وەرئەگرێت ، کە لەوەدا مافی زیاتری هەیە لە جوتیاری عەرەب ·

لە بەرووبوومی زستانەشدا لە گەنم‌و جۆ دەیەك وەرئەگرێت ، سەرەڕای ئەوە ئەو باجەی کە کەوتۆتە سەریەك ، ئەبێ بیدات بە نوێنەری میری کە ئەویش ٥ر٧٪و ١٠٪یە ·

هەندێ بەشی بچووکی‌تریش هەیە دابەش ئەکرێت بەسەر خزمەتکارو دەست‌وپێوەندی سەییدا ، ئا لەمەوە ئەوە تێ ئەگەین کە لەژێر سایەی یاسایەکی وادا ڕاپەڕینی جوتیارەکان زۆر دوو بارە ئەبێتەوەو ئەبێتە هۆی ئەوەی بەکۆمەڵ کۆچ بکەن‌و زەویەکانیان بفرۆشن‌و بەتایبەتی ئەوانەی دەسکەوتیان لە مانگێکدا لەوانەیە نەگاتە ٥٠٠ــ١٠٠٠ فرەنکی کۆنی فەرەنسی ·

هەتا ئێستاش لە کوردستانی تورکیا خاوەن موڵکی گەورە سەرکەوتوو خاوەن دەسەڵاتن ·

لە عێراقیشدا بە هیچ جۆرێك ئەو یاسای چارەسەر کردنی

کشتوکاڵیە جێبەجێ نەکراوە کە شۆڕشی چواردەی تەمموز بڵاوی کردەوە، چونکە دەرەبەگە گەورە خاوەنزەویەکان هەوڵی ئەوەیان دا کە بەگوێرەی بەرژەوەندی خۆیان ئیدارەی لەگەڵدا بکەن(٨) ٠

ئەوەی شایانی باسە ئەم کارە بۆ یەکەمجار یەکێ لە کوردەکانی سوریا کە ناوی (حسین ئەبەش) بوو و خاوەن ملکێکی گەورە بوو جێبەجێی کردوو ئەمەش دوای شەڕی دووەمی جیهانی بوو ، لەپێش ئەوەشا کە میریەکان بیری لێبکەنەوە ئەم خاوەن ملکە دەستی کرد بە کۆکردنەوەو بەکارهێنانی ٢٤٠٠٠ هکتار ئاو لە زۆنکاوەکانی دۆلی (ئوج) کە بە نرخێکی باش لە (هیجانا)ی کڕیبوو کە ٣٠کم لە دیمەشقەوە دوورە ٠

ئەم زەویەی ئامادە کردبوو بۆ کشتوکاڵی بەرئاوو دێمو ٦٠٠٠ خێزانی تیا دانیشتبوو، نزیکەی سێیەکی ئەم زەویانەی تەرخان کردبوو بۆ جوتیارانو هەرچی خاوەن بەرژەوەندی هەبو لەو کاتەدا سامانەکانیان خستە ئەم دەسکەوتەوە ٠

بەربەرەکانی ئەرێکی سەرۆك هەیە ، بەتایبەتی لەناو کۆچەرەکاندا ئەویش (ئۆبەباشی)یە کە سەرۆکی تیرەیە ، پارچە بچکۆلەکان لە ٢٠ تا ٢٥ دەوارێك کۆئەکاتەوە بۆ ئەوەی بیانکات بە پارچەیەکی گەورەو چەند هەزارێکیان لێ پێك بهێنێ ٠

ئەم سەرۆك تیرەیە (ئۆبەباشی) لەناو کوردەکانا شوان هەڵ ئەبژێرێو جێگای لەوەڕاندنو شێوەی کۆچکردنیان بۆ دیاری

---

(٨) ئەوەی شایانی باسە . میری شۆڕشی ١٧ی تەموز ، یاسای چارەسەرکردنی کشتوکاڵی ژمارە (١١٧)ی ساڵی ١٩٧٠ی بڵاوکردەوەو ، بەڕاستی لەزۆر شوێنی کوردستاندا جێبەجێ کراوە★

★ هەر لەم ڕووەوە میری لەعێراقدا لەساڵی ١٩٧٥دا یاسای چارەسەری بنەڕەتی ژمارە (٩٠)ی دەرکرد کە لەناوچەی کوردستاندا خاوەن موڵکی نەهێشتو ئەنجامێکی باشو سود بەخشی هەبوو بۆ جوتیارانی ناوچەکە ٠

ئەکاتو هەمــوو کەس بەگوێرەی گرنگیی ڕانەکەی خــۆی پارە ئەدات ، ئەم ڕێکخەرەش هیچ شتێك نادات و بێجگە لەوەش هەندێ خزمەتگوزاری بــۆ ئەکەن ، شتومــەکەکانی بــۆ ئەگوێزنەوەو دەواری بــۆ هەڵئــەدرێ و بــۆشی ئەپێچرێتــەوە • ئــەم ڕژێــمی چەوساندنەوەی ئابووریـیــە ــ وەکــو نووســەرە سۆڤیەتیەکان دەریان خســتووە ــ نەژادێــکی تورکی‌یەو ــ دەســەڵاتی سەرۆك هۆزەکانی کەمکردۆتەوە •

دوای ئەمانە زۆرجار سەرۆك و شێخە ئاینییەکان هەوڵی ئەوە ئەدەن دەســەڵاتی تایبەتی سەرۆکی هۆز بوەستێنن و بــە بیانووی ئاینەوە ئەڵێن دەوری سیاسی هەموو کاتێك کەڵکی نیەو لەدوایشدا ماوەمان ئەبێت دووبــارە بگەڕێینەوە سەر باسی کاری ئــەم پیاوە ئاینیانە لەناو کوردەواریدا •

٣ ــ کەمبوونەوەی قەوارەی هۆزایەتی :

ئەگەر هەتا ئێستاش سەرۆك هۆز هەبێت و ڕەسمییەن بڕوا پێکراو بێت ، بەجــۆرێ لەلایــەن فەرمــانڕەواکانی عێــراق و ئێرانەوە دانرابن ، لە تورکیاو ئەرمینیــای سۆڤیەتی ئەم شێوەیە رانیەو هەموو دەسەڵاتێکی هۆزایەتی لابراوەو هەندێجاریش زۆر بەبێ ڕەحمانەو بە زۆر لای‌ئەبەن • خــۆ ئیتر لای سۆڤیەت ئەوە هیچ گومانی تیا نیە کە لەگەڵیا ڕێ‌ناکەون •

[ئەمین عەبدال] بەپەرۆشەوە بۆمان باس ئەکات و ئێمەش هاوبەشیمان کردووە لەوەدا کە نووسیویەتی و ئەڵێ :

زۆر شت لــە ســــەردەمی کۆنــا هەبــوون و ئێســـتا دوور کەوتوونەتەوەو نەماون• لەمەولا پیاوی شێخ و خزمەتکاری ئاغاو

بەگەکان نامێنێ • بەڵام هەتا ئێستاش لە تورکیادا هەندێ خوو ڕەوشتی کۆن ماونو سەرۆکەکانیش هەر بە تەواوی تیانەچوون• هەرچۆن بێت ئێستاش کوڕو منداڵـە بچووکەکانیان هەر ئەژینو ماوون •

هەروەها لەناو جەماوەریشداو لـە هەندێ لە ناوچەکاندا تا ڕادەیەك ڕێزی خێزانە خانەدانە کۆنەکان هەر ئەگیرێو نووسەرە سۆڤیەتیەکانیش وەکو کوتلۆف Kotlov و ڤیلچیڤسکی دانیـــان بەم ڕێزگرتنەدا ناوە •

ئەگەر بڕوامان بە قسەی گەنجێکی کورد هەبێت کە لە ساڵی ۱۹۵۹دا لـە ئەستەنبـووڵ پێی وتم «ئاشـکرایە کە هەنـدێ لە هۆزەکان یەکێتییـان تیانەماوە، ســەرۆکەکانیان هــەوڵی ئەوە ئەدەن سەرلەنوێ دەسەڵاتی خۆیان وەربگرنەوە ، نەك لە پێناوی هۆی دەرەبەگایەتیدا بەڵکو بۆ چەسپاندنی خزمەت گوزاری تازە بۆ قەوارەی کۆمەڵایەتی •

منداڵانی دەرەبەگە کۆنەکان بوون بە پارێزەرو پزیشكو وان لە خزمەتی ســەرۆکە پێشووەکانیـانداو هەروەها ئەمانە لەکاتی هەڵبژاردنی پەرلەماندا لەبیرناچنو ئەوا ئیتر قسەی پێشوو زۆر لە ڕاست ناچێت» •

کەواتە ئەوەتا خانەدانێکی تازەیەو بیروڕاکانی وەکو بیروڕا تازەکانی ئێمە وایە ، هەر لەم ڕووەوە یەکێك لەو کوردانەی لە بەیرووتەوە کۆچی کردبوو ، بۆی ڕوون کردمەوەو وتی :

ئەم هەموو خزمەت کردنەی ئاغای هۆز هیچ نیە هۆنینەوەی مێژووی کۆن نەبێت ، ئێستا ئەگەر ئـەم سەرۆکە ئیشێکی هەبێت ئەبێ ئەمیش وەکو خەڵکەکانیتر ئیش بکات • کەواتە پێشکەوتن لە برەودایەو وایش دەرئەکەوێ کە ناگەڕێتە دواوە •

کۆبوونەوە لـە وڵاتە عەرەبییەکاندا وەکو عێـراق‌و سوریا کاری کردۆتە سەر کەمکردنەوەی دەسەڵاتی سەرۆکەکان • ئەوەتا ژمارەیەك فەرمانبەر هەن خەریکی ئیش‌وکاری دادپەروەری‌و باج وەرگرتنن • چارەسەری کشتوکاڵیش کە بڵاوکرایەوەو پلانی بۆ کێشرا ئەبێتـە هـۆی تونـد کردنـەوەی خێـرایی ئـەم گۆڕانە کۆمەڵایەتی‌یە •

هەروەها وا دەرئەکەوێت ئەمە لە ئێرانیشدا هەر ڕوو ئەدات کە هەتا ئێستاش پەیوەندی لەنێوان هۆزەکاندا زیاتـر قووڵ‌و پتەون • بەڵام لەگەڵ دامەزرانی کۆچـەرو هات‌وچۆکەرەکانداو لەگەڵ کۆبوونەوەی ئیداریدا ، لەوانەیـە نزیك بێ یاخود دوور هەموو جۆرە ڕژێمێکی هۆزایەتی لەناو کوردەکاندا نەمێنێ •

هەوالنامەی کتێب

خێزان

بەشی پێنجەم

خێزان

ئەگەر هاتو کورد لەژێر دەسەڵاتی هۆزدا ژیاو یا بەتەواوی سەربەست لەپەیوەندییەکانی هۆزایەتیو یاخود لەناو دەوارنشینە چیاییەکاندا شوان بوو ، یاخود بەتەواوی نیشتەجێ بێت وەکو دوکاندارو جوتیار لە دێیەکەدا یاخود وەستابێت لە شاراو کرێکارێکی شارەزا لە ئیشوکاری بەربەستداو لە دەرهێنانی نەوتدا ژیانی بردە سەر ئەو هەرگیز بەتەنها ناژیو بەڵکو ژنو منداڵی هەیە •

ئایا خێزانێکی کورد لە چیاکاندا وەکو خێزانێکی عەرەبی کۆچەر وایە ؟

ئایا ئەتوانرێت بەراورد بکرێن لەگەڵ خێزانی جوتیارێك یاخود شارستانیەك ـ ئاشوری بێ یا ئەرمەنی ـ کە لە نزیك ئەوانەوە ئەژی ؟

با بچینە ناوماڵێکی کوردەوە ئەوکاتە کتوپڕی خۆشخۆشمان دێتە ڕێگا •

١ ـ خۆشەویستی لە کوردستاندا گاڵتەی پێناکرێت :

خێزانی کورد لەپێش ڕواڵەتی کۆمەڵایەتیو ئابووریدا

ڕواڵەتێکی ئـاینی هەیە • بێگومان ئەم ڕواڵەتـەش کار ئەکاتە سەر گـەنج لەپێش ژن هێنانیدا • لەپێش هەموو شـتێکدا هەموو کورد لە تەمەنی منالیدا ژن ئەهێنن‌و هەرزەکاری لە کوردستاندا ماوەی زۆر نیە ، نەك تەنها بەوەی کە ئەم پەندە ئەڵێت : (پیاوی تەنهـا لاوازە ، ژنی تەنهـاش سـەرلێ‌شێواوە) بەڵـکو چونـکە کۆمەڵیش ماوە نـادات بە کچی هەرزەکارو بە چاودێـری کردن‌و گومان لێکـردن ئازاریان ئەدەن • سەرەڕای ئەمەش کـورد هەر زوو ژن ئەهێنێ ، کوڕیان ناگاتە بیست ساڵی تەواو ، جێی سەر سووڕمانیش نیـە کە کچیان لە دوانـزە بەهاردا شو بـکات‌و ئەم کیژۆلە کـوردە ئەبێتە کەیبانووی ناوماڵی تـەواو ، لێ‌پرسراوی ئەو ئیش‌وکارەیە کە ئەکەوێتە سەرشانی • ئەمڕۆش ئەیانەوێت تەمەنی ژن هێنان نەختێك دواخەن بەتایبەتی لە شارەکانداو ئەو گەنجانەی خەریـکی خوێندنن• هەروەهـا دوای ئـەوەش یاسای شارستانیەت تەمەنێکی دیاری‌کراو بۆ ئەم مەبەستە دائەنێت •

بێگومان ئـەم ژن هێنانـە لەم تەمەنـە کەمەدا یەکێـکە لەو هۆیانەی وای لـە کورد کردووە نـەزانێت داوێن‌پیسی چیـەو بە زاراوە تورکیـەکان نەبێت نەتـوانێت باسیان بـکات • هەرچی ماڵێکیش لە شـارە بچووکـەکانی ئێـران‌و عێـراقدا وا بوون داخراون‌و نەماوون •

من سی سـاڵ لەمەوبـەرم لە یـادە ، لە دێیـەکی کوردستانی سوریادا لە جەزیرە سەربازگەیەکی لێ‌بوو لەگەڵ ماڵێکی داوێن پیسدا کە ڕەسمی نەبوو ، هیچ کەسێ هاتوچۆی نەئەکردن تەنها ئەو فەرمانبـەرە تورکانە نەبێ کـە لەوبەری سـنوورەوە نزیك بوون •

لەناو کوردەواریدا خۆشەویستی بۆ هەڵخەڵەتاندن نیە ، بە

شێوەیەکی گشتیش ئەگەرچی هەتیوبازیش (لوطیە) لە سلێمانی هەیە بەڵام خەریك بوونیشی ئەبێتە هۆی سوکێتیو ڕقلێبوونەوە •

چونکە کوردەکان هەموویـان موسڵمانن ڕێیان دراوە کە لە ژنێك زیاتـر بهێنن ، لەکۆندا سەرۆکەکان گەلێ ژنیـان ئەهێناو منالی زۆریان لێیان ئەبوو ، ئەمەش لەبەر باری سیاسی بووە •

ئەمڕۆش پاشماوەی ئەمە خەریکە زیاتر بەرەو نەمان ئەچێو بەڵکو هەر نەشماوە ، بەڵام لە ناوچـە شارستانیەکاندا کە هێشتا هەندێ لە خەڵکەکەی شارستانی نەبوون هەر ماوە ، بەڵام ئەمیش لە دوو ژن زیاتر نا •

بەهۆی بـاری ئابووریەوە لـە لادێکاندا یـەك ژن باوە ، ڕادەی هەوێساریشیان لە ۲٪ تێ ناپەڕێت ، چونکە خەڵکەکە لەوە ئەترسێ کە بکەوێتە ناو ناڕەحەتی خێزانی تێکەڵاوەوە یاخود ئەو پەندەیان دێت بەخەیاڵدا کە ئـەڵێ [ئەوەی دوو ژن بهێنێ ئەبێتە دەرگاوان]* • ژن هێنان لەیەکێ زیاتر هۆی تایبەتی خۆی هەیەو لەوانەش ئەنجـامی نزیك بوونەوەی گەنجەکانە لـە شارستانیەتی ڕۆژئاواوە ، هـەر لە بەرانبەر ئەمـەوە ژن هێنانی یـەك لەدوای یەکیش لەئەنجامی تەڵاقدان و مردن لەناو گەورە پیاوانی لادێکاندا ەدی ئەکرێت •

(شێخی شەدەڵە) لە عێراق بەسە بۆ نموونە کە لە ژیانیاو لە تەمەنی درێـژیدا ۱۹ ژنی هێنـاوە ! هەروەهـا تـەڵاقدانیش تا ڕادەیەك کەمـە ، خۆ ئەگەر هـەشبێ هۆی سەرەکی ئـەوەیە کە ئافرەت منالی نابێت یان منالی ئەبێو کوڕی نابێت • بەشێوەیەکی گشتیش ڕقیان لە بێوەژنە • ئەگەر پیـاوێك ژنەکەی سێ بە سێ تەڵاقدا ئەوا ئەبێ ئەو مارەییەی کـە لای ماوەو زۆر جار ئەگاتە

★ لەم ڕووەوە کورد پەندێکی تری هەیەو ئەڵێ [پیاوی دوو ژنە جەرگی کون کونە]•

نیو یان سێ یەکی ماڵ بیدات بە ژنەکە ٠

لەناو کـوردەکانی (کرداغ)دا لە مارەییا شـتێکی بێ بایەخ نەبێت هیچی‌وا نادەن‌و لە هەمـوو کاتێکیشدا منداڵ ئەدرێتەوە بە باوك ٠ جیابوونەوەش لەسەر ڕێکەوتنی هەردوولا زۆر کەم ڕوو ئەدات‌و ژنێك کە بەهۆیەکی سەرەکی‌یەوە تەڵاق بدرێت بەدەگمەن شو ئەکاتەوە ، بێجگە لەوەش گۆرانی‌یەك هەیە ئەڵێ : [پیاوانی نالەبار واز لە ژنی جوان ناهێنن بەڵکو ئەیکوژن] ٠

ناشتوانین بڵێین کە لە کوردستاندا خۆشەویستی سەربەستانە نیە ، لەوانەشە سەیر نەبێت ئەگەر کوڕە کورد دۆست‌و دەسگیرانی هەبێت ، بـەڵام ئەمەش بەزۆری لە غەریبایەتیداو لـە ئەورووپاو ئەمەریکا لەکاتی خوێندندا ڕوو ئەدات‌و ئەم گەنجە ئەوە نایەت بە خەیاڵیا کە ئەم ژنە بهێنێت بۆ وڵاتەکەی خۆی ، هەندێکیش مارە کردنی ئاشـکرا بە باشتر ئەزانێت ٠ بەڵام مەسـەلەی زیناکردن ئەبێ داپۆشرێ‌و بشارێتەوە ، چونکە کچەکە چاك ئەو پاشەڕۆژەی خۆی لەبەرچـاوە کە چـاوەڕوانی ئـەکات‌و ئەگـەر گوناهەکەی دەرکەوێت ئـەزانێت بەدەسـتی بـراکەی یاخود یەکێ لـە خزمە بەغیرەتـەکانی‌و لەپێنـاوی پاراسـتنی شـەرەفی خێزانەکەیاندا ئەکوژرێت، ئەمەئەنجامی هەموو کچێکە کەبکەوێتە پەیوەندییەکی تاوانبارانەوە ٠

زۆر جاریش ڕێك ئەکەوێت کە دادگا مەدەنیەکان لەپیاوکوژ ببوورن ، بێ‌گومان ئەم ئەرکە کۆمەڵایەتی‌یە بەس نیە بۆ ئەوەی گەنجەکان بخاتـە سەر ڕێـگای ڕاست ئەگـەر ڕەوشـتی چـاك‌و داڕێژراویان نەبێت ٠

٢ ـ ئامادەبوون بۆ ژن هێنانو دەسگیرانی :

ئاساییە کە پیاوی کورد مێردێکی باشەو باوکێکی دڵنەرمە · بێگومان دروست کردنی ئەم خێزانەش هەڵبژاردنێکی چاکی ئەوێت ، چونکە ئەو مەسەلەیە گرنگی تایبەتی خۆی هەیە ، کە ئەبێت ڕەچاو بکرێت ، جگە لە شەخسیەتو جوانیی ئافرەت کە ئەچنە سەر مەسەلەکە ، هەروەکو ئەڵێن :

(مەڕوانە بۆ ژن ، بڕوانە بۆ کەس‌وکاری) ·

(ژن مەهێنە تا خاڵۆی تاقی ئەکەیتەوە) ·

لەڕاستیدا باشترین هەڵبژاردن لە ئافرەتا کچی مامە ، چونکە ئامۆزا ئەگەر مارەییش لە خەڵکی کەمتر بدات هەر خاوەن مافە . وە هەر ئەم مافەیە کە دەسگیران والێ ئەکات ، چەردەیەکی دیاری کراو پارە بدات بە ئامۆزای کچەکە ، لەپێناوی ئەوەدا کە وازی بۆ لێ ئەهێنێت ، ئەگینا لەوانەیە کچەکە هەڵگرێت ، بەتایبەتی ئەگەر کچەکە ڕازی بێت · لەکاتی هەڵگرتنا هەردوو هەڵهاتووەکە خۆیان ئەدەنە دەست پارێزگاریی سەرۆك هۆزێکی دراوسێیان کە توانای هەبێت باوکیان هێمن بکاتەوەو مەسەلەکەیان بۆ ڕێك بخات ·

لە هەموو بارێکدا چونکە مەسەلەکە چەسپاو نیەو مەسەلەی شەرەفە ، کوڕەکە زۆر ڕێزی کچەکە ئەگرێت · بەڵام ئەگەر کچەکە شووی کرد بە نامۆیەك ئەوا ئامۆزا دورخراوەکە [یان ئەو کوڕەی کە لە مافی خۆی بێبەش کراوە] وازناهێنێ لە کوشتنی کچەکە یاخود کوڕەکە یان هەردووکیان بەیەکەوە· هەرچۆن بێت پەندێك هەیە ئەڵێت (ئەوەی ئەیەوێ ژن بهێنێت ئەبێ توورەکەیەك پەنجایی‌و باقەیەك درۆی هەبێت) ·

هەروەها ناتوانیت شازادەیەك مارەکەیت بە سامانی شوانی گاگەلێك ·

لە لادێکاندا ، گەنجەکان لەسەر کانی یان لەکاتی ئیشوکاری کێڵگەکاندا بەیەك ئەگەنو لەناو کۆچەریەکانیشدا هەر لە کاتی ئاهەنگە سالانەییکاندا بەبێشەرم هەڵئەپەڕن ، چونکە نابێ داوێن پاکیو بێشەرمی تێکەڵاو بکرێن •

کچە کورد ئەمــە زۆر چاك ئەزانێ هەر ئەوانن کــە لەکاتی گەڕانەوەیان لــە هاوینــە هــەوارەکانو بــەدەم تــەشی ڕستنو گوێزانەوەی ڕاخــەرە ڕەنگاوڕەنگەکانیــانەوەو هێنــانو بردنی ئاژەڵەوە گۆرانیی خۆشەویستی ئەڵێن، ئەمانە لەگۆرانیەکانیاندا هەستێك دەرئەبڕن کە بە هەموو شوێنێکدا بڵاو ئەبێتەوەو دڵ پڕ ئەکەن لــە خۆشەویستیو زمان ئەهێننە گۆرانی وتن ، بــەڵام لەم گۆرانیانەداو بە شێوەیەکی ناوخۆیی وشەی توێکڵدار ئەڵێنو بە تیروتوانج باسی شێوەکانی خۆشەویستی ئەکەنو هەست بەجوانیو لەنجەو لاریان ئەکەنو لایان گرنگ نیە کە ئەمە دووبارە بکەنەوە بە پەلکەی قژی کاڵو چاوی ڕەش کە لــە چاوی ئاسك ئەچێتو بە لەنجەولارەکەیان کە لە لەنجەی قازو مراوییە کێویو کەوی دەشت ئەچێت خۆیان بائەدەن •

ئەمانە هــەروەکو (حەفسەدە Heftsada) لەکاتێــکدا کە ویستی ئەسپی ئامۆزاکەی ئامادە بکات ، ئامادەیی خۆی دەربڕی بۆئەوەی هەرچی هەیە لە ئاڵتوونو جەواهێرات بیکات بە قوربانی لە پێناوی خۆشەویستەکەیدوا بە گۆرانییەوە ئەیووت :

گوارەکەم پێلاوی لێدروست ئەکەم
بازنەکانم ئەکەم بە بزمار
بە نینۆکەکانم پشتێنت بۆ ئەچنم
پەلکەکانم ئەکەم بە ڕەشۆی ئەسپەکەت

کچە گەنجی کورد ئەوەندەی هەیــە کە لێ ی سەرسام ببیت ، زۆر جوانەو دڵ ڕفێنەو بە ڕێکەوتیش دڵ ڕەقە • (لەدوای هەموو قژێکی کاڵــەوە سمێڵێکی ســوور هەیە) ، لێــرەش وەکــو هەموو جێگایــەکی تر [گــەورە کــچ پەرســتگایە] • لەشــــاراو لەنــاو دەوڵەمەندەکاندا کچ‌و کوڕ بەئاسانی بەیەك ناگەن ، کوڕ شەرم ئەکات لەوەی کە ئارەزووی خۆی لەپێك هێنانی ماڵا دەرببڕێت ،

ئەگەر لەتەمەنی ڕابواردویدا حەزی لەکچێك نەکرد کە خێزانەکەی بیناسن ، ئیتر لەم کاتەدا دایکی کوڕەکە دەست ئەکات بەگەڕان بە دوای بوکی داهاتوی‌دا ، دوای ئەوە ئیتر سەردان دەست‌پێ ئەکات بۆ دۆزینەوەو ناسینی ئەو کچانەی کە کاتی شویانە ، خۆ ئەگــەر دایکەکە یان ژنێکی خزمیان ڕازی‌بوون بەوەی ئەوەی ئەمان بۆی ئەگەڕێن دۆزیویانەتــەوە ، ئیتر یەکســەر بە پەرۆشــەوە باسی سیفاتی مادی‌و مەعنەوی دۆزراوەکە ئەکەن بۆ کوڕەکە • ئەگەر کوڕەکە ڕازی بوو ، کەسوکاری کچەکەش ڕازی‌بوون ، ئیتر دایك یاخود پوری کوڕەکە یاخود هاوڕێیەکی نزیکیان لەژێرەوە ئەچن بۆ ماڵی کچەکەو دیاریەکی بۆ ئەبەن ، ئەگەر وەری گــرت مانای ئەوەیە ڕازی‌بوون ، ئیتر ئەمە دەسگیرانی‌یە •

کچ ئەتوانێ بەو شوە ڕازی نەبێ ، بەڵام ئەم ڕازی نەبونە بە سوکی دائەنرێت ، لەلایەکی تریشەوە بەتەواوی بــاوك ناتوانێ کچەکەی بەزۆر بدات بەشو ئەگەر خۆی ڕازی‌نەبێت • دوای ئەوە باوك یان مامە یان برا گەورەی کوڕەکە بەئاشکرا ئەچن بۆ داوا کردنی کچەکە •

بەم بۆنەشەوە مێوژو شیرینی تر پێش‌کەش ئەکــرێت‌و بەم شیرینیەش ئەڵێن [شیرینی خواردنەوە] •

نرخی مارەیی بەگوێرەی قورئان دیاری ئەکرێت‌و بەگوێرەی ناوچەش ئەگۆڕێ‌و لەپێشانا باسی ڕادەی کەم‌و زۆری مارەیی‌یەکە ئەکەن بۆ ئەوەی لەگێرەوکێشەی ناو خێزان دورکەونەوە ، چونکە زۆرجار ماوەی ئەوە هەیە زۆروکەمی تیابکرێت٠ شتێکی سرۆشتیە بە گوێرەی ناوچەکان‌و باری ئابوری کەسوکاریان ئەم مارەییە هەر ئەگۆڕێت هەروەها ئەش‌زانین کە کوردەکانی ئەرمینیای سوڤیەت هێرشێکیان کرد لەدژی ئەم ڕەوشتە چونکە لەنرخی مرۆڤایەتی ئافرەت کەم ئەکاتەوە، بەشێوەیەك وەکو ئاژەڵ وابێت، چونکە ئەم مەسەلەیە دوپات ئەکەنەوە ئیتر ئەوە ئەگەیەنێ کە ڕەوشتێکی زۆر بنەڕەتیە ٠ بەلام ڕواڵەتی کڕین‌و فرۆشتن کە زۆرجار لەگەڵ عەقڵی ئێمەی ڕۆژئاواییدا ڕێناکەوێت ، لای ئەوانەی کە شو ئەکەن وانیە ، چونکە وا ئەزانن ئەم شێوەیە گرنگی ئەدات بە شوێن‌و جێگای ڕاستەقینەیان ، هەروەکو خاتو [هانسن] پێی ووتین ٠ ئەمەش تێڕوانینێکی باشە ، هەرچەندە کە نەوەی تازە ئەم ڕایە بەباش نازانن٠

ئاشکراشە کە لەڕاستیا هەندێ باوك هەن بەتوندی داوای مارەیی‌یەکی زۆر ئەکەن، گەلێ‌جار زۆر بەرزترە لەمەسرەفی بەشی زۆری لادێیەکان‌و ئەبێتە هۆی ئەوەی ژن زۆرگران دەستکەوێت٠

بۆ زانینی شتێك لەم مەسەلەیە ئەوەتا خاتو [هانسن] هەندێ حساباتی نارەحەتی ساڵی ٩٥٧مان بۆ باس ئەکات ، لە [بەڵخە] مارەیی کچێکی دوانزە ساڵ (٢٠) دینارە ، لە [تۆبزاوا]ش مارەیی مامۆستایەك کە خەڵکی سلێمانی‌یە (٢٠٠) دینارەو هەر لەسلێمانی خۆی بەرزترین مارەیی ئەگاتە (١٥٠٠) دینار لەگەڵ (٧٥٠)دینار مارەیی دواخراو بۆکاتی تەلاقدان ٠ لەناو یەزیدیەکانیشا مارەیی ئەگاتە (٤٠)دینار ، لەکاتێکدا کە لەناو کوردە نەسرانی‌و کلدانی‌یەکانی عیراقدا ڕادەی مارەیی قەشە دیاری ئەکات ، بۆ

ئەوەی لەچەوساندنەوە دوربکەونەوەو هەندێ جاریش بەدوو خوشك ژن بەژن ئەکەن‌و ئەمەش شوێنی مارەیی ئەگرێتەوە •

دوای ئاشکرا کردنی مەسەلەکەو داواکردنی ئیتر بوکو زاوا ئەتوانن یەکتر ببینن ، دوای چەند مانگێك یاخود ساڵێك هەردوو دەسگیران ئاهەنگێك ئەگێڕن بەناوی [دەسگیرانی] یاخود [دەزورانی] کە لەناو خێڵی حەقەکاندا هەیە • ئێستا کارەکە مەیسەر بوە بۆ ئەوەی نانخواردنێك ئامادە بکەن بۆ خێزانەکانیان لەدوای ئەم شتانە لەجیاتی دیاری میوانە بانگ‌کراوەکان هەندێك پارە پێش‌کەش ئەکەن بە بوکێ • هەروەها کوڕەکەش پارچەیەك ئاڵتون بەدیاری پێش‌کەش ئەکات بە دەسگیرانەکەی لەجیاتی نیشانە کردن [دیاری‌کردن]، ئاسایشە ئەم دیاریە بری‌تیە لە مستیلەیەك [ئەڵقە] •

دوای ئەمە هەردوکیان ئەبن بە دەسگیرانی یەکتری ، ئەمەش ئەوە ئەگەیەنێت کە ڕازین زاوا سەر لەماڵی دەسگیرانەکەی بداتو کاتێك کە مارەی‌یەکەی درا ئیتر ئەبنە [دەلەندە] •

سەرەڕای مارەیی ئەبێ مەسرەفی ڕازانەوەی بووکەکە بدرێت لەگەڵ هەندێ دیاری تردا وەکو پارچەیەك زەوی یاخود ئاشێك یان پارچەیەك ئاڵتونی بەنرخ • کاتێك پارەکە هەمووی درا ، دایکو باوکی زاوا دەست‌ئەکەن بە ئامادەکردنی کەلوپەلی جیازی•

٣ ـ ژن هێنان‌و بوکێنی : ـ

ئێستا هەموو شت ئامادەیە ، بەڵام چاوەڕوانی پایز یان بەهار ئەکرێت بۆ ئەوەی ئاهەنگی بوکێنی بگێڕن • ژن‌هێنان دوو ئاهەنگی تیایەو پێویستیش‌ناکات هەردووکیان لەڕۆژێکدا بکرێن•

یەکەمیان ئاینی‌یەو ناوی (مارە بڕینە)و بەگوێرەی مەزهەبی شافعی ئەکرێت، ئەمەش بریتیە لەبەستنی پەیمانی ژن‌و مێردایەتی‌و

شایی‌و بووک‌بردن له کورده‌واریدا

هەردوولایان ئیمزای ئەکەن ، گرنگیش نیە ئەگەر هەردوولایان ئامادە نەبن ، قازی یاخود مەلا ئەم پەیمانە ئەنوسن ، بەگوێرەی چەند مەرجێك‌و شایەتی هەردوو لایان ئامادە ئەبێت ، کە کچەکە چوار شایەتی هەیەو یەکێکیان لێ پرسراوەکەیەتی‌و زۆرجار باوکی ئەبێت‌و هەر لێرەدا ئەو پارەیەی لەسەری ڕێك‌کەوتون بۆ مارەیی تەسلیم ئەکرێت ئەمەش بۆ کاتی تەڵاق‌دان‌و بێوەژنیە کە لەوانەیە ڕووبدات ، لەسەر چەردەیەك پارە ڕێك‌ئەکەون کە ئاسایی ئەگاتە نیوە یان سێ‌یەکی مارەیی‌یەکەیە ، هەروەکو لەپێشەوە باسمان کرد ، دوای ئەوە مەلا یاخو قازی داوا لە هەردوکیان ئەکات کە ڕازی ببن‌و بە وەکیلی کچەکە ئەڵێ ئەم قسانەی خوارەوە لە دوایەوە بڵێتەوە «ئەوا کچەکەمان‌دا بەفڵان کەس بەمارەیی ئەوەندە پارە» ، لەکاتی ئەم قسانەش‌دا ئەبێ ئامادەبووان‌هەموو بێ‌دەنگ دانیشن‌و هەردوو دەستیان لەسەر ئەژنۆیان دانێن بەجۆرێك کە هیچ‌کەسیان نەتوانن شریت گرێ‌بدەن‌و زاوا ببەستن ، هەتا هەموو ئیشوکارەکە تەواو ئەبێت ، بەم شێوەیە ڕێکەوتنەکەیان ئەچەسپێنن‌و هەندێ‌جار بەخوێندنی سورەتی فاتحا کۆتایی پێ دێنن . لەم کاتەوە ئیتر بوکو زاوا بەژن‌و مێرد دائەنرێن ، هەر چەندە کە ژن‌هێنانەکە تەواو نەبووە . مێردەکە ناتوانێ پەیمانەکە بەتاڵ بکاتەوە لەڕێگای تەڵاق‌و بەگوێرەی ڕەسمیات‌و دادگاو مارەیی‌دانەوە نەبێت .

ئیتر ئاهەنگی دووهەم ئەمێنێت ئەویش شایی بوکێنی‌یەو هەر لەکۆنەوە هەیەو لەبەرچاوی زۆریانا ئەمە گرنگترەو جەماوەریەتی زیاترە . چونکە لەم ئاهەنگەدا بوك ئەهێنرێت بۆ ماڵی زاوا لە ئێوارەی ئەو ڕۆژەدا . هاوڕێیانی هەردوولا دەست‌ئەکەن بە ڕازاندنەوەی بوکێ ، ئەیبەنە حەمام‌و خەنە ئەگرنە بەری هەردوو

دەستو قاچی • هەروەها کوڕەکەش هەر بۆ جوانی مووەکانی لاشەی ئەتاشێو کچەکەش هەروەها لاشەی خۆی موڕن ئەکات بە هۆی ماجومێکەوە کە لەزەنكو زەرنیخ(*) پێك هاتووەو موو لائەبات، هەردو چاوی بەکل ئەڕێژێ بۆ ئەوەی چاوی ڕەشتر بکاتو لەشەوی بوکێنیدا دەموچاوی خۆی بەتارایەك دائەپۆشێت کە دەستەسرێکی زەردەو زۆرجاریش دانشتوانی شارەکان لەجیاتی ئەمە تارای سپی ئەوروپیانە بەکارئەهێنن •

زێڕو زیو هەمە چەشنەیەو لەهەموو لایەکی کوردەواریا باوەو بەناوبانگەکانیان ئەمانەن زنجیرێکی ئاڵتون لەکڵاوەوە هەتا ژێر ملی یەت ، ملوانکەیەك بەدرێژایی یەخەی سەڵتەکەی ، هەندێ لەم ملوانکانە لەپارچە بەرد یاخود شتی بریقەدار دروست ئەکرێن کە پێویستە شێوەو جۆرەکەی ڕێ بکەوێت لەگەڵ دورخستنەوەی چاوی پیسدا(*) • بازنو پشتوێنی گەورەی گۆپکەدار کە لەزیو کراون ، لوتەوانەی ئاڵتونیان هەیەو وا لەکونەلوتی لای چەپیاندا کە هەندێجار پیرۆزەی شینەو گوێکی بچووکەو لەپێشەکەیدا پلپلەی پێوەیەو وەکو سانگەو دڵ وان •

کاتێ بوك ئەڕازێتەوە ، ڕێڕەوی بوکێنی بەسواری وڵاخ ئامادە ئەکرێت، بەڵام ئێستا لەشارەکاندا بە ئوتومبێلە ـ لەپێشەوە کەلوپەلو شتومەکی ناومالی بوك ئەبەن(*) ، مەبەستیش لەمە دەرخستنی دەوڵەمەندیو ڕێزگرتنی زاوایە •

لەهەندێ ناوچەدا وەکو (گردداغ) خەڵکی شتومەك ئەخوازن

★ لە کوردەواریدا بەم ماجومە ئەڵێن [داڕو] •

★ لە کوردەواریدا زۆرجار بۆ ئەم مەبەستە کەلانە یاخود موروی شین بەکار ئەهێنن •

★ بەم کەلوپەلو شتومەکانە ئەوترێت جیازیو ئێستا ئەم جیازیە لەگەڵ بوکدا ئەبرێت •

منالانی کورد له ئاهەنگێکی
ژنهێنانی ئەم سەردەمەدا

بۆ ئەوەی دەوڵـەمەندی خۆیـان دەربخـەنو دوای تەواوبـونی ئیشەکەیان شتەکان ئەبەنەوە بۆ خاوەنەکانی •

عادەت وایە کە بووك لە ماڵی باوکی چووە دەرەوە ئەگریو چەند فرمێسکێك ئەڕێژێت ، ئەگەر دروستکراویش بێت ، هەر لەبەر ئەم ناخۆشی‌یـەی بووك ئـەو هاوڕێیـانەی لەگەڵیـا ئەچن گۆرانی‌ی بـۆ ئەڵێن ، بە هەموویانەوە گۆرانی‌ی (بـووك)ی بۆ ئەڵێن • هەتا ئەگەنە ماڵی زاوا ئەوە ئیتر هەر گۆرانی‌و سمڕو شمشاڵو هەڵپەڕکێ‌یە • لە خۆدەرخستندا زاوا هیچ پەلە ناکاتو خۆی قورس ئەگرێتو لێی ئەپاڕێنەوە بۆ ئەوەی بووکێ لەسەر ماینەکە دابگـرێت ، هەرچەندە ئـەویش مەکر ئـەکاتو وا خۆی دەرئەخات کە نایەوێ دابەزێت ، بەڵام لەکۆتاییدا هەموو شت بە ئاسایی ڕێك ئـەکەوێت • کاتێك بووك ئەچێتە مـاڵی داهاتووی چەند ڕەوشتێکی فۆلکلۆری بەگوێـرەی ناوچەکان ڕوو ئەدەن بۆ نموونە ، پێش ئەوەی بووك پێ بخاتە ئەودیو دەرگای ماڵی زاواوە گۆزەیەکی پڕ لە پارەو شیرینی لەژێر پێیدا ئەشکێننو ئەبێ بەسەر ئەوەدا بچێتە ژوورەوە • لە ئازربایجان یەکێ لە خزمەکانی زاوا هەندێ پارچە نان فڕێ ئەداتە بـەر پێی بووکێ کاتێك کە ئەگاتە ناو دەرگاکـە ، ئیتر بووکێ پارچە نانەکان کۆئەکاتـەوەو ، ناو دەرگاکە ماچ ئەکات •

لەناو حەقەکانی ئێرانیشدا ، کاتێ بووك بەناو دەرگاکەدا تێ ئەپەڕێت چەند مۆمێکی بەدەستەوەیە بەرزیان ئەکاتەوە ، لەم کاتەدا زاوا لەسەر گوێسەبانەکەیان ئەوەستێو بووکێ ئەداتە بەر پارەو گەنمو برنجی ڕەنگاوڕەنگ •

لەناو یەزیدی‌یەکانیشدا ، هەر کە بووکێ گەیشتە پێشەوە ، خەسووی لەسەر گوێسەبانەکەیانەوە ئەیداتە بەر شیرینی‌و گوڵ ، دوای ئەوەی لەسەر ماینەکە دائەگرێت ، هەر خەسووی گۆزەیەکی

پڕ لە شیرینی ئەدات بە بووکەکەی ، کە ئەبێت هەر چووە ژوورەوە لەناو دەرگاکەدا بیشکێنێ • هەموو کەس پەلە ئەکات لە کۆکردنەوەی ئەم شیرینییەدا چونکە کامەرانیی پێوەیە • بووکێ بەناو ماڵە تازەکەیداو بەسەر پارچەی گۆزە شکاوەکەو خوێنی مەڕێکدا کە لەژێر پێیدا سەربڕراوە ئەگەڕێت •

لە [گردداغ] پێش ئەوەی بووکێ بچێتە ماڵی مێردەکەیەوە ، کەوچکێکی دارین لەژێر پێیدا پارچە پارچە ئەکەن ، ئەمەش بەختیاری بۆ ئەو ژنو مێردە ئەهێنێت •

لە (تۆبزاوە)ی عێراقیش ، لەو کاتەدا کە بووکێ ئەچێتە ئەودیو دەرگای ماڵی تازەیەوە باڵندەیەك بەرەڵڵا ئەکەنو هەر لەو کاتەدا زاوا لەسەر گوێسەبانەکەوە بە دارێکی درێژو باریك کە بە هەردوو دەستی گرتوویەتی ئەدات بەسەری بووکێداو ئەم ڕەوشتەی دوایی لەناو کوردەکانی ئەرمینیای سۆڤیەتیشدا هەر باوە •

هەر لەگەڵ بووکێ چووە ژوورەوە ، ئیتر بە دەنگێکی بەرز ئاهەنگێکی ئاینی ئەگێڕن بەمەرجێ لەوەوپێش ئەم ئاهەنگەیان نەگێڕابێت • هەر لەو کاتەدا هەموان خەریکی خۆشیو شاین ، بووکێش لە سووچێکی ژوورەکەدا بە بێدەنگی وەکو بت دائەنیشێتو هەموو گیانی خۆی بە تاراکەی دائەپۆشێت • کاتێك هەموان بە چاکی ڕایانبواردوو لە گۆرانیو هەڵپەڕکێو ڕمبازیو یاریەکان هیلاك بوون ، ئیتر ئاهەنگەکە کۆتایی دێتو بووكو زاوا بەتەنها بەجێ ئەهێڵنو ئەخرێنە ژووری بووكو زاواوەو یەکێك لە برا زاواکان لە بەردەم دەرگاکەیاندا ڕائەوەستێت • پێش ئەوەی زاوا بووکێ بکات بە ژن ، دیارییەکی تازەی پێشکەش ئەکات کە نرخی حەیاو شەرمی‌یەتی •

کاتێك هەموو شت لە شوێنی خۆیدا تەواو بوو ، ئیتر زاوا خۆی یان برازاوایەك فیشەكێك ئەتەقێنێتو ئیتر هەموو كەس ئەگەڕێتەوە بۆ ماڵی خۆی •

لەسەر جێگای بووكێنی پارچە قوماشێكی چوارگۆشە ڕائەخەنو پێی ئەڵێن (ڕووسپیەتی)و ئەمەش شەرەفو داوێن پاكیی كچەكە ئەسەلمێنێ • (بەربووری) یاخو (پیرەك) یان (پاخەسوو)* ئەو ژنەیە كە لەگەڵ بووكێدا دێتو شارەزای ئەكات لە ئەركی تازەی ناوماڵداو هەر ئەمە كە ڕۆژی دوایی ، نیشانەی داوێن پاكی ئەباتەوە بۆ دایكو باوكو هاوڕێیانی بووكێ ، ئەم پارچە قوماشە لای خێزانی بووكێ هەڵئەگیرێ هەتا یەكەم منالی ئەبێت •

٤ ـ كەیبانوی كوردەواری (ژنی ناوماڵ) : ـ

دوای ئەوانەی باسمان كردنو ، ئەم كەیبانوە گەنجە چوە ماڵی تایبەتی خۆی ، كە زۆرجار وا ڕێك ئەكەوێت بەجیان وان لە ژوورێكی تایبەتیدا لای باوكو دایكی كوڕەكەو هەرچۆن بێت ژیانیان ئەچێتە سەر لەگەڵ پێشهاتو گیروگرفتی زۆردا ئەگەر پشت ببەستین بەو پەندانەی كە ئەڵێن :

ژن كۆڵەكەی ماڵە •

ژنی باش دیاریەكی باشەو ژنی خراپیش زیندانە •

ژن قەڵایەو پیاویش بەندەیەتی •

پیاو چەمەو ژنیش دەریا •

---

* لە كوردەواریدا ئەو ژنەی لە ماڵی بوكەوە دێت پێی ئەوترێت (بەربوك)و ئەو ژنەی لەماڵی زاواوە ئەچێت بەشوێن بوكدا پێی ئەوترێت (پێخەسو) •

هەمیشە ژن لەمێردەکەی زیاتر خۆی ئەپارێزێت ، ئیتر لێرە بەدواوە هەتا مردن ئەم دوانە ژیانیان بەستراوە بەیەکەوە وەکو ئەڵێن (ژنو مێرد ، تەقڕو بێڕ) ئەمەش ئەوە ئەگەیەنێت کە ژنو مێرد وەکو پاچو خاکەنازو وانو هەر ئەمان گۆڕی هەردووکیان هەڵئەکەننو هەر ئەوان ئەتوانن لەیەکیان بکەنو بەس .

بێگومان بەم شێوەیە کاتێکی زۆر کامەران ئەبەنە سەر .

« سەیرکردنی چاوی خۆشەویست دڵ ئەکاتەوە »

پیاویش کە بیەوێ باسی ژنەکەی بکات ئەڵێ :

لەپێناوی کانیەکدا شاخێکم خۆش ئەوێت .

لەگەڵ ئەوەشدا ئەو لەژێر ڕکێفی ژنەکەیدا نیە ، چونکە هەر یەکەیان جێگای تایبەتی خۆیان هەیە ، وەکو ئەڵێن (ژنێکی بێفێز شارێك ئەژی ، پیاوێکی بێفیزیش گێسکێك ئەژی !! هیچ کاتێ کە (پیاو لەماڵەوە دانیشێتو ژنیش بچیت بەدەم سەرۆکاری شەڕەوە) یاخو ئەڵێن (کەڵەشێر بۆ ڕۆژێو مریشکیش بۆ ساڵێ) . پیاوێکیش کە لەژێر ڕکێفی ژنەکەیدا بێت وەکو پارچە تەختەیەکی لاوەکی وایە ، سەرەڕای ئەوەش (ژن بە پاڕانەوە نابرێت بەڕێوە)

ئەگەر وتیشمان سەربەستی ئافرەت لەناو کوردەکاندا زۆر ترە هەتا لەناو هەموو گەلە ئیسلامیەکانی تردا ، ئەوا شتێکی وامان زیادە نەوتوە ، چونکە ئافرەتی ئەمان ئەگەر هەمیشە سەریشی داپۆشێت ، پەچە نادەن بەسەر دەموچاویاندا‌و هەر ئەمە ئیشوکاری ناوماڵو دارایی بەڕێوە ئەباتو بەگوێرەی ئارەزوی خۆی مەسرەفی ناوماڵ ڕێك ئەخات .

لەپەڕاوێکی بە کەڵکدا دەربارەی (ژیانی ئافرەتی کورد) خوشکە هانسن کە (ئافرەتێکی دانیمارکیە)و لە بارەی ژیانی ژنو مێردەوە لەخێزانی کوردەواریدا هەندێ نیشانەی پرشنگ دارمان بۆ باس ئەکات .

ئافرەتی کورد هەرگیز هیلاك نەبووە
لە ئیش‌کردن

لەڕووی دەسەڵاتەوە پیاو هیچ تایبەتیەکی نیە ، لەناو ماڵدا دەسەڵاتو جێگای کەمترە • وە بە سوعبەتەوە پێیان وتین «بزمارێك داکوتراوە بۆ هەڵواسینی جلەکانی ، جێگاکەی لەسەر زەویەو سینیەکی لەنزیکەوەیە بۆ خواردن ، قەرەوێڵەیەکی ئاسنین بۆ نوستن‌و ئیتر ئەمە هەموو شتێکیەتی» • تەنانەت لەناو ئوروستقراتیەکانیشداو لەهەڵبژاردنی هاوڕێی ژیاندا پیاو سەربەستی لەئافرەت زیاتر نیەو هەمیشە لەگەڵ کەیبانوەکانی ناو ماڵدا ئەبێ خەریکی ئیش‌کردن بێت ، وەکو دایکی‌و ژنەکەی‌و براکانی‌و کچی گەورەو بچوکی • بەڵام ژنە جوتیارەکان سەربەستیان زیاتر هەیە لەجموجۆڵداو ، یەکسان نین لەگەڵ ئافرەتی ناو شارەکاندا ، چونکە بەشی زۆری ئیشە قورسەکان وان بەسەرشانی ئەمانەوە ، لەناو ئەوانەشدا کە پێش کەوتون‌و شارستانی نەبوون ئەگەر پیاو ژنی زۆری هەبوو ئەوا لەحاڵی بەندایەتیدا ئەبێت • لەڕاستیشدا ، ژیانی هاوبەشی نێوان ئەو ژن‌و مێردانە بە پیاوو ژنەوە کە لە جیهانێکی جیاوازدا ئەژین کەمەو هەر ئەمەشە کە ئاینی ئیسلامی پێ جیائەکرێتەوە ، لەگەڵ ئەوەشدا پیاو ژنەکەی خۆش‌ئەوێت‌و ئەزانێت چۆن هەڵسوکەوتی لەگەڵدا ئەکات ، چونکە ئەو ژنە ئیشوکاری ماڵەکەی بەشێوەیەکی چاك بەڕێوە ئەبات • ئەبێ سەرمان سووڕنەمێنێت‌و ئەگەر بینیمان هەندێکیان دەسەڵاتی ڕاستەقینەی ناو هۆزو شارەکان وەربگرن • هەروەها ئەوەش ئەزانین کە لەناو کوردەکاندا ئەگەر خۆت خستە ژێر دەسەڵاتو پەنای ژنێکەوە ئەوا خۆت بەپارێزراو بزانەو ئەوە جێگای بڕواو متمانەیە •

٥ ـ دەربارەی بێشکە : ـ

نرخی ئافرەت لەبەرچاوی خەڵکیدا هەرچۆن بێت لەڕاستیدا لەماڵەکەی خۆیدا پاشایە .

« خوا ژنی دروست کردوەو ژنیش ماڵ » ، «هەرچی کاتێك دایك منالی ببێت خوا ئەیداتێ» ئەمانە نمونەی کوردەوارین . خۆشی پیاویش لەوەدایە کە ئەڵێن «هەتا گەنجی ژن بهێنە ، بۆ ئەوەی لە کاتێکی باشدا ڕابوێریتو منالەکانت لەگەڵدا بێت » .

هەروەها بەگوێرەی نەریتی کۆمەڵایەتی «ئەگەر خوا بیەوێت ئەوا دوای نۆ مانگو نۆ ڕۆژو نۆ سەعاتو نۆ دەقیقە ، خێرەتی وشکمان سەوز ئەکات» هەروەها «خوا ژن والێئەکات کە منالی ببێتو ٣ دڵۆپ نور ئەڕژێنێت بەسەر دەمو چاویا» .

چونکە لەڕاستیدا منال (میوەی ماڵە) . (ماڵی دەوڵەمەند لە پارەو ساماندا ئەتوانرێ بڕوخێنرێت بەڵام ماڵی دەوڵەمەند لە منالدا ناتوانرێت بڕوخێنرێت) ئەم سەلماندنە پاکەش هەموو خۆپەرستەکان ئەشارێتەوە (ئەو ماڵەی منالی تیابێت شەیتانی تێناچێت) ئای لەخۆشی دایكو باوك لەکاتێکدا کە خۆیان ئەدەن بەسەر بێشکەی منالەکەیاندا، بۆ ئەوەی یەکەم زەردەخەنەو یەکەم وشەی منالەکەیان ببینن . هەندێ جار باوکی بێبەزەیی و دڵڕەق دڵی نەرم ئەبێت ، کاتێك بەهێواشی گوێی لەلای‌لایەی ژنە گەنجەکەی ئەگرێت کە بۆ نووستنی منالەکەی ئەیڵێت .

« لای‌لایەی کورد هەروەکو خۆشە جۆراو جۆریشەو باو باپیران دایئەنێنو ڕێکی ئەخەن ،لای‌لایەش نیشانەی خۆشەویستی ڕاستەقینەی دایكو باوکە .

ئەمەش لای‌لایەیەکە کە ژنە کوردێکی سۆفیەتی ڕێکی‌خستوەو بە جوانترین شێوە هەستی تێکەڵاو ئەکات لەگەڵ سەرگورشتەی خوا پەرستیدا •

لای‌لایە ئەی منالی چاك
ئەی چاورەشی ئەبرۆ کەوان
کاتێ بیرت لێ‌ئەکەمەوە دڵم پڕ ئەبێت لە خۆشەویستی
بنوو بە هێواشی بنوو بە بێدەنگی
لای‌لایە ئەی منالی چاك
منالە ئاسکۆلەکەم زوو گەورە ببە
ببە بەپاڵ‌پشتی باوکت
گەورە ببەو ببە بەپیاوێکی ئازا
دنیای تازەمان بپارێزە
بنو بە هێواشی بنو بەبێ‌دەنگی
لای‌لایە ئەی منالی چاك
شەو داهاتو دایكو باوکت ڕاکشاون
ئاسکەکەش لەگەڵ بەچکەکانیدا نوستون
ئەستێرەکان دەرکەوتوو مانگ بەرزبووەوە
ئەی چیاکان ئەی چەمەکان بەبێ‌دەنگی بنون
بنو بەهێواشی بنو بەبێ‌دەنگی
لای‌لایە ئەی منالی چاك

چونکە لەسلێمانی هەندێ ڕوداوی خراپ چاوەڕوان ئەکرێت، ئەبێ ئافرەتی سك پڕ جۆرێك دوعا هەلگرێت کە هەندێ ئایەتی قورئانی لەسەر نوسراوە • وا بلاوبۆتەوە کە هەر ژنێك ئەم دوعایە بسڕێتەوە ئیتر منالی نابێت •

دكتۆر برینێل Dr. Brunel که پزیشکێکی سەربازیی فەرەنسییە ، توانی باسێکی کاریگەر بۆ ڕووداوێکی منداڵ بوون تۆمار بکات سەرەڕای ئەوە ناوی نا نەفرین (لعنة) چونکە ڕوداوەکە هیچ سەرگورشتەو ئەندیشەی تیا نیەو لە (دیرك) لە جەزیرەی سوریا ڕوویداوە* ، بەلام ئەمە لە هەزارەها جۆرو لە هەموو سەرانسەری کوردستاندا دووبارە ئەبێتەوە •

لەسەرەتادا لەماڵەوە منالیان ئەبوو بە یارمەتیی ئافرەتێکی خزمیان یاخود پیرەژنێکی شارەزا ، چونکە بە دەگمەن مامانی شارەزای ڕەسمییان هەیەو ئەگەر ئافرەتیش بەمناڵەوە بگیرێت یاخود بەناڕەحەتی مناڵەکەی ببێت ئەوا پەنا ئەبەنە بەر فێڵ و شتی بەتاڵ و خۆخەڵەتاندن وەکو لە سایمانی ئەچوون بۆ مزگەوت و بەشوێن ئەو دوعایەدا ئەگەڕان کە بریتی بوو لە بەردێك و هەندێ ئایەتی لەسەر نووسراوەو ئەیانهێناو ئەیانخستە سەر پشتی ژنەکەو ئیتر هەموو شت بە سەلامەتی تێئەپەڕی •

لەناو هۆزی (شمس الدین)دا لەو کاتەدا شیری خانی لەپزێڕین) ئەهێنن کە بەمانای (خاوەن دەستی ئاڵتوونی)یەو پاڵەوانی سەرگورشتەی دمدمی بەناوبانگەو ئەیخەنە سەر جێگای ئافرەتەکە •

لەناو مەسیحییەکانی ناوچەی دهۆکدا ، دوای بەرزکردنەوەی پلوسکی سەر پاساری کەنیسە ناوکی مناڵەکە بە مقەست ئەبڕن و لە هەندێ شوێنا بە بەردی تیژ ئەیبڕن •

ئەبێ ئاگاداری ئەو شوێنەبن کە مناڵەکەی ئەکەوێتە سەر لە

★ بە داخەوە لەچاپە عەرەبییەکەدا باسی ڕوداوەکە نەکراوە •

دوو منالی کورد له سەردەمی ئێستادا

کاتی لەدایك بوونیدا ، ئەگــەر کەوتە سەر چەك ئەوا ئــەو منالە شەڕکەرێکی ئــازا ئەبێت ، ئەگەر کەوتە ســەر دەورییش ئەوە نیشانەی ئەوەیە کە زۆرخۆر ئەبێت • لە هەموو کاتێکدا ئەبێ لە گیانە پیسەکان (الارواح الشریرە) بیپارێزن •

لە وڵاتی ئەرمینیای سۆڤیەتیو وڵاتی فارسدا (ئاڵ)* ئەوەیە کە ئەیەوێت دڵ یاخود جگەر یاخود سیی ئافرەتی زەیستان ببات •

لەناو یەزیدیەکانیشدا (ڕەشە شەڤ) یاخود ڕەشی شەو بەوە دائەنێن کە ئەیەوێ منالەکە بخنکێنێ یــان شەڕو ناپەسەندی بۆ خۆیو دایــکی بهێنێت • هەروەها لەناو موکریانیــەکاندا هێزی (شەشە)و لــە سلێمانیش (شــەوە) باون کە ئەیانــەوێت منالەکە بخنکێنن ، لەبەرئەوە هەر لەدایك بوو خێرا قورئانێكو شیرێكو پارچە ئاسنێك ئەخەنە سەر جێگاکەی ، لەگەڵ چەند نوشتەیەکی تردا بۆئەوەی لە ڕووداوی خــراپ دوور بکەوێتەوە • خۆ ئەگەر منالەکە کوڕ بوو ئەوا پیاوانی خێزانەکە بۆ ماوەی هەفتەیەك بە شەوو ڕۆژ ئێشــکی ئەگرنو لەم ماوەیەدا نایەڵن دایــکەکەو ئەو ژنانەش کاتی منال بوون لەوێ بوون بچنــە دەرەوەی ژوورەکەو هیچ شــتێك بهێنرێت بۆ ئەو ژوورە ، هەروەها نایــەڵن ئافرەتی پیس ، ئافرەتێك کە لەبێ نوێژیــدابێت بچێتە ژوورەوە ، چونکە بڕوایان وایە ئەمانە ناخۆشی ئەهێنن لەگەڵ خۆیان •

ئەم منالە تازەبووە ئەخرێتە ســەر بێژنگێكو بە قوماشێکی تەنکی ناســك دایئەپۆشن ، ئەمە جێــگای نوستنی ئــەبێت هەتا شەش حەوت ڕۆژی یەکەم لە ژیانی ، دوای ئەوە زۆر بە هێواشی

★ (ئاڵ) لەناو کوردەواری عێراقدا زۆر باوەو لەکاتی منالبووندا ئەگەر ژن ببورێتەوە ئەوا ئەڵێن ئاڵ بردویەتی ، بۆ ڕزگار بونیشی قژی ڕائەکێشن وا ئەزانن بە ئازاردان ڕزگاری ئەبێت • یاخود دەرزی پیا ئەکەن یاخود تفەنگ ئەتەقێنن بە سەریاو هەرچۆن بێت

هەڵئەگیرێو ئەخرێتە ناو بێشکەیەکەوە کە لە کوردەواریدا سێ جۆری هەیە ، جۆرێکیان جۆلانەیە کە کەڵكو بەکارهێنا زۆرترەو گوێزانەوەشی ئاسانە • جۆری دووەمیان جێگایەکی هەڵواسراوە لە بەینی دوو کۆڵـەکەدا (کارۆك)* • جـۆری سـێیەمیش بێشکەی گەورەیـە ، کە کوتێکی خـڕ وا لە ناوەڕاسـتەکەیداو (بلوێر)ی تێ ئەخەن ، کە ئەمیش بۆریەکی دارینەو میزی لێوە ئەکرێت •

(هنری فیلد)ی زانا کە لە زانسـتی ڕەگەزدا شارەزایە هۆی تێکچوونی کاسەی سەری بۆ دەرکەوتووە ، کە هەندێ جار پشتی سەر بەهـۆی بەکارهێنانی بێشـکەی خراپـەوە ئەقـوپێتو پان ئەبێتەوە ، بەتایبـەتی لەنـاو ئـەو کوردانـەدا کـە دراوسێی ئەرمەنین •

بەبۆنەی مناڵبوونـەوە گەلێـك دیـاری پێشـکەش ئەکرێن بەتایبەتی ئەگەر هاتو مناڵەکە کوڕ بوو ، چونکە کوڕ بە باشتر ئەزانن لـە کچ ، ئەم دیارییانـەش هەمە چەشنەنو بـە گوێرەی ڕەوشـتی هـۆزەکانو ڕێو شـوێنی کۆمەلایـەتیی خێـزانەکە ئەگۆڕرێت ، لەوانەیە ئاڵتوونی پێشکەش بکرێت ، یاخو بەرانێکی بۆ سەربـبـڕن ، دەمانچە یان خەنجـەریش ئەبەن بۆ مناڵـەکە ، لە هەموو کاتێکدا مناڵ بوون ڕێکەوتێکی باشە بۆ ئاهەنگگێڕان •

عادەت وایـە کە دایك ناوی مناڵـەکەی ئەنێتو هەنـدێ جاریش مەلای دێیەکە خۆی تێ هەڵئەقورتێنێو قسەی خۆی ئەکات ، بەشی زۆری مناڵەکانیان ناوی ئیسلامییان ئەنێن وەکو : محمد ، احمد، محمود •••• هتد • ئیتـر هەمەجۆریشن وەکو : عـەلیو حسنو حسین ، سەرەڕای ئەمانەش تا ڕادەیەك ناوی کوردیشیان هەیە ، وەکو : چۆلـۆ ، جندی ، مەند ، خودیـدا ، یاخود ئەگـەر ناوە

★ ئەمە نە کوردەواری عێراقدا پێی ئەوترێت (مێلو) •

ئیسلامیەکانیان هەڵگێڕایەوە وەکو : رەشۆ ، مانای رەشید ، مەحۆ* مانای محمد ، حەمۆ مانای حامد ، وە ناونان بە ناوی پاڵەوانەکانی مێژووەوە یاخود پاڵەوانەکانی سەرگورشتەکانمان لەبیر نەچێت وەکو : جمشید ، قباد ، خەسرەو ، فەرەیدون ، بارام ، گودەرز • گەلێجاریش بەناوی هەندێ شتی باشەوە ناوی منداڵەکانیان ئەنێن ، وەکو ناوی گوڵەکان‌و میوەهات‌و ئەو گیان دارانەی کە لای هەموو کەس خووڕەوشتی پەسەندکراویان هەیەو ناوی کچیشیان زۆرە وەکو : گوڵێ ، قومری ، خەزاڵ ، ڕێحان ، بەنەوشە ، نێرگس ، یاسەمین ، سەوسەن •

هەروەها ناوی کوڕانیشیان هەر زۆرە وەکو : شێر ، پڵنگ، شاهێن •

خەتەنە کردن شتێکە هەر ئەبێ بکرێت ، لەڕۆژی پێنجەم یاخود حەوتەمدا ئەکرێت* و ئەم کارەش ئەبێ مەلا دەستی پێبکات • لە پێش ۲٥ ساڵ لەمەوبەر لەسلیمانی‌و لەتەمەنی حەوت تا دە ساڵیدا کوڕانیان پاك ئەکردەوە ، هەروەکو ئەمڕۆ لەئەستەموڵ پەیڕەوی ئەکرێت • ئەمەش ڕێکەوتێکی باشە بۆ جەژنێکی بچکۆلە کە منداڵ شەرواڵی کورت‌و کراسی سپی لەبەر ئەکەن لەگەڵ حەمەیالێکی قوماشی گوڵگولینداو کڵاوێکی بریقەداریشی ئەکرێتە سەر ، مەرجیش نیە کە وەستاکە لەخێزانەکە بێت • بەڵام ئەبێ پیاوێکی خوڕەوشت باش بێت‌و ناوبانگی هەبێت ، خۆ ئەگەر لەناوی حەوت

★ لە کوردەواری عێراقدا ناوە ئیسلامیەکان زۆر ئەگۆڕن وەکو محمد بۆ حەمەو احمد بۆ ئەحاو محمود بۆ خولەو •••• هتد •

★ لە زۆر شوێنی کوردەواریدا ئەم کاتە بەم جۆرە دیاری نەکراوە ، بە تایبەتی لە ژوروی ڕۆژهەلاتی عێراقدا لە تەمەنی سێ‌و چوار ساڵ بەرەو ژوردا ئەکرێت‌و زۆر جاریش مەلا حەقی نیە بەسەرەوە ، بەڵکو وەستای تایبەتی خۆی هەیەو ئەیکات‌و هەموو ساڵێ لەوەرزی بەهاردا بۆ ئەم مەبەستە بە هەموو ناوچەکاندا ئەگەڕێن •

کانی خواردبێتەوە ، ئـەوە ئیتر پەسەندە چونکە ئەمە نیشـانەی زانین‌و ژیری‌یەتی •

یەزیدیەکان بە هەموو ئیسلامێك ڕازین کە وەستای خەتەنە بێت ، بەڵام گاورو جولەکە بەهیچ جۆرێك نایانەوون‌و کوردەکانی تریش ئەم گومانەیان نیەو هەرکاتێك ئەم خزمەتەیان ویست ئیتر تیا ناوەسـتن یاخود بەشێوەیـەکی‌تر بەهۆی تێـکەڵاوی خوێن‌و خزمایەتیەوە متمانەی بڕوایان ناوێت •

خەتەنە کردنی کچان خویەکی دواکەوتوە، ئافرەتی موسوڵمان دەستیان کـرد بەیـاخی بوون لـەدژی ئەم مەبەسـتە بەتایبەتی میسری‌یەکان‌و هەروەهـا ئەم خوە هەر لەسـلیمانیش پەیڕەوی ئەکرێت ، بەڵام پێش ئەوەی تەمەنی کچەکە بگاتە هەشت تا دە ساڵ ئەم خوەش گشتی نیە ، بەڵام ئەوەی ئەم ڕووەوە تێ‌بینیم کردوە ، ئەوەیە ئەو مامانەی دەست ئەکات بەم‌کارە ئەبێ زۆر شارەزابێت •

درەنگیشـ منداڵ لەشـیر ئەبڕنەوە ، هەتا تەمـەنی دووسـاڵان‌و زیاتریش شیری ئەدرێتێ‌و ژنـان وا ئەزانن هەتا شـیر بدەن بە منداڵەکانیان ، منداڵیـان نابێت لەبەر ئەمە زۆرجار منـاڵ بوونیان نزیکن لەیەکەوە، بەتایبەتی بەکارهێنانی منداڵ‌نەبوون(منع الحمل) نازانن‌و بەشـێوەیەکی تریش ئەمە لەسەرانسـەری کوردەواریدا شتێکی ناپەسەندە• منداڵە شیرە خۆرەکان کە شیری یەکتری ئەخۆن ئەبنە خوشك‌و برای شیری ، ئەم خزمایەتیە ڕاستەش لە دوارۆژدا لەڕێگای ژن‌و ژنخوازیدا ئەبێتە کۆسپ •

٦ ـ ڕۆشنبیری منالان : ـ

کورد منالی زۆر خۆش‌ئەوێت ، هەروەها دایکیش حەز ئەکات کۆرپەکەی لە کرداری ناهەمواری گیانـە دڕندەکان بپارێزێت ، هەر لەتەمەنی منالیدا بەهۆی دۆعاو نوشتەوە منالەکانیان لەچاوی

هەواڵنامەی کتێب

مناڵانی کوردی ئەم سەردەمە
لەسەر شانۆ

پیس ئەپارێزن ، ئەم نوشتەو دۆعایانە وان بەسەرشانو کڵاوەکانیانەوە • کڵاوە سورەکانیان هەندێ شتی بەسەرەوەیە کە کامەرانیان بۆ ئەهێنێت وەکو ، دانی گورگ ، مێخەك ، یاقوتی یەمانی ، بەردی بەنرخ ، هێلکە شەیتانۆکەو چەند پارچەیەکی تری هەمە چەشنەی دارو بەردو هەندێ حەمەیالیش ئەکەنە باڵیان کە ئایەتی قورئانی هەمەچەشنەیان لەسەر نوسراوەتەوە ، مقاشو قاچی قرژاڵیان خستۆتە پەڕۆیەکەوەو دوراوە بە کراسەکەیدا ، هەتا ئەمڕۆش ئەمە هەر باویەتیو لەترسی چاوی پیس بەکاریئەهێنن• بەدەگمەن توندو تیژی لەگەڵ منداڵدا بەکارئەهێنرێت ئەگەر ڕویەکی زۆریشی نەدرێتێ •

یاری منداڵان بەشێوەیەکی ڕاست نەزانراون ، بەڵام کوڕان خۆیان لە پارچە تەختەو تەلی ئاسن عارەبانە دروست ئەکەنو کچانیش لە پارچە قوماشی کۆن بوکڵە دروستئەکەن • کوڕ بەشی زۆری تەمەنی منداڵی لەگەڵ ئافرەتا ئەباتە سەر ، بەڵام هەر لەگەڵ پێی گرت ئیتر لەکۆڵانو لەگەڵ هاوڕێکانیدا کاتی خۆی ئەباتە سەر ، هەروەها خوشکە بچکۆلەکەی بەرەبەرە زۆرچاك فێری ئیشو کار ئەبێت هەتا ئەبێتە کەیبانویەکی باش•

بەشی زۆری دێ بچوکەکان قوتابخانەیان تیانیە• زۆرجاریش مەلای دێکە یان شێخێکی دڵگەرم بە تەنها خۆی قورئان ئەڵێ بەو کوڕانەی کە حەزی لێئەکەنو چاویان کراوەتەوە •

لەو جێگایانەشدا کە قوتابخانەیان تیایە ، هەر باری ژیانی خێزان لەگەڵ ژیانی قوتابخانەدا بەهیچ جۆرێ یەك ناکەون ، بە جۆرێك کە لەناو ماڵەکەدا شوێنێك نیە پەڕاوەکانی قوتابخانەی لێدابنرێت ، یاخود کۆششی تیا بکات• زۆرجار منداڵ والەدەرەوەی ماڵاو وا بەلای ڕانە مەڕو گاگەلەوە ، کاتەکانی تریش گوێ لە قسەی گەورە پیاوان ئەگرێو ، لەگەڵ ئەوەشدا کە هێشتا

نەگەیشتۆتە ئەو تەمەنەو منالە •

هەروەها منالی کورد ئەو شاراوەو گیروگرفتانەی کە دێنە ڕێگای ژیانی هەموویان ئەزانێو هەرکاتێ بەرەنگاریان بووەوە ئیتر یەکسەر ئامادەیەو بەتوانایە لەبەرەنگاری کردنی جەنگەکانی ژیاندا •

منالانی کورد لەم سەردەمەدا
هاوبەشی سەیرانو خۆشییەکانیش ئەکەن

بەشی شەشەم

کاتی زیئێشی

هەواڵنامەی کتێب

کاتی بێ ئیشی

ئاوو هەوای کوردستان وای لەدانیشتوانی کردوە کە ببنە پیاوانی بە تەندروستو بەهێزو زۆرجار ڕواڵەتی بەتوانایان هەبێت • کورد لەڕەوشتیدا ڕەشبین نیەو هەمیشە دڵخۆشەو ئامادەیە بۆ وەڵام دانەوە بەشێوەیەکی جوان ، زۆریش بە بەزەیو خاوەن خۆشەویستی‌یە • ئەم ڕواڵەتە جۆراو جۆرانە بە ئاشکرا لەهەموو خۆشیەکانیدا بەدی ئەکرێن • قسە کەم ئەکەن • سەرەڕای ئەو کارە گرنگانەی کە لەژیانی ڕۆژانەیدا بەجێیان ئەهێنێتو سەرەڕای هەموو شتێك لەکوردستاندا ماوەیەکی فراوان هەیە بۆ کاتی بێ‌ئیشی‌و حەوانەوەو وەرزش •

١ ـ ئاوازو گۆرانی :ـ

هەموو خۆشیەکانی خێزان : منداڵبوون ، خەتەنەسوران بە تایبەتیش ژنهێنان گۆرانی‌و هەڵپەڕکێ‌یان لەگەڵدایە ، لەڕاستیشدا لەکوردەواریدا هیچ شای‌یەك نیە بەبێ‌هەڵپەڕکێ ، هەڵپەڕکێ بەلای ئەوانەوە ڕابواردنە ئەو هەڵپەڕکێ‌یەی کە لە منداڵیەوە فێری ئەبن هیچ جوڵانێکی ڕۆژئاوایی تازە بابەتو باوی ئەم سەردەمەی تیانیەو ناوی بە(سەما) ناسراوە کە ئەمەعەرەبی‌یەو (دیلان*) ناوە کوردیە تەواوەکەیەتی • جۆرەکانی هەڵپەڕکێ

★ لە سەرانسەری کوردەواریدا هەر هەڵپەڕکێ باوەو ئیتر وا بزانم (رقص) (سەما) نەگرێتەوەو زۆر باو نیە لەناو کوردا •

دیاری نەکراون و گەلێجاریش بەگوێرەی ناوی ناوچەکانیو بنەڕەتەکەی ناو ئەبرێن وەکو* : ـ

ئامیدی	،	**بۆتانی**
سەرهەردی	،	**روهایی**
دیرنکی	،	**سێوەرکی**

جۆری دوایان لەهەڵپەڕکێی لوبنانی ئەچێت .

هەروەها هەڵپەڕکێکان بەگوێرەی شێوەی جوڵانی هەڵپەڕکێ کەرەکانیش ناو ئەنرێن ، هەروەکو : ـ

(کۆقەند) کە کوڕو کچ لەدەورەیەکدا دەست ئەگرن و هەنگاو هەڵ ئەهێننەوەو خۆیان ئەخەن بەملاولاداو زوڕناو دەهۆڵیشیان بە دەنگی بەرز بۆ لێ ئەدەن .

لەهەڵپەڕکێکانی تریش : ـ

(سێ پێیی) یاخود سێ هەنگاوە یان چوارهەنگاوە (چوارپێیی) یاخود هێواشی (گرانی)* بە هێواشی یاخود بەشلی (خەرمانێ) .

لە (ملانێ) بەشدارانی هەڵپەڕکێ شان بە شانی یەکەوە هەڵ ئەپەڕن . بەڵام (عایشۆك) یاخود ئایشێ بچۆلە لەکاتێکدایە کە بەشداران بازنەیەکی تەواو دروست بکەن .

قوتابیانیش هەڵپەڕکێیەکی تایبەتی خۆیان هەیە کە جۆرێکە لە (کاردیل)و پێی ئەڵێن (بێلون) یان (بیلیتە) و لەکۆنا لەئیلهامی ئاینیەوە وەرگیراوەو ئەمڕۆش لەجاران زیاتر باویەتی .

هەڵپەڕکێی(چۆپی)زۆر باوەو بازدانێکی خۆشی لەگەڵدایەو

★ جۆرەکانی هەڵپەڕکێی کوردی زۆرن و بگرە لە هەر ناوچەیەکدا چەندەها جۆری هەیە ، بەڵام ڕەنگە نوسەر هەر ئەمەندەی زانی بێت .

★ لە کوردەواری عێراقدا بەم شێوە هەڵپەڕکێ ئەوترێت (چەپی) چونکە زۆر قاچی چەپی تیا بەکار ئەهێنرێ و هێواشیشە .

کاتی بێئیشیو تێڕوانینی هیوای
دووا ڕۆژ

یەکێك سەرۆکایەتی ئەکات کـە پێی ئەڵێن [سـەرچۆپی کێش*] دەستەسڕێك ئەگرێت بەدەستێکیەوەو بەدەستەکەی تری خەڵـکی ڕائەکێشێت بۆ ناو هەڵپەڕکێ کە خۆی ئەلەنگێنێ و خۆی بائەداو هەنگاو ئەنێت بۆ پێشەوەو دواوە کە ئەمانەش جوڵانو لەنگەیەکی جوانن لەو کاتەدا کە هەموو هەڵپەڕکێ کەران لەبازنەیەکی ڕێك و پێك دانو مۆسیقایان لەگەڵدایە ، ئەم لەنگاندنە لەشەپۆلی گوڵە گەنم ئەچێت لەکاتێکدا کە شەماڵێکی فێنك بەسەریا هەڵ ئەکات ·

لە میلینجنـــەوە : Millingen

ئەو هەڵپەڕکێیەی ئافرەت بەشداری تیا بکات پێی ئەوترێت (ڕەش بەڵەك) واتا چەند شـێوەیەك کە لەیەك ناچـن ، ئەمەش لە دێهاتەکاندا باوە ·

هەڵپەڕکێی (بێریو) ، ماستفرۆش و (تەمزارە) هەمووی وەکـو شێخانی وایەو لەئاشـوریەکانەوە فێـری بوون ، هەڵپەڕکـێی شیریش هێواش و زانینێکی باشی ئەوێت و ئەمەش بۆ تەماشاکەر زۆر خـۆش و ڕابـواردنە · هەروەها گـۆرانیـەکانیشی وەکـو جۆرەکانی هەڵپەڕکێ هــەر زۆرن · کە گۆرانیـەك وترا ، ئیتر مانای ئەوە نیە هەر ئەوەیە بەشەو ڕۆژ بوترێت · ئەگەر منالێك وتی ئەوە شتێکە ، ئەگەر ئافـرەتێکیش وتی مانای شـتێکی ترە ئەمەش بەگوێرەی ئەو کەسەی ئەیلێت ئەگۆڕێت ئەگەر هاتو گەنج بوو یان پیر · هەروەها ئەو گۆرانییەی لەشاخ ئەوترێ جیاوازیی هەیە لەگەڵ ئەوەی لە دەشت و ناو دارستان و سەر دەریادا ئەوترێ، ئیتر هەمـوو جارێ بەگوێرەی کات ئەگۆڕێت ، وەکـو بەیانی و نیوەڕۆ ، یاخـود دوای نیـوەڕۆو ئێـوارە · تەنها یـەك کـورد توانیویەتی هەست بـکات بە حەزلێکردنی گـۆرانیی کوردیی

★ وا بزانم هەموو جۆرەکانی هەڵپەڕکێی کوردی سەرچۆپی کێشی هەیە ·

جۆراوجۆر کەهەرگیز دوایی نایەتو ئەویش [یەشار کەمال]ە(١٠)٠

سەرگورشتە هۆنراوەییەکان یاخود هۆنراوەکانی سواری لە شەڕی دەشتەکاندا پێیان ئەوترێت (دەلال)و لە ناو چیا نشینەکانیشدا کە زۆر جار درێژخایانە پێی ئەوترێت (لاوکی سواران)و مەسەلەکەش زانراوە کە :

دەسگیران یاخود خۆشەویست لە کاتی شەڕدا لە ماڵەوە ئەمێنێتەوەو گۆرانی ئەڵێتو بە پێی باری تایبەتی ئەیگۆڕێتو قارەمانی گۆرانی‌یەکەش خۆشەویستەکەیەتی کە چووە بۆ شەڕ ، بەڵام بە شێوەیەکی نا ئاشکرایی دەری‌ئەبڕێت ٠ ئەتوانین بڵێین کە هەموو هۆزێك (دەلال)ی تایبەتی خۆی هەیە ٠ (لاوژ) ئەو گۆرانییە درێژانەیە کەتەنها خوێندنەوەی ئایەتەکانی قورئان‌نیەو بەس ، بەڵکو ئەوانەیە کە لەگەڵ مۆسیقادا پێکەوە ئەیانڵێن ، دوای ئەمانە مەقامی جۆراوجۆریش هەیە کە هەموو ئیشەکانی ژیانی ڕۆژانە ئەگێڕێتەوە ٠ (بەردۆلانێ) ئەو گۆرانیانەیە کە کچان وردە وردەو لەبەرخۆیانەوە لەبەردەم تەونی کەتان‌چنیندا ئەیانڵێن٠ گۆرانی‌ی (پێ‌هیزۆك) لەکاتی دروێنەداو گۆرانیەکانی (پایز ، زۆزان) ئەو گۆرانیانەن کە کوڕو کچ لە کاتی گەڕانەوەیاندا لە هاوینە هەوارەکان بە نۆبە ئەیانڵێن ، دوای ئەمانە گۆرانیەکانی بەهار ، ئەمانەو بێجگە لەو گۆرانیانەی کە ۆ هەڵپەڕکێ ئەوترێنو پێیان‌ئەڵێن (دێلۆك)و ناشڕمێررێنو روورِناو دەهۆڵیشیان لەگەڵدایە ٠

هەروەها گۆرانیەکانی شایمان بیرنەچێت کە لە کاتی بووك هێناندا ئەوترێنو پێیان‌ئەڵێن (هەڤالی یاخود سەری زاڤانۆ) ٠

---

(١٠) نوسەری کوردی ناسراو (یەشار کەمال) لە کوردستانی تورکیایەو سالی ٩٧٣ هەڵبژێررا بۆ ئەوەی پاداشتی نۆبل وەربگرێت ٠

(لۆری)* ئـەو گۆرانیانەیە کە بۆ نووستنی منـاڵ ئەوترێن ئەمانیش بـە تەنها خۆیان جۆرێـك لە شێوەی سـادەیی‌و مەلولی پێك ئەهێنن ٠

گۆرانی‌و هەڵپەڕکێی کوردی بێ مۆسیقا ناکرێن‌و بێ‌گومان مۆسیقای کـوردیش بەشـێکە لـەو مۆسـیقایەی کـە پێی ئەڵێن مۆسیقای ڕۆژهـەڵات ، بـەڵام ناتوانـرێ تێـکەڵاوی مۆسـیقای عەرەبی‌و ئەرمەنی‌و تورکی بکرێت ٠ لەگەڵ ئەوەشدا کە لە کۆنا مۆسیقای کوردی کاری کردۆتە سەر گۆرانی‌ی گەلە دراوسێکانی ٠ لە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی ساسانیـەکاندا مۆسیقایەکی یەکجار پێشکەوتوو بەرزیان هەبووەو لاسایی کردنەوەش لە ناویاندا هەر بەردەوام بووە ٠

مۆسیقاژەنی بەناوبانگ (زریاب) لـە بنەماڵەیەکی کوردەو خەڵکی مووسڵە (٧٨٩ـ٩٥٧) ، ژیـانی هونەری لە بەغدا دەستی پێ‌کـردووەو زۆر بـە چـالاکی‌و هوشـیارانە لـە دیوەخـانی عەبدولڕەحماندا لە (کوردۆ) تـەواوی کردووە ، پەیمانگایەکی مۆسیقای تیا دامـەزراندووە ٠ ئـەو ئـاوازە ڕۆژهەڵاتیـەی کە خراوەتەوە پەیمانـگاکەوە سروشـتێکی ڕەسـەنی هەبـووەو لە ئەندەلوسەوە وەرگیراوەو هەتا ئەمڕۆش قەرەجەکان هەرماویانە ٠

هەر (زریاب)یش بووە کە وەتەری پێنجەمی عودی دۆزیوەتەوە . (مێژوو)ش لەسەدەی نۆهەمدا نـاوی خێزانێکی مۆسیقیی کوردی تۆمار کردووە کە ئیبراهیم کوڕی مەهدیەو ، ئیسحاق مەوسڵیش کوڕیەتی لە سـاڵی ٨٥٠داو هەروەهـا کوڕەزایـەکیشی هەبووە ناوی (حماد) بووە ٠

★ لەناوچە کوردەواریەکانی کوردستانی عێراق‌و ئێراندا بەم جۆرە گـۆرانیانە ئەوترێت (لای لایە) ٠

ئەم ڕەسەنایەتی یەو تێکۆشانی ڕابوردووە هەرچۆن بوو بێت مۆسیقای کــوردی ئەمڕۆ هەژار نیــە ، بەڵام ئەوەندە هەیــە کە مۆسیقایەکی میللیەو ڕێکخستن‌و کێش‌و ئاوازی‌نیەو* ئاوازەکانی لە جۆرەکانی زۆرترن‌و هەمیشەش بەرەو غەمگینی‌و دڵ پەستی‌و سەرسوورمان ئەچێت • لە ڕاستیداو هەر لە هەمان کاتیش‌دا«دەنگە کوردی‌یەکــان چەنــد ئــاوازێکی ڕێکخــراویان هەیــە ، مانــاو لەرینەوەیەکی وا بەسۆزو غەمگینی هەیە کەمرۆڤ نازانێت ئەم بەسۆزی‌و خۆشەویستیە لە خوڕەوشتی ئەو هۆزانەدا چۆن دروست بوە کــە لەڕەفتاریاندا تەنهــا بەزۆردارو تاڵانکەر ناســراون»و ئەمەش ڕای (دولوری‌یە) بوە لەسەدەی پێشودا • گەشتەوەرە ڕۆژ ئاواییەکانیش پێویستیان بەوە نەبوە کە بنەڕەت‌و ڕەسەنی ئەم مۆسیقایە دەربخەن • هەندێکیان لەبڕیارەکانیــان‌دا هەر لەبــەر جوانی‌و سەرنج ڕاکێشەرێتی ئەم ئاوازانە زۆر دڵڕەقن‌و هەندێکی تریشیان بەپێچەوانەوە هەستیان پێ‌کردوە کە(ساردو دزراوە)و ئەم مۆسیقایە بە(١٧)دەنگ دائەنێن کە ژمارەو ڕێك‌و پێکی دەنگەکانی تیا نیە • هەر لێرەدا زۆر جێگای سەرسوڕمانە ئەگەر زانیمان کە قەشەیەکی ئەرمەنی بەناوی (باوکە کۆمیتاس) (١٨٦٩ ـ ١٩٣٥) لەســەرەتادا هەنــدێ گــۆرانی میللی کــوردی کۆکردۆتــەوەو نوسیویەتیەوە •

لەسەردەمێکی زۆر تازەداو لەساڵی ١٩٦٣دا دکتور کریستنس لێکۆڵینەوەیەکی فراوانی کرد لەمۆسیقای هەڵپەڕکێ‌و مۆسیقای ئامێری‌و دەنگی هەکاریداو ئاوازەکانی شیتەڵ کردەوەو ڕەخنەشی

★ لێرەدا نوسەر باسی مۆسیقای کوردی کۆن ئەکات ئەگینا زۆر ئاشکرایە کە لەم ساڵانەی دوایدا بەتایبەتی دوای ساڵی ١٩٧٠ مۆسیقای کــوردی بە هەوڵی هونەرمەندانی هەنگاوی بەرز بەرزی ناوەو توانیویەتی تا ڕادەیەك خــۆی بناسێ‌و مۆسیقاژەنی باش پەیدا بکات‌و ئەگەر ماوەش بدرێت ڕەنگە زۆر زوو خۆی بگەیەنێتە مۆسیقای گەلە پێش‌کەوتوەکان •

لەشێوەکانی گرت • هەروەها کوردەکان خۆشیان ئەمڕۆ بیریان کردۆتەوە کە گرنگی بدەن بەمۆسیقای نەتەوەییانو لەناخی دڵیانەوە بڕیاریان داوە کە ئەبێ ئەم سامانەیان لەکیس نەچێت ، بەم شێوەیە هەندێ لەقوتابیانی عیراق دەستیان کردوە بەڕێك خستنی تیپی مۆسیقا بۆ پاراستنو پێش‌خستنی مۆسیقای کوردی • هەر لەم ڕووەوە لەساڵی ۱۹٦۰دا لاوێکی کورد بەناوی (جەمیلی جەمیل[11]) لەئەرمینیای سۆڤیەتی دیوانێکی لەگۆرانی کوردی چاپ کردوە • بەشی زۆری ئەو ئامێرە مۆسیقیانەی لەکوردەواریدا بەکارهێنرێن لەناو خۆدا دروست ئەکرێن •

هەموو شوانێك شمشاڵی خۆی هەیەو لەتوێشەبەرەیەکدا هەڵی گرتوە . لەگەڵ هەڵپەڕکێ‌شدا (زوڕنا) بەکارئەهێنن کە مزمارێکی کورتەو دەهۆڵیشی لەگەڵدایە • جوزەلەی نێرومێشیان هەیە کە نزیکەی ۲٥سم درێژەو لەدوو قامیشی گلۆری وەك یەك دروست کراوە کە هەموو قامیشەکە لەسەر باری درێژی کون کون کراوە بۆ ئەوەی پەنجەیان بخرێتە سەر بۆ پێك‌هێنانی ئاوازەکان • هەندێ جوزەلەی تر هەیە کە لەئێسقانی پەلەوەر دروست کراون و درێژنو ناوەکەیان گلۆرو دەمەکەشیان بریتیە لە دوو قامیشی بچوك کە ئەچنە ناو دوو قامیشە گەورەکەوەو ئەمانە زۆرباشنو دەنگ‌ئو ئاوازەکان ئەلەرزێننەوە لەسەر هەر قامیشێکیاندا نەخشو نیگار کێشراوەو بەشی سەرەوەی درێژو باریکە •

شێوەی دروست بوونی لەرینەوەی دەنگەکان بەم جۆرە ئەبێت :ـ لەو کاتەدا کە فو ئەکرێت بە ئامێرەکەدا ئەبێ دەمەکەی بەتەواوی لەناو دەمی فووکەرەکەدا بێت ، هەردوو گوپ وەکو میزەڵان

---

(۱۱) دانەری بەڕێز لێرەدا بە هەڵەدا چوە•چونکە ئەم دیوانە ساڵی ۹٦٥ لەچاپ دراوە نەك ساڵی ۹٦۰ ، هەروەها کچێك دای‌ناوە کە ناوی (جەمیلە جەلیل)بوە لە ئەرمینیای سۆڤیەتی •

پڕ ئەکرێن لەهەواو ئەو دەنگەی لەئەنجامی ئەم فو کردنەدا دروست ئەبێت لەدەنگی جوزەلەی مەشکە ئەچێت • لادێییەکانیش ڕەبابەو کەمانو عود لەهەڵپەڕکێ‌کانیاندا بەکار ئەهێنن • هەندێ جاریش یەزیدیەکـــان لەڕازاندنەوەی گـــۆرانیە ئاینیەکانیاندا (صەنج) بەکـــارئەهێنن کـــە زۆرجـــار لـــەگـــەڵێ ئاهـــەنگی مەســـیحیە ڕۆژهەڵاتیەکاندا بەکارئەهێنرێت ، ئامێری گیتاریش (ساز*) هەر بەکارئەهێنن ، هەرچەندە تا ڕادەیەك ئەمە ئامێرێکی کوردی نیە • بۆقییش تەنها لەناو سوپادا بەکار ئەهێنرێت •

لەوانەیە لـــەلای زۆر لـــە تۆمـــارگاکان گـــۆرانیو مۆسیقای کوردیی تۆمـــارکراو دەست بـــکەوێ کـــە لەسەر قـــەوان تۆمار کراون* •

٢ ـ شایەرەکان :

ئەو گۆرانیبێژانەی کە ئەگەڕێن بۆ گۆرانیوتن :

«کوردەکان بە پیاوو ژنەوە هەموویان شاعیرن !!» •

ئەمە قســـەی نووسەری ئەرمەنیی بەناوبـــانگ (ئابۆڤیان)ە (١٨٠٤ـ١٩٤٨) کە لە سەدەی ڕابوردوودا دەربارەی کوردەکان کردوویەتی ، مەبەستیش لەوە دەرخستنی ئەوەیە کە کورد ئەزانێ مۆسیقا لێبداتو حەزیش لە گـــۆرانی ئەکاتو هەشیانە کە زۆر شارەزایە تیایدا •

گۆرانیبێژو حیکایەتخوانەکان لەناو گەلدا جێی باوەڕن ، ئەمانەش وەکـــو شۆڕشگێڕەکان نین کە هیچ پەیوەندییـــەکیان بە

★ ساز ئامێرێکی مۆسیقی کوردیە ، بەڵام گیتار کوردی نیەو ڕەنگە بە هەڵە مانای بە ساز وەرگێڕابێت بۆ نوسەر •

★ ئەم ساڵانەی دوایدا گەلێك تۆمارگای کوردی باش باش دامەزرانو گۆرانیو مۆسیقای کوردی زۆریان لادەست ئەکەوێت کە لە ئاهەنگە کوردیەکاندا تۆمار کراون ، نەك وەکو کۆن لەســـەر قەوان بەڵکو لەسەر شـــریتی تەسجیلو بە ستریۆش، ئەم لایەنە ئێستا زۆر پێشکەوتوە •

هۆزەوە نەبێت ، بەڵکو بەناو هەموو وڵاتدا ئەگەڕێن بۆڕابواردنی خەڵکی ٠

دەرکەوتنی ڕادیۆی ترانسستەرو بڵاو بوونەوەی لەلادێکاندا لەم دواییەدا بووە هۆی ئەوەی کە بتوانن گوێ لە گۆرانییە کوردییەکان بگرن کە لە ئێستگەکانەوە بڵاوئەکرێنەوە ، ئەبینین کە پیاوو ژن زۆر بە پەرۆشەوە گوێ لە گۆرانییە چاکەکانیان ئەگرنو ئەمەش جێگای شایەرەکانی گرتۆتەوەو وای لەو پیشەیە کردووە کە نەمێنێتو لەگەڵ ئەوەشدا حیکایەتخوانەکان هەردەوری تایبەتی خۆیان ئەبینن‌و بۆ ڕاکێشانی گوێگرەکانیان سحری خۆیان هەیە بەتایبەتی کاتێك کە سەرگورشتەکانیان ئەگێڕنەوەو جوانی‌و ترسناکی‌و خەیاڵی خۆش‌خۆشی تیا تێکەڵاو ئەکەن‌و هەتا شەوگارێکی درەنگ ئەخایەنێت ، ئەگەر خەوبردنەوەی منداڵان نەبێت ، کە ئەویش ڕاکشان لەسەر ڕانی دایکیان کەمی ئەکاتەوەو هەرچۆن بێت گوێ لەو سەرگورشتانە ئەگرن کە زۆر جار لەسەر شێوەی هەڵبەستدان‌و یارمەتی حیکایەتخوانەکان ئەدەن بۆ قووڵکردنەوەی گێڕانەوەکانیان‌و هەرلەکاتی گێڕانەوەی سەرگورشتەکەدا هەندێ وشەی خۆش‌خۆش لە پاڵەوانیەتی‌و ئازایەتی‌و دڵداری‌و سواری ئەوترێت کە گوێگرەکان هان‌ئەدات بۆ گوێگرتن‌و بێدەنگی ٠

ئەمەش دوو سەرگورشتەی کوردەوارین کە لەسەر شێوەیەکی سادە دارێژراون‌و وا لە پێشەوە سەرگورشتەی (زلێخاو فاتول) باس‌ئەکەین :

لە سەردەمی کۆندا گەلێ کچی جوان جوان لەناو ماڵو خێزانی (فاتول) خانی ئێراندا ئەژیان ، هەرە جوانەکەشیان زلێخا بوو کە فاتول لە پلەی پەرستندا خۆشی ئەویست ٠ ڕۆژێکیان ویستی

خۆشەویستیی خۆی بۆ دەربخات‌و لێی پرسی کە ئایا ئەو ڕای چیە لەوەی کە ئەم ئامادەیە ئەگەر زلێخا بیەوێت ئەم مانگی بۆ دێنێتە خوارەوە، بەڵام زلێخا تەنها ئەوەی بەس‌بوو کەشاعیرێك بهاتایەو گۆرانیی بۆ بووتایەو ئەمیش گۆرانیی بووتایە بۆ جوانیی ڕۆژو سروشت ، چونکە ئەم حەزی لە گۆرانی ئەکرد • بەرێکەوت لاوێکی کورد کە ناوی (تاری) بوو بە بەردەرگای کۆشکەکەی زلێخادا تێپەڕی ، ئەم لاوە مۆسیقاژەن بوو خەڵکی ئەسفەهان بوو، لە کۆشکی زلێخادا چاوی کەوت بە ئاهەنگی گۆرانی‌و هەڵپەڕکێ‌و چووە ژوورەوە بۆ ئەوەی هاوبەشی ئەو ئاهەنگە بکات ، زلێخاش لەسەر تەختی پاشایەتی لەبەردەم ژمارەیەکی زۆر میوانی عەرەب‌و فارس‌دا کە بەتایبەتی بۆ بینینی ئەو شازادە کوردە جوانە هاتبوون دانیشتبوو ، هەر لەگەڵ (تاری) دەستی دایە گیتارەکەی ئیتر لەگەڵ ئاوازی خۆشی مۆسیقاکەیدا لێی هاتە پێشەوە ، هەردووکیان سەیری یەکتریان ئەکردو دەستی کرد بە گۆرانی وتن‌و ئیتر زلێخا کەوتە فرمێسك ڕشتن •

[من تاریی عاشقم، بەدوای ئیشێکا ئەگەڕێم، گۆرانی ئەڵێم، بۆ سەربەستی‌و بۆ خەڵکی کە هیلاك‌و نارەحەتی ئەم ژیانەن] •

ئەم وشانە کاری کردە شازادە جوانەکەو کەوتە خۆشەویستی مۆسیقای ئەم لاوەوە •

شەو داهات‌و هەموو شت بێدەنگ بوو ، دوای ئەوەی بە مەی خواردنەوەو ڕابواردن هەموویان سەرخۆش بوون ئینجا نووستن ، بەڵام زلێخا بە تەنها خۆی نەنووست هەتا بەیانی ، چاوەڕوانی شتێکی ئەکرد کە خۆشی نەی‌ئەزانی تامی چیەو هەر لێکی ئەدایەوە کە ئایا تاری ڕۆیشتووە ؟ لەم کاتەدا دەرگای ژوورەکەی کرایەوەو تاری لەناو دەرگاکەدا دەرکەوت ، هەردوو

خۆشەویست دەستیان کردە ملی یەکتری ، کارەکەرێکی بەخیل پێی زانین‌و چوو بە فاتولی وت ، فاتولیش بە کتوپڕی کە دەستیان لە ملی یەکتردا بـوو هات بـە سـەریاندا • ڕۆژی دوایی لـە گۆڕەپانی گشتیدا سـێدارەیان هەڵخست‌و تاری‌یان پیا هەڵـواسی • تاری نامۆ کـە کەس نەی‌ئەنـاسی ، پێش ئەوەی گیـانی دەرچێت ، دوا ڕوانینی ڕاونی‌یـە خۆشەویستەکەی ، چونکە لەو کاتـەدا زلێخا لێوەی نزیك بوو سەیری ڕووداوەکەی ئەکرد، ژنان لەگەڵ زلێخادا ئەگریان‌و بردیانـەوە بۆ کۆشکەکەی‌و هەوڵی ئەوەیـان ئەدا کە تۆزێك لە خـەم‌و خەفەتـەکەی کەم بـکەنەوە ، لە ڕێـگا تووشی کارەکەرە تاوانبارەکە بوون‌و زلێخاش خەنجەرێکی دەرهێناو دای لەسەر دڵە پیسەکەی‌و کوشتی •

زلێخا نەی‌ئەتوانی خۆشەویستەکەی لەبیربچێتەوە ، گۆڕەکەی بە گوڵ ڕازانـدەوەو بە مات‌و مەلوولی لە کۆشـکەکەیدا مایەوەو قسەی لەگەڵ کەس نەئەکرد، فاتولیش هەوڵی ئەوەی‌ئەدا کە بچێت بە لایەوەو خـۆی لێ نزیك بکاتەوە ، ڕۆژێکیان بینی کـە زلێخا ئەچووە دەرەوە ، هەوڵی‌دا کە نەیەڵێت بەڵام ڕای‌کرد لە دەستی ، ئیتر فەرمـانی‌دا کە گۆڕەکەی تاری هەڵتەکێنن‌و لاشـەکەی فڕێ بدەنە شـوێنێکی ترسناکەوە ، ئەمە کارێکی تەواوی کـردە سەر هەستی زلێخای مەلوول‌و تووشی‌نەخۆشی‌و لاوازی‌ی‌کرد شەوێکیان ئاسمان سـایەقەی ساماڵ بوو ، ئەسـتێرەکان ئەدرەوشـانەوە •

دەستی کرد بە گەڕان بەدوای لاشـەی خۆشەویستەکەیداو کەوتە ئەودەشتانەی ئەسفەهان کە پڕیەتی لەگورگ‌و گیانلەبەری دڕندە زلێخاش گۆرانی‌ی ئەوت بۆ چیاودرەختەکان‌و لێیان ئەپاڕایەوە کە لاشەی خۆشەویـستەکەی نیشـان بـدەن • لەبەر شـەوقی مانگە شەوەکەدا زلێخا لەژێر درەختێکا ئێسـقانی مرۆڤێکی دۆزیەوە کە

ئەناسرایەوە ، چونکە پەیکەری ئێسکی هێشتا ساغ بوو بەڵام گۆشتەکەی نەمابوو چونکە باوبۆران کاری تێکردبوو • زلێخا لە نزیك لاشەکەوە دانیشتو دەستیکرد بە گریانو هاوار کردن ، دوای ئەوە گەڕایەوە بۆ ئەسفەهانو لە ڕێگاکەیدا تووشی باو بارانێکی سارد ئەبێ ، هەر لەگەڵ ئەگاتەوە کۆشکەکەی یەکسەر لە جێگادا ئەکەوێتو دوای چەند ڕۆژێك دڵی لە لێدان ئەوەستێو ڕوو ئەکاتە دنیای فانی •

سەرگورشتەیەکیتر هەیە بە ناوی «خەجو سیامەند» کە ئەمیش ئەگەر لە زلێخاو فاتول میللیتر نەبێت وا کەمتر نیە • لە سەردەمی کۆنداو لە (سیپان-داغ) لاوێکی جوانو پێکەوتوو ژیاوە کە ناوی (سیامەند) بووە ، ڕاوچیی هۆزی (زیلی) بووە ، سیامەند ئەکەوێتە داوی خۆشەویستیی (خەج)ەوە بەڵام هەژار بووە نەیتوانیوە مارەییە گرانەکەی بدات ، لەبەر ئەوە پەنا ئەباتە بەر هەڵگرتنو فڕاندنی خۆشەویستەکەیو ئەیبات بۆ چیاکانو لەوێ سێ ڕۆژ بە کامەرانیو سەرفرازییەوە ئەمێننەوە •

لە ڕۆژی چوارمداو کاتێك سیامەند لەسەر باڵی خەج نووستووە ، هەندێ ئاسکە کێوی بەو ناوەدا تێ ئەپەڕنو گەورەترینو جوانترینی ئەم ئاسکانە نێرینەیەکیان ئەیفڕێنێ ، کە خەج ئەم ڕووداوە ئەبینێ دەست ئەکات بە گریانو فرمێسك لە چاوەکانی دێتە خوارەوەو ئەکەوێتە سەر ڕوومەتی سیامەندو بەوە ەئاگا دێت ، کە فرمێسکەکانی خەج ئەبینێ پێی ئەڵێت : [ئەگەر ە ڕەزای خۆت نەبوویی بە ژنم ئەوا لەمەودوا وەکو خوشكو برا ئردەوەت لەگەڵدا ئەکەمو ئەشتبەمەوە بۆ ماڵی کەسوکارت] •

خەج وەڵامی ئەداتەوەو ئەڵێ : [نەخێر ئەی سیامەندی خۆشەویستم ، من تۆم خۆش ئەوێت ، هەتا هەتایە بۆ تۆ ئەبمو ژنێکی دڵسۆزی تۆ ئەبم ، بەڵام من بۆیە ئەگریم چونکە ئاسکێکی

بەهێزو گەورەم بینی ئاسکە مێینەیەکی لەناو ڕانەکەدا فڕاند بێ ئەوەی ئەوانیتر ڕێگای لێبگرن ، ئەم ئاسکە ئازایە تۆی بیر خستمەوە ، منیش لە یادی ئازایەتیی تۆداو لە بەختیاری خۆمدا گریام] ٠

لێرەدا سیامەند لێی ئەپرسێت کە ئایا ئاسکەکان ڕوویان کردۆتە کوێ ، خەجیش نیشانی ئەدات ، سیامەند زۆر دڵی لەخۆی دائەمێنێت کە ئەو ئازاترین ڕاوچی ناوچەکەیەو کەچی بێئاگایە لەم تاوانەی کە لەپەنای ئەمدا کراوە ٠ بۆیە هەوڵی ئەوە ئەدات کە بچێت بە دوای ئاسکە هەڵهاتووەکەداو تیرەکەی بەرەو ڕووی ئەو ئامادە ئەکات، بەڵام ئاسکەکە لێیهەڵئەگەڕێتەوەو سواری ئەبێو باش بریندار ئەکات ٠ سیامەند لە دۆڵەکەدا ئەکەوێو خەجیش بەسەریا شۆڕئەبێتەوەو زۆر بەپەرۆشەوە بۆی ئەگری ، نەفرین لە دارستانو گوڵو سروشت ئەکاتو ڕقەکەی خۆی بە ئاوی کانیو گژوگیاو بەروبوومی ئەو ناوە ئەڕێژێت ، کە ئاسکەکە لێی خواردوونو ئەو هێزەیان لێوەرئەگرێ کە وایانلێکردووە بەسەر سیامەندا سەربکەوێت ٠

جارێکیتریش زۆر پەست ئەبێو نەفرین لە لەوەڕگا سەوزەکانی هاوینو لە هەوای پاكو پڕ لە بۆنی گوڵە شاخاویيە جوانەکانو لەو ڕۆژەی کە هەڵدێتو سپیان ــ داغ ڕوونئەکاتەوە کە شوێنی ئاسکە کێوی دڕندەیە ئەکاتەوە ٠

خەج بەسەر لاشەی خۆشەویستەکەیدا ئەمرێت ٠ لەو کاتەوە هەر لەو شوێنەدا درەختێکی هەمیشە سەوزو بەردار سەوز ئەبێت، کە ڕێبوارەکانی ئەو ناوە لە هێزو توانای ئەو خۆشەویستییە ئاگادار ئەکاتەوە ٠

٣ ـ جەژنو وەرزەکان :

کوردەکان هەروەکو جەژنی خێزانیان هەیە ، چەند جەژنێکی وەرزیشیان هەیە کە ئەوانەی مەڕومالآت بەخێو ئەکەن (شوانەکان) ئاهەنگیان بۆ ئەگێڕن • ئەم جەژنو نمایشە لادێییانەش هەمە چەشنن •

(سەرەپێز ـ Sarapez) لە دەست پێ‌کردنی وەرزی زاوزێی مەڕەوە دەست پێ ئەکات ، (بارودان ـ Barodan) کاتێکە کە ئەچن بۆ لەوەڕگاکانی هاوین • (بەرخ‌بڕ barx — bir) کاتی بڕینەوەی کاوڕە ، بەتایبەتی جەژنی گەورە (بەران بڕان ـ Baran — Biran) کە تورکەکان پێی ئەڵێن (کاسیم ـ Kasim) لەکاتی هاویندا بەران ئەکەنە ناو کاوڕەکانیان ، لە(ئاڤێستا)دا (Avesta) [١٢] پاشماوەی ئەم جەژنە ڕەچاو کراوە ، هەرچۆنێك بێت ئەمە هەلێکی باشە بۆبانگ‌کردنێکی چەورو ئاهەنگێکی باش‌و هەروەها بۆنەیەکی باشە بۆ ژنو ژنخوازی لە پاشەڕۆژێکی نزیکدا ، چونکە کچان دەسماڵە حەریرەکانیان ئەخەنە سەر ملی باشترین مەڕ ، کوڕێکیش دێت‌و دەسماڵەکە هەڵ‌ئەگرێت ، بەوە ئامادەیی خۆی نیشان ئەدات بۆ مارەکردنی خاوەنی دەسماڵەکە • ئەگەر هات‌و کەس‌وکاری کچەکە کەئاگایان لەوفێڵەیە ڕازی‌بوون ئەوا هەر دوای ئەوە داوا ئەکرێت‌و گواستنەوەشی لەکاتی خۆیدا جێ‌بەجێ ئەکرێت • ئەگەر تەنها ئاژەڵدارەکان ئەم جەژنانە بکەن لەبەر ئەوەی پەیوەندی بە ئاژەڵەوە هەیە ، ئەوا جەژنی‌تر هەیە کە هەموو کوردەکان بەوپەڕی ئارەزوو بەتامەزرۆییەوە ئاهەنگیان بۆ ئەگێڕن •

(١٢) کتێبی زەردەشتی کۆن •

جەژنی (نەورۆز — Newruz) یاخود (نوێڕۆژ — که جەژنێکی کۆنی ئیسلامی‌یە[١٣] ، لەناو هەموو ئێرانیەکاندا زۆر خۆشەویستەو* لەناو یەزیدیەکانیشدا زۆر پیرۆزە ، چونکە وا ئەزانن بەمە پارێزگاریی ئاینی نەتەوایەتی‌یان ئەکەن • بە جەژنێکی ساڵی تازەی دائەنێن (سەری‌ساڵ)و لە ڕاستیشدا جەژنی بەهاری تازەیە ، چونکە ڕێکەوتی یەکەم چوارشەممەی مانگی نیسان[١٤] ئەکات •

زەمانەش بەرانبەر بەم جەژنە زۆر خراپ بووە ، کەچی کوردەکانی عێراق کە لە کۆندا ڕێگەشیان نەئەدرا ئاهەنگی بۆ بگێڕن ، لەپێش چەند ساڵێکەوە دەستیان کردووە بە ئاهەنگ گێڕانو نەورۆز بووە بە جەژنێکی نەتەوایەتی‌ی ڕاستەقینەیان بە جۆرێك کوردەکانی سلێمانی ئاهەنگی بۆ ئەگێڕنو ئاگری خۆشی‌و شادی ئەکەنەوە ، لە بەغداش لە کۆڕی شیعرو گۆرانیدا ئاهەنگی بۆ ئەگێڕن • هەر بەم بۆنەیەوە گۆڤارە کوردییەکان ژمارەی تایبەتی بە وێنەی ڕەنگاورەنگەوە لەچاپ ئەدەن •

قوتابی‌یە کوردەکانی دەرەوەی وڵات ئەم بۆنەیە بە هەل ئەزانن بۆ ئەوەی لە ڕێگای کۆنگرەو کۆڕەوە گەلەکەیان بناسێنن بە گەلانی‌تر کە لەم بۆنەیەدا دەرفەت دروست ئەکەن بۆ هاوڕێکانیان

---

(١٣) نەورۆز جەژنێکی ئیسلامی نیە ، بەڵکو جەژنێکی کۆنی کوردە •

★ جەژنی نەورۆز،جەژنێکی نەتەوایەتی کوردەو لەناو هەموو کوردا خۆشەویستەو تەنها جەژنی ئێرانیەکان نیە •

(١٤) دانەر لەدانانی ئەم ڕۆژەدا هەڵەی کردوە • ڕاستیەکەی ٢١ی ئازارە ، هەروەکو بە ڕەسمی‌و بە گەلیش وازانراوە ، بەتایبەتی لەناو کوردەکانی عیراقدا• بەڵام بەڕاستی لەناو کوردەکانی ئێرانو تورکیادا بە(سێزدە بەدەر)* دانراوە •

★ لەناو کوردەکانی ئێراندا لەڕۆژی نەورۆزەوە ، هەتا سیانزە ڕۆژی تەواو پێی ئەوترێت (سیانزە بەدەر)و لەڕۆژی سیانزەشدا هەر ئاهەنگێکی تر ئەگێڕن •

کە هـەر کەسەیان بە گوێرەی ئاوازی نەتەوایەتییـان گۆرانیو هەڵپەڕکێ پێك بهێنن •

لە ئێرانیش ، ئەو چوار شەممەیەی ئەکەوێتە پێش جەژنەوە لە هەمـوو ساڵێکدا کاتێکی تایبەتی یە بۆ خۆشی دەربـڕین لەگەڵ هەندێ یـاریی جادوگەریدا ، چونکە ئەمە لەناو ئـەواندا ئەوە ئەگەیەنێت کـە گیانە پیسەکان دەرئەکەنو بارێـکی ڕێكو پێكو باش ئەهێننە کایەوە • هەر لەم جەژنـەدا لە تاران ئەچن بەژێر (تۆپی مرقدا) یاخود (تۆپی بەنرخ) کە وا لە گۆڕەپانی (ئارك) ، چونکە وائـەزانن تێپەڕبوون بەژێر ئەو تۆپەدا بەختیـاریان بۆ ئەهێنێت • لەم شارەدا بە ئاگری خۆشیەکەیان ئەڵێن (زراتشترا) چونکـە ڕایان وایە کـە ڕوناکی ئاگـر زەمـانی خوای چاکـەو ڕاستەقینەیە •

ئەو مەرکانەو گۆزانەی کە لەم ڕۆژەدا ئەیانشکێنن بەوەیان دائەنێن کە هۆی پیتو بەرەکەت هێنان بنو دژی چاوی پیسیش • بەرد ئەخەنە نـاو گۆزە ئاوەو وا ئەزانن مژدەی چاکەیان پێیـە وەکو ئەو وشـانەی کە بە کتوپڕی ئەوترێن ، هەروەها بڕیـاری خێـرێك ئـەدەنو پـێی ئەڵێن (قاشـوق زانی)و شـۆربایەکی لێدروسـت ئەکـرێ کە بە درێـژایی سـاڵی داهاتـو باشـترین تەندروسـتیان ئەداتێ بـەڵام ئەم ڕەوشـتە کۆنانـە وردە وردە خەریکە نامێنن • هەموو خۆ ئامادە کردنێکیشیان بۆ ئەم جەژنـە دروستکردنی (سەمەنیە) (Samani) کە یادکردنەوەیەکی باخچە بەناوبانگەکانی ئەدۆنیسە ، دەنکە گەنم لەزەویەکی تەختدا ئەچێنن ، دوای ئەوەی ئەم شەتڵانە تۆزێك بەرزبونەوە بەبۆنەی جەژنی نەورۆزەوە ئەیانبـڕنو لەقوڵینەیەکدا تەڕ ئەکرێو بـۆ

دەرهێنانی دۆشاوەکەی ئەگوشرێتو پاشماوەکەشی ئەخەنە ئاوێکی ڕۆیشتووەوە هەر لەئێوارەی نەورۆزدا ئەو دۆشاوە وەکو کەرەسەیەك بەکارئەهێنن بۆ دروستکردنی چەشنە کێکێك ، هەروەها هەموو خێزانێکی ناسیاو دراوسێکانی بانگ ئەکات بۆ ئەم ئاهەنگە کە پێی ئەڵێن (مولود)(١٥) لەئێوارەشدا بەدەوری ئەو ئاگرەدا کە کێکەکەی پێ گەرم ئەکەن هەڵپەرکێ ساز ئەکەن ، کاتێك کە ئەم خواردنە پێ گەیی، لەگەڵ ئاوێنەیەكو کلو خەنەدا ئەخرێنە سەر سینیەكو هەموویان ئەخرێنە شوێنێکی داخراو ، ئەو کەسانەی کە ئەیانەوێ ئامانجو داواکاریەکانی خۆیان بهێننە دی لەدەوری ئەم سینیەدا چەند مۆمێك دائەگیرسێنن ، لەدەمەو بەیانداو کە شوێنی سینیەکە دەرکەوت ، ئیتر هەموویان لەسەر کێکەکە بەشوێن ، پاشماوەی لەپە دەستێکدا ئەگەڕێن ، کەوا ئەزانن دۆزینەوەی پاشماوەی ئەو لەپەدەستە لەسەر کێکەکە هەڵە بۆ پەرەپێدانی خۆشیەکەیان ، چونکەوا ئەزانن کە ئایشێ یاخود فاتمەی زەهرا هاتون بۆ سەردانیان بۆ ئەوەی بەرەکەتو ڕەزامەندی ببەخشن بە ئاهەنگەکەیانو بۆ سەلماندنی هاتنەکەشیان نیشانەی لەپی دەستیان بەجێ هێشتوە دوای ئەوە ئەم کێکە پیرۆزە دابەش ئەکرێت بەسەر هاوڕێو دراوسێکانیاندا،زانای بەناوبانگ (توفیق وەهبی) لەم ڕووەوە نوسیویەتیو ئەڵێ (بەڕای من ئەم ئاهەنگە ڕەگو ڕەسەنایەتی تایبەتی خۆی لەزۆر ڕابوردوو کۆنەوە هەیە •

---

(١٥) یاخود خوێندنەوەی مەولودنامەی پێغەمبەری (پیرۆز)* •

★ لێرەدا دانەرو وەرگێڕانی بۆ عەرەبی بە هەڵەدا چون ، چونکە کوردەکان ئیسلامن لەڕۆژی لەدایکبوونی پێغەمبەردا کە ڕێکەوتی ١٢ ی ربیع الاولی سالی کۆچی ئەکات هەموو ساڵێك مولودنامە ئەخوێننەوەو ئەم ڕۆژەش بە گوێرەی ساڵی زایینیو کوردی ئەگۆڕێت ، هەر ساڵەی ئەکەوێتە مانگێکی جیاواز لەساڵی پێشوی بەهۆی گۆڕانی ساڵی کۆچیەوە •

هەواڵنامەی کتێب

لەناو ئێرانیە کۆنەکاندا ئەو ژنەی کە بۆ سەردان دێت ئەچێتە لای شاژنی (ئەناهیتا)و لەناو سۆمەریەکاندا ئەچنە لای عەشتارو بابلیەکانیش ئەچنە لای عەشتەرون • ئەبێ ئامانجی پێك هێنانی ئەم ئاهەنگە یارمەتیدانی هەمووانو خوای بەپیت بێت بۆ سەرکەوتنی دروێنەی ئەو ساڵە ، لە سەردەمی ئێمەشدا لەبەر پێکهێنانی منداڵو نەوەیتازەو بەدیهێنانی ئامانجەکاندا ئەکرێت •

لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەمدا هەندێ لەگەشتەوەرەکان وەکو (مورغان) بۆیان دەرکەوتووە کە جەژنی نەورۆز لەناو موکریەکانی ساوجبلاق* (مەهاباد)ی ئەمڕۆدا بە تەواوی لە کرنشاڵ ئەچێت •

(توفیق وەهبی) هەندێ لەو جۆرە دروشمانەی باس کردووە کە لە بەهاری سلێمانیدا بەجێ ئەهێنرێن ، خۆ ئامادە کردن لێرەدا ئەدرێت بە لیژنەیەکی تایبەتی ، دانیشتووانی سلێمانی لە ڕۆژی دیاریکراودا ئەچن بۆ ئەو شوێنەی دیاریکراوە بۆ ئاهەنگەکە •

پاشاو دەستو پێوەندەکانی دائەنرێنو پاسەوانەکانیشی دەوری ئەدەن • پاشا سواری گایەك ئەبێو دەستو پێوەندەکانیشی دوای ئەکەون ، دوای ئەوە ئەگەڕێتەوە بۆ خێوەتگاکەی کە کورسیو قەنەفەو ئاگردانی تیا ئامادەکراوە • هەندێ خەڵك خۆیان ئەگۆڕنو لاسایی ئاژەڵ ئەکەنەوەو ئەم جەژنەش سێ ڕۆژ ئەخایەنێت •

ئەم پاشایە بێ لێپرسینەوەو لێکدانەوە باج لەسەر ئەو خەڵکانە دائەنێت ، لەوێبنو لەوێ نەبن• ئەم نازناوی پاشایەتیو شوێنەی بۆ ئەمێنێتەوە هەتا جەژنی داهاتو کە یەکێکی تری لەپاش دائەنێن •

★ لێرەدا دانەر مەبەستی لە سابلاخە کە مەهابادی ئەمڕۆیە •

لەلایەکی تریشەوە (عەرەب شەمۆ) لە جەژنێکی میللی تردا هاوبەشیمان ئەکات کە خۆی بە منالّی بەشداریی تیا کردووە ، ئەم جەژنەش جەژنی (کۆسەگلدی)یە[١٦] (Kose - gelo. کە جۆرێکە لە کرنقال ، گەنجێك خۆی ئەگۆڕێو جلی شێخ یاخود مەلا لەبەر ئەکاو یەکێکی تریش جلی ژنانە لەبەر ئەکاو بەناو مالّە دەولّەمەندەکانا بۆ کەرەو پەنیرو پارە کۆکردنەوە ئەگەڕێن • ئەوەی جلی ژنانەی لەبەرکردووە سکالاّ ئەکات کە هێرشیان بردۆتە سەر شەرەفی، ئیتر لەجیاتیی ئەوە هەندێ پارەو گیسکێکی پێشکەش ئەکەن هەرچیەك بەم شێوەیەو لەلایەن گەنجەکانەوە کۆئەکرێتەوە بەسەر خێزانە هەژارەکاندا دابەش ئەکرێت •

٤ ـ یاریی خۆشییەکانی کوردەواری :

بەبۆنەی ئەم جەژنو وەرزانەو هەندێ شتی ترەوە گەلێ لە ڕۆژهەلاّتناسو گەشتەوەرەکان هاتون بۆ کوردستان وەکو ریچو میلینجنو مولتکەو خەلّکانی تریشو هەندێ یاری میللی ناو کوردەواریان بینیوە • لەپێش هەموویانەوە یاری (جرید)[١٧] کە جۆرێکە لەغارغارێنی ئەسپ لەهەموو شاییوخۆشییەناو بەناوەکانی گەلدا شوێنی خۆی هەیە • دوای ئەوە یاریەکی ترە کە پێی ئەلّێن (taghaleh) کە جۆرێکە لەمەشق کردن بە ئەسپی تیژڕەو ، کە بەگوێرەی توانا شوێنێکی تەختی بۆ هەلّئەبژێرنو سوارەکان یەك لەدوای یەك بەوپەڕی تیژڕەویانەوە غار ئەکەن ، هەر گەیشتنە شوێنی دیاریکراو لەبەردەم ئەسپەکەدا دارێکی درێژ کە نزیکەی

(١٦) کۆسەگلدی : ـ وشەیەکی فارسیەو ناوی جەژنێکی کۆنە . بە کوردیش مانای (کۆسەهەوەوی)،(کۆسەبەبەی)یە.هەتا ئێستاش دروشمەکانی ئەم جەژنە گەلییە سەرەتاییە بە کوردستانی ئەمڕۆدا بەردەوامە ، بە تایبەتی کە باران بڕان ئەبێت •

(١٧) یاخو (چلیت)و(چلیت بازی) •

هەواڵنامەی کتێب

مەترێکە فڕێ ئەدەنە سەر زەوی ، خۆ ئەگەر بە لێهاتویی‌و شارەزایی‌یەوە فڕێدرا ئەوا دارەکە لەهەوادا ئەگەڕێتەوە بۆ دواوە ، هەر شارەزایی سوارەکەیە وا ئەکات کە بتوانێت دارەکەی بەجۆرێك بهاوێژێت بگەڕێتەوە بۆ دواوە ، یاخود بتوانێ بە ژێریا بڕوات یاخود بەدەستێکی بی‌گرێتەوە ، (چۆگان) (Chogan) یاخود (پۆلو) (Polo) وەرزشێکی فارسی کۆنەو صلاح‌الدین حەزی لێ‌کردوەو هەمیشە زۆر بەخۆشیەوەلەو جێگا تایبەتیەدا کە لە دیمەشق بۆ ئەم یاریە ئامادە کرابوو لەسەر ڕۆخی بەرەدا مەشقی ئەکرد ٠

(زۆران)بازیش هەروەکو لەتورکیاو ئێران ئەکرێت لەناو کوردەکانیشدا باوە‌تی‌و هەیە کە حەزی لێ‌بکات٠ هەروەها هەندێ لەگەنجە کوردەکانی بەیروت زۆر سەرکەوتوو پێش‌کەوتون لە یاریەکانو مەشقە وەرزشیەکان‌داو هەروەها لەهەڵگرتنی قورسایی‌ٔ بۆکسێن‌ٔ تۆپی پێ‌و سەبەتەدا ٠

یەکێ لەو یاریانەی کە زۆر میللیە یاری (هۆلوجوکە)ە کە وەکو یاری (هۆکی) ئێستا وایە ٠

ئەمانە بێجگە لەشەڕە کەڵەشێرو شەڕە کەو*، شەڕە گامێشیش هەر شایانی‌ئەوەیە کە سەیربکرێت‌و شەڕە بەرانیش بابوەستێت کە چەند خۆشە ، هەروەها شوانە بچوکەکانیش یاری‌و ڕابواردنی خۆیان هەیەو هەر لەم ڕووەوە (عەرەب شەمۆ) یاری(زی زی) یاخود داری بچوك‌و پێش‌بڕکێ‌و تۆپێن‌و یاری تیروکەوان‌مان بۆ باس ئەکات ، سەرەڕای ئەو یاریانەی کە لەیاری ناو منالانی ڕۆژئاوا ئەچن وەکو : بازدان یاخود کاروانە خۆی ، یاری (شیر)و یاری 'سەرخۆچون (خۆبوراندنەوە) ، یاری هەڵماتێنیش وەکو یاری

★ لە کوردەواریدا بە شەڕە کەو ئەڵێن [شەڕە بەق] ٠

دارەبچوك (تاتول)و یاریەکانی یەکتری ڕاونان • لەزستاندا ، منالآن بەیاری کۆتر هەڵدان(سوك فڕیی)یان لەقوتابخانە بە یاری عاشقو (Kob) کاتی خۆیان ئەبەنە سەر •

پیاوانیش بە یارییەکی ترەوە خەریك ئەبن کە زۆر گرنگەو ئەویش یاری کاغەزە (ئیسکانبیل) ، بەگوێرەی قسەی ڤیلچڤسکی یاری زار لەناو منالە دەوڵەمەندە موکریەکاندا زۆر باوەو حەزی لیێ ئەکەن •

هەروەها (نەرد) یارییەکە لەکاتی بێ ئیشی ئاساییدا پیاوە پیرەکان لەچایخانەکاندا ئەیکەن • شەترەنجیش یاریەکی ڕەسەنو سەرەکیەو پیاوە ڕۆشنبیرەکانیان حەزی لێ ئەکەن • ئەمەش ڕۆشنبیریەکی باشە بۆهەر ئاغایەك کە بیەوێت ڕێزی خۆی بگرێت • صلاح‌الدین زۆر حەزی لەم یارییە کردوەو ئێواران هەر بەم یارییەوە خۆی خەریك کردوە •

هەر لەگەڵ ئەم ڕابواردنانەداو بە شێوەیەکی تایبەتی هەندێ یاری میللیی تر هەن کە یەکجار جەماوەر دڵخۆش ئەکەن ، بۆ نموونە بەبۆنەی یادی عاشوراوە فارسە شیعەکان* چەند کۆبونەوەیەکی ئاینی پێك ئەهێنن، پرسەش هەروەکو ئەمە وایە• ئەو کوردانەی کە شیعەنین ، بێجگە لە چەند کۆمەڵێکی کەم نەبێت، وا دەرناکەوێت کە کەڵك لەم جۆرە شتانە وەربگرن •

قەرەقۆزی توركی یاخود شانۆگەری سێبەری چینی زۆر جیاوازییان هەیەو هیچ قوتابخانەیەکی کوردستان نایانگاتێ ، بێجگە لەوانەش هەتا ئێستا شانۆ لەناو عەرەبەکاندا زۆر باوی

★ ئەتوانم بڵێم لەمەدا دانەری بەڕێز کەوتۆتە هەڵەوە ، چونکە کۆڕی ئاینیی فارسە شیعەکان بە هیچ جۆرێك پەیوەندیی بە یاریە میللیەکانی کوردەوارییەوە نیە •

نیە ، ئیتر جێی سەرسوڕمان نیە ئەگەر لەناو کوردەکانیشدا باوی نەبێت ، لەگەڵ ئەوەشدا نابێ ئەوەمان لەبیر بچێت کە هەندێ لە ئەدیبو نووسەری زمانی عەرەبی لە بنەڕەتو ڕەگەزدا کوردن ، وەکو جەمیل صدقی زەهاوی(١٨٦٣ـ١٩٣٦) ٠

بەشێکی زۆر لە تراژیدیای کلاسیکیی‌تر هەر لەو جۆرە نووسراوانە هەیە کە هی کەڵەشاعیری بەناوبانگ (ئەحمەد شەوقی)یە(١٨٦٨ـ١٩٣٢) کە ئەمیش لە ڕەگەزو بنەڕەتدا هەر کورد بووە ٠

لە سلێمانی هەوڵو تەقەلای قوتابخانەیی هەر هەبووەو تەنانەت لە ئێران لەکاتی شۆڕشی کوردا لە (مەهاباد) ١٩٤٥ـ١٩٤٦ ، گەنجەکان لە هەندێ شانۆگەریی نیشتمانیدا دەوری خۆیان بینیوە !!

بەلام لە یەریڤان لە ئەرمینیای سۆڤیەتی یەکەم شانۆی کوردی لە ساڵی ١٩٣٦دا دامەزراو هەروەها تیپێکی شانۆگەریش لە دێی (علی‌کوچك) دامەزراو لەڕاستیدا من ڕادەی سەرکەوتن‌و بایەخی هونەریی‌و زانستیی ناو بینەرە کوردەکان نازانم ، هەروەها ئەشتوانم پەنجە ڕابکێشم بۆ هەندێ فلیمی ڕۆشنبیری فۆلکلۆریی ناو کوردەواری سۆڤیەت ، هەر لەم ڕووەوە هەندێ لە گەنجەکان لە ئیستگەی یەریڤان خۆیان دەرخستو هەندێ تەمسیلی ئیستگەییان دەرهێنا ٠

بەلام هەتا ئێستاش هونەری شانۆگەریی کورد لە سەرەتادایە* ، مەترسیی ئەوەی لێ‌ئەکرێت کە لە پێش پێگەیشتن‌و پێشکەوتنیدا هونەری سینەما سەری لێ‌بشێوێنێت‌و نەیهێڵێت ،

---

* ئەمە بۆ کاتی نووسینی ئەم کتێبە ڕاستە ، بەلام ئەمڕۆ شانۆی کوردی بە هەوڵی هونەرمەندانی دڵسۆز زۆر پێشکەوتووەو بەرەوپێش‌تریش ئەڕواتو بەرهەمی باشی هەیەو چاوەڕوانی دوارۆژێکی گەشی لێ‌ئەکرێت ٠

ئەگەڵ ئەوەشـدا کە کورد زۆر کـەم کاتی خۆی لـە سینەماکاندا ئەباتە سەر .

٥ ـ ئەمرووودو تارتارین :

زۆر بە ئاسانی هەست بەوە ئەکرێت کە کورد حەز لەدەرەوەو هەوای پاك ئەکات ، ئاهەنگەکانیشی لە دەرەوەی ماڵدا ئەگێرێت‌و لەپێش هەمووشـیانەوە حەز لە ڕاوچیەتی ئەکات ، لـە ڕاستیشدا کورد ڕاوچیـەکی بەتوانـاو تفەنگ‌چیـەکی زۆر شـارەزایە ، ڕاوچیەتی خۆشترین حەزیانە ، میوان بانگ ئەکـەن بۆ کاروانە ڕاو . ولاتەکە پڕیەتی لە نێچیری هەمەچەشنەی تووك‌دارو پەڕدار کە کات بردنە سـەر زۆر خۆش ئەکـەن . ڕاوی گیـان‌لەبەرە دڕندەکان ئەکەن ، وەکو ورچ‌و گـورگ‌و شێرو ڕێوی‌و بەرازی کێوی کە کوردەکان قەت نایخۆن .

هەروەها لە کۆناو هەتا سـەدەی ڕابـوردوش ڕاوی شێریان ئەکرد ، خـۆ ئەگەر بڕوا بە سەرگورشتەکانیان بـکەین ئەوا خۆ گرتووشیانە ، بەڵام ئەمڕۆ بەتەواوی ئەم شتە نەماوەو ئێستا بە دوای کەروێشکە کێوی‌و ئاسکدا ئەگـەڕێن بۆ گۆشتەکەیان‌و لەم ڕووەوە پەندێکیان هەیە کە ئەڵێت : [لەپێناوی ڕاوکردنی نێچیرێك لە هێلانەکەیدا ئەبێ خۆت بخەیتە مەترسییەوە] ، ئەمەش دەربارەی هەندێ مەڕ ڕاستە .

لە کوردستانی عێراق‌و لەسەر ڕۆخەکانی ڕوباری سیروان ، ڕاوی هەمە چەشـنە ئەکەن ، لەوانـەی کـە پەڕیان هەیـە وەکو مێشەسی‌و قازوقوڵنگ‌و کەوو پۆڕو مراوی‌یە کێوی .

خۆ ئیتر کەو با بوەستێت کە باڵندەیەکی میللی ناسراوەو زۆر حەزی لێ ئەکەن‌و گەلێك ڕێگایان هەیە بۆ کوشتن یاخود گرتنی بۆ ئەوەی بەخێوی بکەن . لە ڕاوکردندا بە گوێرەی پێویستی کات‌و

ماوە شتومەکی بۆ بەکار ئەهێنن وەکو تفەنگ یاخود تۆڕ یان ماکەو . لەکاتی بەفر بارینا هەر بەدەست ئەیگرن . بەڵام لە بەهاردا بەهۆی پەرێزو* شوێن ڕاوەوە ئەیانکوژن . هەندێ جار نرخی هەندێ پەرێزیان ئەگاتە ڕادەی مارەیی ژنێك .

تانجی لەناو کوردەواریدا بەناوبانگە ، هەروەکو سەگە گەورەکانی شوانەکانیان ، هەروەها داڵیش فێرئەکەن بۆ ڕاوکردن . شاهۆ (هەڵۆ) جاری وا هەیە نرخی بەرزئەبێتەوەو ئەگاتە ٣٠ لیرەی ئاڵتوون ، ئەمە لە ڕاوکردنی حاجی لەقلەقدا کەڵکی لێوەرئەگرن .

بەڵام (سێپەر) کە نرخی ٢٠ لیرەی ئاڵتوونەو (دوکسان) کە نرخی زۆر لەم کەمترە لە ڕاوکردنی کۆترو کەودا کەڵکیان لێوەرئەگرن .

[حسین ئەبەش] کە کوردێکی دیمەشقیە ، لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بە بەناوبانگترین ڕاوچیی سەردەم دائەنرێت . بەتایبەتی لە ڕاوکردنی ئاسكو کەڵەکێویدا ، لە پێشەوەش لە باسی باری کۆمەڵایەتیو کشتوکاڵیدا هەر باسمان کرد لە ساڵی ١٩٠٠دا حسین ئەبەش لە سوریا دەستی کردووە بە ڕاوە ئاسكو بزنەکێوی . دوای ئەوە ١٠ ساڵ لە سۆدان ڕاوی شێرو گامێشو یەكشاخ (خرتیت)و پڵنگی کردووە . هەر ئەمەی لە ئۆغەندەو کۆنغۆو بەلچیکاش دووبارە کردۆتەوە .

لە هندستان ڕاوی پڵنگو فیلو ئاسکی لە جۆری (تیتل) کردووەو هەروەها لە ئەفریقای ڕۆژهەڵات لە پرتغال ڕاوی وشترملی کردووە .

★ پەرێز : بەو شوێنە ئەوترێ کە ڕاوچی خۆی تیا حەشار ئەدات بۆ ئەوەی نێچیرەکەی نەیبینێت .

له دیمەشق کۆشکێکی هەیە کە بەیادگارە جوانە هەمە چەشنەکانی ڕازێنراوەتەوە ، مۆزەخانەیەکی گەورەی تیایە کە گیانلەبەری سەرسووڕهێنەری هەمەچەشنەی تیایە ، هەروەکو هەموو وڵاتەکانی‌تری جیهان •

ڕاوچییە کوردەکان زۆرجار گیانی تارتارین کاریان تێ ئەکات‌و وەکو ئەوان وان • کاتێك حکایەت‌خوانەکان شتێك لە یادگارو ڕووداوەکانیان ئەگێڕنەوە گەلێ پێی دڵخۆش ئەبن •

لەسەردەمی بەدرخاندا وا ڕێك ئەکەوێت کە شێرێك لەناوچەی جەزیرە پەلاماری گاگەل‌و ئاژەڵێکی گەورە ئەدات • دوای ئەوەی گەلێ هەوڵ ئەدەن بۆ کوشتنی ئەم شێرە بێ‌ئەنجام ئەبێت ، سەرداری بۆتان بڕیار ئەداو بڵاوی ئەکاتەوە کە پاداشت ئەدات بەو کەسەی ئەتوانێ ئەم گیاندارە دڕندەیە بکوژێت • کۆچەرییەك ئەمە بە هەل ئەزانێ‌و ئەچێت بۆ ناوچەی جەزیرە ، تەنها دار دەستێکی گەورەی پێ ئەبێت ، زۆر بەناڕەحەت ئەگاتە ناوچەکەو لەکت‌و پڕدا شێرەکە دێتە سەر ڕێگای پیاوەکە ، پێش ئەوەی شێرەکە پەلاماری بدات ، براماسان یەك داری باش ئەگەیەنێتە ناوچەوانی شێرەکە ، شێری دڕندە وەکو ڕێویی‌گەڕ بێ‌گیان ئەکەوێتە بەردەم کابرای کۆچەری ، کابرای فەقیر وا ئەزانێت کە سەگەکەی سەرداری کوشتووەو ترسی ئەوەی لێ ئەنیشێت کە دەست‌و پێوەندەکانی سەردار پێی‌بزانن‌و بیگرن ، ئیتر دەم‌ودەست ئەو ناوچەیە بەجێ ئەهێڵێت • وا ڕێك ئەکەوێت کە بۆتانیەکی پیاوخراپ بەوێدا تێ ئەپەڕێ‌و لاشەی شێرەکە ئەبینێت‌و یەکسەر لولەی تفەنگی تێ ئەکاو گوللەیەکی پێوە ئەنێت ، دوای ئەوە ئەیخاتە سەر پشتی کەرەکەی‌و ئەیبات بۆ سەرداری بۆتان • بەلام سەردار لەجیاتی ئەوەی پاداشتی بداتێ پێش هەموو شتێ ئەکەوێتە

پرسیار لێ‌کردنی‌و لەو کاتەدا بیر ئەکاتەوە کە بۆتانی پیاوی ئەوە نین شێر بکوژن • هەر لەو ماوەیەدا پاڵەوانی ڕاستەقینەماز (کۆچەریەکە) بەسەرهاتەکەی بۆ دوکاندارێك ئەگێڕێتەوەو بۆی باس ئەکات کە چۆن سەگەکەی سەرداری کوشتوە • کاتێك دەنگی جارچی گشتی سەرداریان گوێ لێ‌ئەبێت • دوکان دارەکە داوا لە کابرای کۆچەری ئەکات ، زیاتر بۆی ڕونبکاتەوە کە چۆن سەگەکەی کوشتوە ـ دوای ئەوە پێی ئەڵێت برام تۆ سەگی سەردارت نەکوشتوە بەڵکو ئەوەی تۆ کوشتوتە شێرەکە بووەو هەستە بەپەلە بچۆ بۆلای سەردار بۆ ئەوەی پاداشتەکەت وەرگریت •

پیاوەکە ئەچێت بۆ کۆشك‌و هەر لەگەڵ لاشەی شێرەکە ئەبینێ یەکسەر بەوانەی دەورو پشتی ئەڵێت (بەخوا ئەگەر ئەم برینەی نەبوایە ئەم‌توانی بڵێم کە من بە داردەستەکەم کوشتومە ، ئەم هەواڵە ئەگاتە سەردارو کابرا بانگ ئەکات‌و هەر کە ئەی‌بینێ بە تەواوی بۆی دەرئەکەوێت کە ئەم پیاوە شایانی ئەوەیە کە بتوانێ بە داردەستەکەی شێرێك بکوژێت‌و ئیتر ئەم گفتوگۆیەی لەگەڵدا ئەکات •

ـ ئایا تۆ شێرەکەت کوشت ؟ •

ـ گەورەم ئەگەر ئەو برینەی سەری نەبوایە ئەم توانی بڵێم من کوشتم •

ـ چۆن کوشتت •

ـ سەرداری گەورەم ، وای دانێ‌یین کە تۆ شێرەکەیت‌و منیش منم باشە ، کاتێك کە ویستی پەلامارم بدات ، داردەستەکەم لێ‌بەرز کردەوەو ، ئابەم شێوەیە کێشام بە نەوچەوانیا •

ـ لێرەدا بەردەستەکانی سەردار تەنها ئەوەندەیان پێ‌ئەکرێت کە دەستی کابرا بگرن‌و نەیەڵن بیکێشێ بە ناوچەوانی سەرداردا •

ـ باشه کەواتە تۆ بویت شێرەکەت کوشت ، ئێســتا پێم بڵێ چیت
ئەوێ بتدەمێ •
ـ گەورەم لەهیچم کەم نیەو پێویستم بەهیچ نیە بێجگە لەچەردەیەك
پارە کە ئەمەوێ باجەکانی سەرداری لێ بدەم •
ـ لەمەولا لێت‌خۆش ئەبم‌و نایەڵم باج بدەیت چی ترت ئەوێت ؟•
ـ سەردارم من تفەنگێکو چەند سەرێك مەڕم هەیەو خواردەمەنیشم
هەر هەیەو لەمانە زیاترم ناوێ •
ـ سەردار فەرمان ئەدات بە پیاوەکانی کە لەگەڵی‌دا بچن بۆ بازاڕو
جلوبەرگی تازە بۆ خۆی‌و منالەکانی بکڕن‌و شیرێك‌و تفەنگێکی
ئاودار بە ئاڵتونی پێش‌کەش ئەکات •
ئەم سەرگورشــتە کورتەو ســەرگورشتەکانی تریش زۆر بە
پەرۆشەوە عثمان سەبری کە یەکێکە لە حیکایەت‌خوانەکانی کورد
بۆی گێڕامەوە •
هەروەها ڕاوە ماسی کە لەیەك کات‌دا ئیش‌و وەرزشــیشە ،
هەمدیسان زۆریان لاخۆشە • چونکە ماسی لەناو ڕوباری فوراتو
پەلەکانی‌و لەناو ڕوباری دیجلەو خابورو هەردوو زێو لەهەموو
چەمەکانی کوردستان‌دا یەکجار زۆرەو بەتــۆڕ یاخود بە قولاپو
چنگاڵ ڕاوی ئەکەن • هەروەها بە مەتاڵیشــ ڕاوی ئەکەن ، بــە
تایبەتی ئەگەر بیانەوێ ماسی گەورە بگرن ، وەکو ماسی (توبی)
کە لەناو زێ‌دا هەیە کە کاتێك لەسەر پشتی کەر ئەی‌بەن بۆ بازاڕ
سەری لەلایەکەوە لەزەوی ئەخشێ‌و کلکیشی لەو لاکەی ترەوە •

بەشی حەوتەم

ڕۆژە شومەکانی کوردەواری

هەواڵنامەی کتێب

ڕۆژە شومەکانی کوردەواری

هەواڵنامەی کتێب

هەروەکو هەموو وڵاتە تازە پێگەیشتووەکانی تر ، کوردستانیش لەچۆنیەتی باری تەندروستی‌دا هەر دواکەوتوە ٠

هەروەکو ئەزانین خانوەکانیان ، بەتایبەتی لەلادێکاندا هەر ئەوە نیە ئاوو کارەبایان نەبێت ، بەڵکو بێ بەشیشن لەشوێنی ڕابواردنو بەدەگمەن ئەبینرێت کە دانیشتوانی دێهاتەکان تۆزێك ئەرکو باگرانی لەسەرشانی‌خۆیان لابەنو بچنە نزیك کانی‌یەکەوە کە خۆشۆردنو دەستنوێژ گرتنی تیا ئاسان بێت ٠ هەر لەپێش چەند ساڵێکەوەو لەلادێ گەورەکاندا هەندێ جێگا هەیە کە چرای ئاسای‌یان تیا داناوە ٠

هەتا ئێستاش مێشولەی مەلاریا (ئەنۆفلس) لەسەر بەرزایی «٢٠٠٠م»لەسەر ڕوی دەریاوە ئەژی‌و مەرەزەکانیان پڕە لەگەرای ئەم مێشولەیە ٠ مێشیش با بوەستێت کە هەر لەزۆر بووندایەو سەرچاوەی ئێشو ئازاری ئەو میوانانەیە ، کە بەوێدا تێ ئەپەڕنو

لەبەهاردا کێچ بەڕادەیەك زۆر ئەبێت کە پیاو لەنــاو ماڵەکاندا ناتوانێ بمێنێتەوە • بەشەوا لەسەر سـنوری ئێرانی گەنە خوێن هەڵئەمژێت •

بەڵام نەخۆشخانەیان نیە * ، تەنها لەشــارە گەورەکانی وەکو سلیمانیو هەڵەبجەدا نەبێت کە بە شێوەیەکی گشتی بەشیان ناکات پزیشکیان کەمەو هەندێ جار میری تیمارخانەیان بۆ ئەکاتەوە کە برین پێچێکی تیایەو هەندێ دەرمان دابەش ئەکات بەتایبەتی کنینو خوێی ئینگلیزی* لەبەرئەوە نابێ سەرمان سووڕبمێنێ لە قسەی دکتۆرێکی بەریتانی دەربارەی عێراقو کوردســتانیش کە هەر لە ژێر ئەو بارەدا ئەژی ، ئەڵــێ [لەدڵی منەوە کــە دکتۆرێکــم . وا ئەزانم عێــراق باشــترین وڵاتە لەجیهاندا چونکــە بەهەشــتێکی ڕاستەقینەی هەموو نەخۆشیەکانە •

١ ــ نەخۆشیو برینداری :ــ

کەوابو ژیان لەکوردستاندا تەنها نەختێکی خۆشــیو خۆش گوزەرانیە ، کە ئەویش ڕۆژانە پڕیەتی لەنەخۆشیو برینداری ، چونکە ژیانی کۆچەرەکانیان کە لەو دەوروبەرە فراوانانــەدایە هەمیشە وان لەڕێی ترسو لەرزی ڕاوکردندا، هەروەها شەڕکردنی نێوان شوانەکان یاخود نێوان ڕەزەوانو دوکاندارەکان . ئەمانە هەموویان ئەبنە هۆی لێدانو برینداركردن بە تایبەتی کــورد کە ڕەوشتێکی تورەو کەللە شەقی هەیەو هەمیشە خەنجەرەکەشی وا بە یەخەیەوە هەروەها لەوانەیە کە بەهۆی ئاژەڵیشەوە توشی مەترسی ببن ، وەکو گازگرتنی سەگو گورگ ، مارو دوپشك پێوەدان ،

★ ئاشکرایە کە ئێستا باری تەندروستی لە کوردەواریدا گۆڕاوە ، نەخۆشخانە زۆر بووەو تەنانەت زۆربەی دێهاتەکان تیمارخانەیان تیایە •

★ لە کوردەواریدا بەم خوێیە ئەڵێن (ئینگلیزدۆزی) •

شۆقی بەرانو مانگا ·

هەروەها بەهۆی بەکارهێنانی چەکو تەقەمەنیشـــەوە هەندێ کارەسات ڕوئەدات ، با سوتانیش لەولاوە بوەســتێت · ســەختی ئاووهەواو بــاری ســروشتی ناوچەکەشیان دانیشـتوانی توشی جۆرەها نەخۆشی ئەکات · بێ‌گومان ئاشکرایە کە ئەم وڵاتە ئەبێتە شوێنی نەخۆشیو لەخزمەتگوزاری تەندروستیشدا هەژار ئەبێت· نەبونیو کەمی خواردەمەنیش هەر دەوری تایبەتی خۆی هەیە لە مردنی ٥٠٪ی منالەکانیاندا کە زۆر ترسناکەو لەســاڵێکدا ڕادەی ئەگاتە ٢٥٪ تا ٤٠٪ بەڵام ئەمەیان وەکو شتێك پێی ڕاهاتــونو خۆیانی ئەدەن بەدەستەوە ·

تەمەنی ژیانی گەورەکانیشیان هەر لەسنوری ٣٠ ساڵدایەو هەندێ جاریش هەتا ٢٨ ساڵیە ، ئەمەش لەسەر قســەی هەندێ لە شارەزاکانیانە ·

هەروەها چاوێشەش هەر زۆرە :وەکو شەو کوێری ، (گەورە بونی پەردەی چاو)ئاوسانی ناوچاو یاخود گلێنەی چاو،تەراخوما ، هەروەها جارجاریش کوێر ئەبن · سیلیش هەر کەتنی خۆی ئەکاو قوربانی زۆری هەیە · بە پێچەوانەوە نەخۆشی [سفلس] ــ مرض الزهری ــ سوزەنەك کە لەسەرەتادا لە کوردستاندا نەبوەو هەموو عەرەبەکانی جبوری هەر لەمناڵیــەوە توشی بوون ، هەمــوو ئەو کوردانەش کە لەســەر ڕۆخەکانی هەردوو زێو ڕوبــاری دیجلە دائەنیشن توشی ئەم نەخۆشیە بوون · مەلاریــا (لەرزوتا) گەلێ زیانی لێداون تەنانەت هۆی چواریەکی مــردن ئەدەنە پاڵ ئەو ، بەڵام بەهۆی هەنــدێ لــەو ئیشوکارانەوە کە لــە ناوچەکانی کوردستانی عیراقدا کراوە تا ڕادەیەك قەلاچۆ کراوە ·

لەسالی ١٩٥٣ و لەساڵەکانی دوایــدا پزیشکێکی ئیتالی کە

ناوی (لویجی مارا) بوو هات بۆ عێراق • ئەم پزیشکە ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی ناردبووی‌و لەڕوی چارەسەرکردنی مەلاریاوە زۆر شتی سەرسوڕهێنەری کردوە ، بەشێوەیەك کوردەکان ناویان نابوو (دکتــور مەلاریا) • هەروەهـــا ئاوڵەش هەر قوربانی خۆی ئەسێنیی‌و هەتا ئێستاش هەندێ لەکوردەکان پاشماوەی ئەم‌نەخۆشیە وا بەدەم‌و چاویانەوە •

نەخۆشی‌و تای ڕیخۆڵە هەمەچەشنەو زۆرن ، کرمی ڕیخۆڵەش شتێکی ئاسایی‌یەو ئەو بێگانانەش بەو ناوانەدا تێ‌ئەپەڕین زۆر بە زوویی توشی زەحیری‌و سك‌ئێشە ئەبوون •

گیان‌دارە لولەییەکان لەگیان‌دارە یەك خانەییەکان زۆرترن • جێگای سەرسوڕمانیش بوو کە هەندێ ڕۆژنامەنوسی ئەمریکی‌و ئەوروپی کە لەکارەساتەکانی ۹٦۳ ـ ۹٦٤دا لەکوردستانی عیراق خۆیان خستبوە مەترسیەوە ، توشی گەلێ نەخۆشی‌و ئازارو زیان بوون • نەخۆشی جگەریش هەر هەیەو ڕۆماتیزمە* زۆر بڵاوبۆتەوەو لەڕاپۆرتێکی ڕەسمیدا دەرکەوتوە کەئەو نەخۆشیانەی بونەتە هۆی مردنی زۆری دانیشتوانی شاری سلیمانی‌و لەساڵی ۱۹٥۲دا ئەم نەخۆشیانەن •

١ ـ ئاوسانی سیەکان (نەخۆشیی سیی) ٦۹ کەسی کوشتوە •

۲ ـ مەلاریا (لەرزوتا) ٦٦ کەسی کوشتوە •

۳ ـ کەم خوێنی (فقر الدم) ٥۷ کەسی کوشتوە •

٤ ـ نەخۆشیەکانی دڵ ۳٤ کەسی کوشتوە •

---

* ڕۆماتیزم : لــە کوردەواریدا پێی‌ئەوتــرێت (باداری) چونکە ئەگــەر یەکێك شوێنێکی لــەشی توشی ئەم نەخۆشییەبێت ئەڵێ فلانشوێنم تــووشی بادارە، بووە یاخود باداری داویەتە فلانشوێنم ••• هتد •

٥ ـ ئاوسانی گورچیلە ٣٠ کەسی کوشتوە ·
٦ ـ گرانەتا ٢٣ کەسی کوشتوە ·
٧ ـ سیل ٢٣ کەسی کوشتوە ·
٨ ـ سكچون (زەحیری) ١٧ کەسی کوشتوە ·
٩ ـ ئەو نەخۆشیانەی کە بەتەواوی نەزانراون ٢٦٤ کەسیان کوشتوە ·

لەگەڵ ئەوەشدا کە ئەم هەڵژماردنە بەتەواوی جێگای بڕوا نیە ، بەڵام هەرچۆن بێت شێوەیەکی وامان ئەداتێ کە بەبێ بێنەو بەردە خۆمانی بدەین بەدەستەوە ·

٢ ـ چارەسەرکردن (داودەرمان) : ـ

هەرچەندە نەخۆشیش هەبێت کۆمەڵ خۆی ئەو ڕێگایانەمان پیشان ئەدات کە خۆی پێ بپارێزێت · لەناو کوردەواریشدا ئەم ڕێگایانە زۆرن · یەکەمیان پەنابردنە بەخواو پیاوە پیرۆزو دەستو پێوەندەکانیانو پیاوچاكو موسوڵمانان ، هەروەها بەکارهێنانی دۆعاو جادوکردن · داودەرمانی تاقیکراوەو سروشتیش بەکار ئەهێنن لەهەندێ چارەسەرکردندا ·

لەم دواییەشدا کوردەکان دەستیان کردوە بەسەردانی پزیشکە خاوەن شەهادەکان ·

نەخۆشی لەخواوەیەو چاكبونەوەشی بەدەستی ئەوە · لەبەر ئەوە لەپێش هەموو شتێکداو بەهۆی پێغەمبەرەوە (د · خ) ئەبێ پەنا ببرێت بە خوا ، عائشە کە باشترین ژنی پێغەمبەر (د · خ) بووە ـ (خوای لێ ڕازی بێت) ئەگێڕێتەوەو ئەڵێ (هەر کاتێك پێغەمبەر (د · خ) شوێنێکی لەشی بیەشایە سوورەتی (قل هوالله احد) و سوورەتی (الفاتحە)ی لەسەر بەری دەستی ڕاستی ئەخوێندو ئەیهێنا بە شوێنە ئێشاوەکەدا ·

ئاوی دوعاخواردنەوە کەئایەتێکی قورئانی لەسەر نووسرابێ

لە هەموو جۆرە نەخۆشیەکی ڕۆژانـەدا بەکاری ئەهێنن ، تەواف کردنو چوونە سەر گۆڕی پیاوە ئاینیەکان کە نرخی ئاینیان هەیە لە ڕەوشتە میللیە پەیڕەوکراوەکانە • ئیتر گرنگ نیە گاوربێت یان موسوڵمـان ، بۆ نموونە گـۆڕی باوکـە پۆلدو (لیـو پۆلدو سولدینی) کە پەیامبەری کۆنی دومنیکانیەکانەو زانایەکی ڕوەکی چاكو پزیشـکێکی شارەزا بـووەو ساڵی ١٧٧٩ مـردووە وا لە زاخۆو هەتـا ئێستاش کوردو گاورو جوولەکەکان لـە نەخۆشیی گرانەتادا ئەچنە سەری‌و داوای چاكبوونەوەی لێ ئەکەن •

باوکان مناڵەکانیان لەگەڵ خۆیان ئەهێنن بۆ سەر ئەم جۆرە گۆڕانە ، لەتێ‌نان‌و سەلکێ پیازو تۆزێ خوێی لەگـەڵ ئەهێنن بۆ قوربانیی گۆڕی پیاوە ئاینیەکەو لەوێ بەجێی ئەهێڵن ، هەروەها جامێك ئاو بۆ شوێنی نەخۆشەکە • دوای ئەمانە جامی ئاوەکە لە سەر گۆڕەکـە ئەشکێنن • خۆڵی سـەر هەندێ لەم گۆڕانـە زۆر بەکارە لەچاككردنەوەی هەندێ نەخۆشیدا • لەناو یەزیدییەکاندا ئەگەر یەکێك ئازاری خوراندن یاخود نەخۆشیەکی پێستی هەبوو ئـەوا جامێك ئاو ئەبـاتو ئەچێتـە سـر گـۆڕی شـێخ موسـا سورەو ئاوەکە ئەکاتە سەر خۆڵی گۆڕەکەو بە قـوڕەکەی شـوێنە نەخۆشەکە چەور ئەکاتو جامەکە ئەشکێنێ •

هەندێ لـەو مەشایەخانـەی کە لـە شتی پڕوپـووچدا زۆر شارەزان کەڵـك لەم خەڵکانە وەرئەگرن ، بەوەی کـە قوتووی خۆڵ هەڵئـەگرن لەهەمـوو جۆرە پـیرۆزەکانی ، چونـکە هەر جۆرەیان سـیفەتی تایبەتی خۆیان هەیە ، هەیانە بـۆ چاویەشەو هەیانە بۆ سـەر ئازارو قەبـزی‌و ڕەوانی ، یاخـود لەنـاو ئاودا ئەیتوێننەوەو ئاوەکـەی ئەخۆنـەوە بـۆ سك ئێشە یـان بەکاری ئەهێنن بۆ ئازارەکانی دەرەوەی لەش ، یاخود دوای ئەوەی حەوت

ڕۆژنوێژو ڕۆژووی بەسەردا ئەخوێننو ئەیکەن بە دەرمانێکی کاریگەر ٠

سەرداری یەزیدیەکان [ئیسماعیل بەگی چۆلو] لە بەکار هێنانی توانای تایبەتی خۆیدا بۆ چاك کردنەوەی نەخۆشی هیچ چەندوچوون ناکات ، بەشێوەیەك ژنە سادەکانی هێزی جمال‌الدین لەسەر سنووری ئێرانی ـ تورکی والێ‌کردووە کە وا ئەزانن ئەگەر هەر ئاوێك ئەم تفی تێ بکاتو بیخۆنەوە ، ئیتر نەخۆشیەکانیان چاك ئەبێتەوەو ئەوانەی منالیان نابێت سکیان پڕئەبێتو ئەوانەی تۆراون خۆشەویست ئەبنو ئەگەڕێنەوە لای مێردەکانیان ٠ خۆلی سەر گۆڕی عبدالقادری گەیلانی لە هەرچی شوێنێکدا هەلی گرێتو بیهێنێ ئەو منالانە تەمەن درێژ ئەکات کە زۆر ناژین ٠ لەبەر ئەوەو بۆ چاكبوونەوەی نەخۆشیی لەرزوتا پەتێکی سوور* ئەکەنە مل یاخود قۆلی منالە نەخۆشەکە ٠

بەلام لە ڕووی ئەو زیادە گۆشتانەی سەر پێستەوە کە کاتێك تاچیان بە میزی بۆق تەڕ ئەبێت دروست ئەبن ، چارەسەریان وا ە «بەعشیقە» لە محرابەکەی پاشای ـ میراندا ، کە لەم ڕووەوە پسپۆرە ، ئەمەش بەوە ئەبێت کە پارچەیەك بەلەك لە قوماشەوە بێچنو بیخەنە ناو کانیەکەوە هەتا ئەڕزێتو هەر کاتێکیش ڕزی ئەوا زیادە گۆشتەکانی سەر پێستیش* ئەڕۆنو نامێنن ٠

سەرەڕای ئەم هەموو ڕێگایانەی کە وەکو جادوو وان ، داوو ەرمانی سروشتیو تاقی‌کراوەش هەر هەیە کە کاریگەرو ەسپاون ٠ هەموو هۆزێك پزیشکی تایبەتی خۆی هەیە ، [حکیم کرمانجی] بە پشتاوپشت شارەزایە لە بەکارهێنانی ڕووەکی

★ هەر لە کۆنەوە لە کوردەواریدا وا ڕاهاتووە کە ئەم پەتە سەوزبێت ٠

★ لە کوردەواریدا بەم زیادە گۆشتانە ئەلێن بالووکەو ، وا ئەزانن هەرکەس ئاو یاخود میز بکات بە پشیلەدا تووشی ئەبێت ٠

سروشتی تاقی‌کـراوه‌داو بۆ بەدەست هێنانی دەسـکەوتی باشیش پشت بە پیرەژنە شارەزاکانی ئەم ئیشە ئەبەسترێت ، لەوانەی کە ئەم داوودەرمانانەیـان بەگەرمی یاخود لەگەڵ پـەڕۆی گەرمدا بەکار هێناوە ٠

لە کوردستانو لە سەدەی هەژدەهەمدا پەیامبەرەکانی یەکەم جار لەم ڕووەوە دەسەڵاتدارو شارەزا بوون ٠

باوکـە (گارزونی) (Garzoni) لـەم ڕووەوە زمانەکەمانی دەوڵەمەند کردووەو بە (باوکی ڕۆژهەڵاتناسانی کوردەواری) ناویان بردووە ٠ هەروەها بـاوکە (کامپانیل) (P. campanile . ئەوەی نیشـاندراین کە کوردەکان لە داوودەرماندا جۆرەهـا گژو گیایان بەکار هێناوەو ئەڵێ کوردەکان بۆ بەهێز کردنی ددان بە غەرغەرەیان کردووە،کووزەڵەش ڕووەکێکە عارەق زۆر (galanga) ئەکاو نەخۆشیی سەکتە ئەوەستێنێ ٠ هەروەها حەبی زەعفەرانی یەمەنی «درەختی ئیبراهیم» زۆر کاریـگەرە بۆ کاتی بێنوێژیی کچی گەنج ٠ هەروەها گەڵای گوڵاڵەسوورە چیکڵدانە ئەکاتەوەوسکی ئەوانە پڕ ئەکات کە منداڵیان نابێتو خەوێکی خۆشو بێدەنگ ئەخات لەو کەسانەی کە خەویان لێ ناکەوێتو ترشەڵۆکی ناوسك لائەباو گەدە ئەکاتەوە بۆ خواردن ٠

(نینوفر) یاخـود (نیلوفر)* تای ناوسك لائەبـات ، بەڵام ڕەگی (السحلب) کە ڕووەکێکی وەرزییـە چالاکیو جموجوولی ئاسایی زیاد ئەکات ٠ گژنیژەش (کزبرە)* ڕووەکێکی زۆر کەمەو بۆ نەخۆشیی دڵ باشە ٠ هەروەها ڕووەکی ڕێحانەیی هەمەچەشنەنو کوردەکان زۆری بەکار ئەهێنن بۆ بەهێزکردنی گەدە ، کەڵك لە ڕۆنی گەرچەك وەرئەگرن بۆ بۆیاخکردن یاخود لە باتی ڕۆن بۆ

★ ئەمە جۆرە گوڵێکە پێی‌ئەڵێن هەنگکوژە یان شلێری ناوی ٠
★ لە زۆر ناوچەی کوردەواریدا بەم ڕووەکە ئەوتریّ رازیانە

ئاوی شەکر یان بۆ ئاوسانی ڕیخۆڵەکان بەکاری ئەهێننو کەڵك لە (القیصوم) وەرئەگرن بۆ پاراستنی ماسی لە دەرەوەی ئاوداو لە نزیك ئەو کەسانەوە کە ئاگاداریان ئەکەن • هەندێ جار دۆشاوێکی تێکەڵاو لەگەڵ دۆشاوی ترێی کوڵاودا بەکار ئەهێنن بۆ ڕەوانی ، هەندێ کەسی‌تر لە جیاتی ئەمە شەربەتی گوژاڵك بەکار ئەهێنن کە زۆر تاڵەو بەکارهێنانی مەترسی زۆری لێ ئەکرێت •

لە دوای ئەمانە هەموویان (Mandragore) یە کە ئەبێ زۆر ئاگاداری بیتو ، واش ناسراوە کە زۆر بەکارە بۆ هێزی شەهوەت (القوة الجنسیة) •

لەم داوودەرمانانەشدا هیچی تیا نیە تەنها گژوگیا پزیشکیەکان نەبێتو لەم ڕووەوە پزیشکێکی فەرەنسی ناوی [دکتۆر مارکیز] بوو لە ساڵی ۱۹٤۸دا لە کوردستان بەتایبەتی لە دیاربەکرو ئەرزرومو خاربوت بۆی دەرکەوتووە کە هەندێ ئافرەتی زیرەك پێش دەرکەوتنی کەڵکی پەنسلین ، نانی کەنیویان* بەکار هێناوە بۆ چارەسەرکردنی هەندێ برینو نەخۆشیو زۆر بە باشی کەڵکی ئەمەیان زانیوە• زۆر جاریش پەنا ئەبەنە بەر شتی گەرم ، وەکو ئوتوو ، دەرمانەکە یاخود کەرەسەکەی کە گەرم ئەکرێت هەویری زەردێنەی هێلکەو خوێ یاخود کەرەو خوێو هەنگوینەو بە گەرمی ئەخرێتە سەر برینەکە، پلیتەشیان بەکار هێناوە بۆ دەرهێنانی کێم لە هەندێ برین • برینی گوللە بە گیاو بارووتی هاڕاوەی گەرم چاك کردۆتەوەو بۆ دەرهێنانی گوللەکەش گۆشتەکەیان هەڵدڕیوە • خۆ ئەگەر ئێسقانی تیا شکابێت ئەوا چاككردنەوەی وا لە ئەستۆی شارەزایانی ئێسك گرەوەدا (جراح) ، ئەمانە هەمیشە خەریکنو لە

★ لە کوردەواریدا بەم دەرمانە ئەڵێن (نیوەنمەك)و تەنها بۆ برین بەکاری ئەهێنن •

ئیشەکەیاندا زۆر شارەزان‌و زانیاریی باشیان هەیە • هەندێ ماسیی بچووك بەکار ئەهێنن لە باتیی مەرهەم هەتا ئەگەنێت ، ئەبێ ئەو ئێسکانەی کە زۆر شکاون‌و بە باشی یەکیان نەگرتۆتەوە تەڕبکرێن‌و ئەگەر هەر یەکیان نەگرتەوە ئەتوانن جارێکی‌تر بیگرنەوە • بۆ چاككردنەوەی ئیشی پشت کە لە ئەسپ کەوتنە خوارەوەدا تووشی ئەبن ، پێستە بزنی تازە داماڵراو ئەخەنە سەر گورچیلەو* وازی‌لێ ئەهێنن هەتا ئەگەنێ ئیتر چاك ئەبێتەوە •

ئەو پزیشکانەی حەزیان لە ئیشەکەیانە زۆر بەجەرگ‌ئ‌و پێشکەوتوون لە ئیش‌وکارەکانیاندا • باوکە ویگرام Wigram لە [بەرزان] تووشی جادوگەرێکی یەزیدی ئەبێ ، سەیر ئەکات بە کوردێك ئەڵێ ــ کە چاوی نەخۆشیی تەراخومای ئەبێت ــ بۆ لابردنی ئەو گۆشتە زیادانەی پشت پێڵووی چاوت ئەبێ هەر کات نا کاتێ شیشی سوورەوەکراوی پیا بهێنیت !!

کوردێکی‌تریش بۆ تاقی کردنەوەی تفەنگە تازەکەی گوللەیەکی نابوو بە نەرمایی ڕانییەوە ، بە چیلکەیەکی باریك برینی گوللەکەی پڕکردبوو لە کەرەو شیاکە •

مەرهەمی شیاکەو قیر بۆ چاكبوونەوەی سووتاندن بەکار ئەهێنن •

لە هەندێ ناوچەدا نەبێ وردە وردە کوردەکان دەستیان کردووە بە سەردان‌و هاتووچۆی پزیشکە ڕەسمییەکان یاخود ئەو برین پێچانەی کە لە شارە گەورەکاندا میری تیمارخانەی خستوونەتە ژێر دەست • یان ئەچنە لای شارەزا تایبەتییەکان کە لەم ڕووەوە مەشقیان کردووە• ڕێزی ئەم پزیشکانە زۆر ئەگیرێ.

★ مەرج نیە ئەم پێستەیە بخرێتە سەر گورچیلە ، بەڵکو ئەخرێتە سەر شوێنە شکاوەکە •

بەڵام زۆر گوێ نادەن بە قسەکانیان ، بەڵکو کاتێك باوەڕی زیاتر پێ ئەکرێت کە دەرمانی زۆرتریان بداتێ • هەروەها باوەڕیان بە باشیی دەرمانەکانیان نیە ئەگەر تامیان خراپ نەبێت • تەبیعەتو ڕەوشتی کورد پزیشکایەتیەکی کاریگەرو تەواوی ئەوێت ، بۆ نموونە ئاشووریەکان سێ کەوچك خوێی ئینگلیزی ئەخۆن ، بەڵام کوردەکان پێنج کەوچك ئەخۆن • هەروەها ئۆقنە کردنیش هەر باوە ، چونکە زۆر زوو کاری خۆی ئەکات • پزیشکی هۆزەکان پارە وەرناگرن هەتا چارەسەرکردنەکەیان سەرنەکەوێت بەڵام لە عێراق لە خەستەخانەکانی میریدا بە شێوەیەکی گشتی چارەسەرکردن بەخۆڕاییە • کوردەکان هیچ کاتێ چاکەی ئەو کەسانەیان لەبیرناچێت کە چارەسەری کردوونو دیارییان پێشکەش ئەکەن •

زۆر لە کوردەکان ــ لە عێراق، زۆرتر لە تورکیا ــ ئەوانەی کە لە زانکۆکانداو وان لە کۆلێجی پزیشکیدا ئەخوێنن هەوڵ ئەدەن لە ئیشەکانیاندا شارەزایی پەیدا بکەن بۆ ئەوەی کەڵکی هاووڵاتیەکانی خۆیان بگرن •

ئەوەی خێزانە شێخەکان کە بوون بە پارێزەر ، کارێکی ڕاستەقینەیان کردۆتە سەر گەلەکەیان •

٣ ــ مردن ڕێگای هەموو کەسە :

بڕوا بە دوعاو نوشتەو پاڕانەوەو کاریگەریی ئەو داوو دەرمانانەی کە بەکاری ئەهێنن هەرچۆنبێت پەیڕەو کراوە ، کوردیش وەکو هەموان هەر ئەمرێت • جا لێرەدا لە جیاتی گۆرانیو خۆشی ، دەنگەو هاواری ماتەمینیو دڵگرانیان لێ بەرز ئەبێتەوە •

لە مردنو ماتەمینیشدا کوردەکان خوو ڕەوشتی تایبەتی خۆیان هەیە • کورد لە بەرانبەر مردندا زۆر بەهێزو توانایە ،

ئەزانێت کە چۆن بە ئازاییەوە ڕوو بـە ڕووی مردن ئەبێتەوە • هەروەها لـە پەندەکانیـاندا ئەڵێـن : (ئـەوەی بـاش لـە ژیان گەیشتبێت لـە مردن ناتـرسێت) ، یاخـود ئەڵێن (کاتێـك مردن کوتەکی خـۆیت لێ ئەوەشێنێت ، بێ پەشیمانیو هەتـا کۆتایی بەرگەی ئـەو کوتەکە بگرە ، چونکە لەویا هیچی تیـا نامێنێتەوە تەنها ئەو کاتـە نەبێت کـە جیاتئەکاتـەوە لەوانـەی بەجێیان ئەهێڵێت) •

کورد مـردنی مەیدانی شەڕی زۆر زۆر لا خۆشـترە وەك لە مردنی ناو جێگا ، بەتایبەتی ئەگەر نەخۆشییەکەی درێژبوو !

(مردن بابێت بـەڵام پیری نەء)(١٩) ، (مردن ، مردنـە ، لنگە فرتێی بۆ چیە ؟!) •

لەناو یەزیدیەکاندا باوە ، کە ئەبێ ئەو کەسەی لە گیانداندایە براکەی یارمەتی بداتو بیگرێت ، بۆ ئەوەی یارمەتی بدات لە ئازاری گیـان دەرچوون ، ئەگـەر گیاندەرچوونـەکەی زۆری پێ بچێت •

زۆر بـە پەلە مردووشۆر مـردووەکە ئەڕازێنێتـەوە لەسەر پارچە تەختەیەکی* تایبەتی • لەناو یەزیدییەکاندا پیاوێکی پیر یان شێخێك ئەیشۆرێت • لاشـەکە ئەشۆنو بە گژوگیای بۆندار ئەیهەنوون ، دوای ئەوە بە کفنێکی قومـاشی لۆکە بەبێ دوورین ئەیپێچنەوە • یەزیدیەکانیش لاشـەکە ئەدروونە کفنەکەوە ، لە کۆندا ئەگـەر مـردووەکە گـەنج بوایـە ، ئەوا لـە ژوورێکدا پەیکەرێکیان بـۆ ئەکرد بۆ ئـەوەی یادگاری مـردووەکە بێت •

---

(١٩) پەندێکی کوردی هەیە ئەڵێ (مردن هەبایە ، پیری نەبایە)* •

★ لەم ڕووەوە هەڵبەستێکی فۆلکلۆریی کوردی هەیە ئەڵێ •

خۆزگە لەم دنیا سێ شت نەبوایە
فەقیریو پیریو مردن نەبوایە

★ لە کوردەواریدا بەم پارچە تەختەیە ئەڵێن تەتەشۆر •

ئەمەش داری شینی پێ ئەڵێن و کاتی چوون بۆسەر قەبران ئەخرێتە سەر ئەو بەرزاییەی کە خوالێخۆشبوو خۆشی ویستووە •

هەروەها ئەبێ لە کاتی پرسەکەدا سێ ڕۆژ ئاگر بگرێت • کاروباری ناشتن هەر لەڕۆژی مردنەکەدا ئەکرێت ، ئەمە ئەگەر مردوەکە کوژراو نەبێت ، خۆ ئەگەر کوژراو بوو ئەوا نایێژن هەتا حەقی کوشتنەکەی نەسەنرێت ، ئەویش بە کوشتنی پیاو کوژەکە ئەسەنرێت* •

لاشەکە ئەخەنە سەر دەستەبەرەیەك لەجیاتی ئەوەی بیخەنە سەر تابوت و ئینجا هاوڕێکانی بە سەرشان هەڵی ئەگرن و ئەی بەن بۆ سەر گۆڕستان ، هەموو خزمو دراوسێکانی لەگەڵیدا ئەچن بۆ سەرقەبران و ئەو ژنانەش کە پەیڕەوی ڕەوشتێکی ڕەسەنی کۆن ئەکەن زۆر بە کوڵەوە هاوار ئەکەن و ئەگرین •

بەڵام ئەگەر مردوەکە پیاوێکی ناوداری گرنگ بێت ئەوا ئەسپەکەی ڕەشپۆش ئەکەن و لەگەڵ جەنازەکەدا ئەی بەن بۆ سەرقەبران •

بەڵام دەربارەی منداڵ ، منداڵە مردوەکە لەبەرماڵێکی نوێژ کردنەوە ئەپێچن و مریشکێك سەرئەبڕن و سەرەکەی لەگەڵ منداڵەکەدا ئەنێژن ، بۆ ئەوەی خێزانەکەی لەناخۆشی تر دور بکەوێتەوە •

لاشەکە ئەخەنە ناو گۆڕەکەوە ، بەمەرجێك لەسەر لای ڕاست بێ و ڕوی لەقیبلەوە بێت ، قوڵی قەبرەکەشی بەقەدەر درێژی پیاوێکە ، مەلاش تەڵقینی ئەخوێنێ و زۆرجاریش شینی بەسەردا ئەکەن ، هەر بۆ نمونە لەم شینەدا ژنێك خوڕەوشتی مردوەکە دەرئەخات •

★ئەم ڕەوشتە زۆر کۆنەو ئێستا وا نەماوە ، مردوو کە مرد ، کوژرابێت یان نا . هەرکاتێ ڕێککەوت ئەینێژن •

کۆمەڵێك بەرد لەشوێنی کوشتنەکەیدا کۆ ئەکەنەوە بۆ پاراستنی یادگاری خوالێخۆشبو ڕێبواریش هەندێ بەردی تری بۆ زیاد ئەکەن ·

بەشێوەیەکی گشتی گۆڕستانەکانیان وان لەدەرەوەی شارو دێداو وان لەسەر گردێك‌و باشتریش وایە کە دارودرەختی تیا بنێژن بەتایبەتی درەختی جودی کە مردوەکان لەژێر سێبەرەکەیدا ئەحەوێنەوەو شێوەکەشیان وا لەگۆڕستانەکە ئەکەن کە ترسناك نەبێت · گۆڕستان بەگوێرەی ناوچەو شوێن ئەگۆڕێت · لەسەر گۆڕی دەوڵەمەندەکان گومەزی دائەنێن‌و شتێکی ئاسایشە لەهەردوو سەری گۆڕەکەدا دوو کێل دائەنێن ، ئیتر ئەمە هەموو ڕازاندنەوەیەکەو بەهیچ جۆرێکیش نوسین نیەو لەگەڵ ئەوەشدا لەناو یەزیدیەکاندا ئەبینین کە بەزمانی عەرەبی لەسەر گۆڕەکانیان ئەنوسن‌و دەری ئەخەن کە فلاّن کەس لە فلاّن ڕۆژدا مردووە* ، زۆرجار لەسەر گۆڕەکە وێنەی تیا هەڵئەکەنن ، وەکو خەنجەرو تفەنگ‌و کەرەسەی ئیشکردن ، بازنەو شتی خرخڕ لە شێوەی ڕۆژدا ، ئەگەر مردووەکە پیاو بوو بەتایبەتی ئەگەر شەڕکەر بووبێ ، ئەوا بۆ ئەوەی ژنان یادی زیندوو بکەنەوە ؛ وێنەی گوڵ‌و شانەو بازنی تیاهەڵئەکەنن‌و هەندێکیان حەز ئەکەن لەم وێنانەدا پاشماوەی زەردەشتی تیا بەدی بکەن · زۆر جار کوردەکان چاڵی بچووك بچووك ئەکەنە سەر گۆڕەکان‌و پڕی ئەکەن لە ئاو بۆ ئەوەی چۆلەکەو گیانلەبەرە تینووەکان لێی بخۆنەوە ، بۆ خێرو چاکەی خوالێخۆشبوو !!

★ لەم دواییەدا لە هەموو کوردستاندا نوسین بە کوردی لەسەر گۆڕستانەکان بووە بە باو ، هەموو گۆڕێك ناوی مردووەکەو ڕۆژی مردنی‌و تەمەنەکەی‌و هۆی مردنەکەی لەسەر ئەنوسن · جارجاریش بەگوێرەی شێوەی مردنەکەی چەند هەڵبەستێکی بۆ ئەنوسن ·

بەشی زۆری گەشتەوەرەکان زۆرجار بینیویانە ژنی مردوەکە یاخود دەستگیرانەکەی قژی خۆیان بە داری جەنازەکەوە گرێداوە بۆ بارمتەی خۆشەویستیو بەوەفایی بەرانبەر مردوەکەیان •

لەسەر گۆڕی هەموو پیاوێکی پیرۆزو موبارەك دەستێکی ئاسنین دائەنێن ، بۆ ئەوەی لای نەوەی داهاتوو ببێتە نیشانە بۆ دەستی پیرۆزی مردووەکە •

هەندێ بیروباوەڕیان وایە کە شێوەی تایبەتی خۆیان هەیە بۆ ڕێزگرتنی مردوەکانیان • لەناو کوردەکاندا ـ بەشی کەلوڕ ـ لە هۆزی حەقەکان بەشێوەیەکی سەرسوورهێنەر جۆرە گۆڕستانێکیان لە بەردی هەڵکەنراو هەیە کە وێنەیان تیا هەڵکەندوون لە وێنەی ژنێك دوو منداڵی هەڵگرتووە ، یاخود کوردێكو تفەنگەکەی لەلای مەڕو ئاسکەکانیدا• لەناو بەختیاریەکانیشدا لەسەر گۆڕی هەموو پیاوێکی ئازا پەیکەری شێرێك دائەنێن •

[مادام ساغینیان] لە ساڵی ١٩٥٢دا گەشتێکی کردووە بەناو ئەرمینیای سۆڤیەتیداو لە گۆڕستانی دێیەکی یەزیدیدا زۆر سەری سوڕماوە کە (وێنەی ئەسپی بەرزبەرزو گەورە گەورەی هەمە ڕەنگ‌ی تیا دیوە ! شین ، سوور ، ڕەشو سپی ، لە بنکی کێلەکاندا دانراونو لە هەوڵی غارکردندان • هەر چوار پەلیان بەرەو یەکتری نوشتاوەتەوە لەسەر شێوەی ژمارە (٨) سەریشیان بەرەوخوار بەسەر ملیاندا شۆڕبۆتەوە بۆ سەر سنگیانو کلکیان لە شێوەی کەوانەدا بەرز بۆتەوە بۆ سەرەوە ! ئەم پەیکەرە سەرسوورهێنەرانە پڕن لە توندو تیژیو بەهێزی)و ئەوەش ئەگەیەنێت کە ئەمانە گۆڕی کوردن ، بەڵام ئەم ڕەوشتە کە لە هەندێ دێهاتی‌تردا هەر ماوە ، خەریکە بەرەو نەمان ئەچێت • لە بەرانبەر ئەمانەدا گۆڕی ژنانیان هیچی پێوە نیە تەنها خشتێك یان

چوارگۆشـەیەك نـەبێ لەگـەڵ وێنـەی پێشـکەیەکدا ، ئەمەش (ڕواڵەتێکی خەیاڵاویی جوان) ئـەدات بە گۆڕستانە کۆنەکان ٠

بە شێوەیەکی گشتی ماتەمینیو عازیەتباری ساڵێکی تەواو ئەخایەنێت ، لە ماوەی سێ ڕۆژی یەکەمدا کەسوکاری مردووەکە بە هیچ جۆرێـك لە ماڵ نایەنـە دەرەوە ، بۆ ئـەوەی پێشوازیو بەخێرهاتنی سـەرخۆشیکەران بـکەن ٠ ئەو وشەو قسـانەی لەم کاتانەدا بەکاریـان ئەهێنن نمـوونەیە بـۆ ملکەچ کردنیـان بۆ ویستو فەرمانەکانی خوا ٠ هەر لەو کاتەدا داوای تەمەن درێژی ئەکەن بۆ کەسوکاری مردووەکە کە لەژیاندا ماوون ٠ بۆنموونە : (خۆتان خۆشبن ، خوا دڵت خۆش کـات) ، وەلامی ئەمانەش (خوا بتانپارێزێت ، خوا تەمەنت درێژکات) ، یاخود (ئێوە خۆشبن) ، ئەگەر مردووەکە کوڕبوو ئەڵێن (خوا پاداشتان بداتەوە)و چەند وشەو قسەیەکیتر لەم نموونانە ٠

بەلام لەنـاو کـوردەکانی ئەرمینیـای سۆڤیەتیـدا هەرچی نیشانەی ئـاینی هەیە نەماوەو سەرخۆشیکردنیـان زۆر ساردو وشکە ، وەکو :

(کۆمەڵی کرێکارانی ڕۆژنـامەی (ریاتازە)[٢٠] پرسـەی خۆیـان ڕائەگەیەنن بە فلان کەس کە کرێکارە لەبەشی نوسـین بەبۆنەی مردنی مامیەوە) ٠

یاخود (ز ، ێ ، ف ، پرسەی خۆیان پێشکەش ئەکەن بە م ، ب ، س بە بۆنەی مردنی ك ی باوکیـەوە) ئا ئەمانە ئەو ڕسـتەی سەرخۆشـیانەن کە ماونەتەوە ٠ سـەریشم سوڕنامێنێت ئەگـەر سەرخۆشی کردنی دەمی بەزۆری تەنها لاسایی کردنەوە بێت ٠

لەماوەی عازیەتباریدا کەسوکاری مردو هاوبەشی جەژنو

---

(٢٠) ریاتازە : یاخود ڕێگەی تازە ، یەکەم ڕۆژنامەی کوردی سۆڤیەتیە سالی ١٩٣٠ لە یەریڤانی ئەرمەنی لە یەکیەتی سۆڤیەت دەرچوە ٠

ئاهەنگەکان ناکەن ، هەموو ڕەنگێکی سور لەماڵەکەیانـدا دور ئەخەنەوە .دراوسێکانیشیان برنج لێ ئەنێن کە بەشێوەیەکی گشتی بەخواردنێکی چاکی دائەنێن . خواردنی پرسەش لەڕۆژانی سێیەم و* حەوتەم و هەروەها چوارەمیشدا ئامادە ئەکرێت . لەم ڕۆژانەدا ئەچنە سەر گۆڕەکان و گۆشت دابەش ئەکەن بەسەر ڕێبوارەکاندا . لەیادی ساڵانەی مردودا هەموو خەڵکی دێکە لە ژەمێك خواردنی تایبەتیدا کۆ ئەبنەوەو هاوبەشی ئەکەن .

یەزیدیەکان ، ئێوارەی نەورۆز ئەچنە سەر گۆڕستان ، بە تەپڵ و شمشاڵ لێدان و ژنانیش ئەگرین و لەسەر سنگی خۆیان ئەدەن وە لەسەر هەر گۆڕێك تەختێك خواردەمەنی بەجێ ئەهێڵن کە لە دوایدا دابەش ئەکرێت بەسەر ڕێبوارو هەژارەکاندا . ژنانی کورد ئێوارانی پێنجشەممە یان هەینی‌یان کردوە بە عادەت کە بچنە سەر گۆڕستان . ئەوانەی تازە مردویان لێ مردوە بۆیان هەیە دڵ تەنگی خۆیان بەگریان و لاڵانەوە لەدڵ دەربکەن .

چونە سەر قەبران تا ماوەی پێنج ساڵ ئەخایەنێت،دوای ئەوە ئەو گۆڕە لەبیر ئەچێتەوە . بەڵام هیچ شتێك ئەوە لەبیر ناباتەوە، ئەگەر گۆڕەکە گۆڕی منالێك بێت لەتەمەنی تازەپێگەیشتندا مردبێت کە پێی ئەڵێن (تەمەنی گوڵان) .

★ ئەم خواردەمەنیەی کە لەڕۆژی سێیەمدا ئامادە ئەکرێت ، شتێکی سادەیە وەکو ناوساجی یان شیرینی و پێی ئەڵێن (سێ ڕۆژگانە) .

بەشی هەشتەم

ئاینی کوردەواری

هەواڵنامەی کتێب

ئاینی کوردەواری

هەواڵنامەی کتێب

با ئێستا باسێکی ئاینی کوردەواری بکەین ، هەروەکو ئەزانین کوردەکان بەشێکی گرنگی جیهان پێك ئەهێنن (بەلای کەمەوە ٩ تا ١٠ ملیۆن کەسن) ، بەلام ئەمانە لەجیهانی ئیسلامدا دیار نین ، چونکە لەگەل شیعەی ئێرانو سونی عەرەب لەعێراقو سوریادا تێکەلاو بوون ٠

ئێستا ئەتوانرێ کە لەڕێگا جۆراو جۆرەکانی ئیسلامەتیدا، ئاینی کوردەواری بە شێوە تایبەتیەکانی لەدراوسێکانی جیا بکرێتەوە ٠ هەر ئەمەش بە نەناسراوی ئەیانهێلێتەوە هەروەها زانراویشە کە لەناو کوردەکانی عێراقو ئێراندا زۆر لە نەسرانیەکان کە زۆریان ئاشورین لەسەدەها دێهاتی ئەوێدا ئەژین، کە بە تەواوی جلوبەرگو خوو ڕەوشتیان وەکو یەك وایە ٠

ئاشوریەکانیش زمانی نەتەوەیی خۆیان (سوریت)ە بەلام بەکوردی قسە ئەکەن ، هەروەها هۆزەکانیان لەپێش شەڕی جیهانی یەکەمدا لەناکۆکیو شەڕی نێوان هۆزەکانی کوردا هاوبەشیان کردوە ٠

١ ـ لەبت پەرستیەوە بۆ ئیسلام : ـ

ئایین لەولاتی میدیەکاندا کە پێی ئەڵێن کوردستان مەجوسیە، نەخشو نیگاری گۆڕی (داریۆس) لەبێستون ـ کە فارسەکان ئەمڕۆ پێی ئەڵێن نەخشونیگاری ڕۆستەم دیارەو وا ئەزانن هێزێك بوە لەسەر خوای گەورەیان (ئاهورا ـ مزدا) یاخود زانای گەورە کە بە هۆی چاکەی ئەوەوە داریۆس توانی سەرکەوێت بەسەر هەموو ئەو نەتەوانەدا کە بەزۆری باسکراون • ئەم خوا گەورەیە بە تەنها نەبووە ، بەڵکو سەرەڕای ئەو خوای تریش هەبوە وەکو ، مترا ، خوای ڕۆژو پەیمانو ڕزگاربوون ، ئەناهیتاو خوای ئاوەکانو خوای بەپیتیو مناڵبوون •

هەموو هێزەکانی سروشتیان ئەپەرست لەڕێگای قوربانی دانی خوێناویەوە ڕێزی خواکانیان ئەگرتو ، بەبێ یارمەتی مەجوس نەیانئەتوانی ئەم قوربانیە بدەن • کۆمەڵە ئایینەکانیان کە لەوانەیە بگەڕێنەوە بۆ بنەڕەتێکی میدی هەندێ دەسەڵاتی سیاسی تایبەتی ئاینیان پاراستوە • مەجوسیەکان باوەڕیان بە مەبدەئی چاکەو خراپە [الخير والشر] هەبووە (ئاهورا ـ مزدا) یاخود (ئورمزدو ئەهریمەن) • لاشەی مردویان پیشان ئەداو خواردنەوەیەکیان ئەخواردەوە کە سەرخۆشی ئەکردن • (haoma) بەشێك لەخواپەرستی ناو ئاینی فارسەکان پێك ئەهێنێت ، بەبۆنەی جەژنەکانیانەوە لەدەرەوەو ناو هەوای پاکدا ئاهەنگ ئەگێڕن • هەندێ پەرستگایان هەیە لەشێوەی برجێکی چوارگۆشەدان ، تەنها ژورێکی بەرزی تیایە کە مەجوسیەکان ئاگرە پیرۆزەکەیانی تیا ئەپارێزن •

ئەم ئاینە سەرلەنوێ لەسەردەمی ئەخمینیەکاندا سەری هەڵداوەتەوە ، بەهۆی ئەو پێغەمبەرەوە کە فەرەنسیەکان پێی

ئەڵێن (زەردەشترا) یاخــود (زورواسترا) ، کوردەکان پێیٚ ئەڵێن (زەردەشت) ئەم پێغەمبەرە لەئێرانی کۆن لە وڵاتی موکــریی و لە ساڵی (٥٨٣) پێش زاینی لەدایك بووە، بەگوێرەی قسەی یەکێکیان هەتا ساڵی (٦٦٠) ژیاوە ٠

نەسیحەتەکانی زەردەشت لە (گاتا)داو (Gathas) لەئاڤیستادا کە پەڕاوی پـیرۆزە نووسراونەتەوە ٠ ئەمانە چەنــد نووسینێکی شیعری گۆرانــین‌و بیروباوەڕی چاکە بڵاوئەکەنــەوە ٠ قوربانیە خوێناوییــەکان‌و بەکارهێنــانی (Haoma) ئەداتــە لاوە ، بەڵام باوەڕی بە قوربانیی ئاگر هەیە (نیشانەی دادپەروەریی‌و خەبات لە دژی هێــزە خراپەکان) ٠ لەڕاستیدا هەموو کەس بۆی هەیــە کە ڕووناکی یاخود تاریکی هەڵبژێرێت ، لەنێوان چاکەو خراپەدا ، یان لە نێوان [ئاهورامزدا و ئەهریمەن]دا ، هەروەها ئەبێ لەگەڵ گیان‌لەبەرەکاندا بە بەزەییی بن ٠

«بیرکردنەوەی چاك‌و قسەی خــۆش‌و کرداری چاکە ئەو سێ خشتەکیەیە کە لە زانیارییەکانی زەردەشتا هەیە» ٠ بیرو باوەڕی زەردەشتی بووە ئاینی ڕەسمیی فارسەکان لەژێر فەرمان‌ڕەواییی ساسانیەکانــدا (٢٢٤ـ٦٥٢) هەتا ئــەو ڕۆژەی ئــاینی ئیسلام شوێنی خــۆی تیاکردەوە ٠ بەڵام ئەمە بێ‌ناکــۆکیی‌و پیاهەڵگژان نەبووە ٠ لە ڕاستیدا هەر لە ساڵی (٦٣٧)و لە کاتی داگیرکردنی تکریت‌و حەلوانــەوە ئیتــر ئیســلام پەیــوەندیی هەبــووە بــە کوردستانەوە ٠ سەعد کوڕی ئەبی وەقاس ڕووی کردۆتە موسڵ‌و ناوچەی کوردەکانی داگیرکردووە لەگەڵ ناوچەی (المرج) یاخود شاری (مەرگە)و ناوچەی (Ba — Nuha — dra) (Ba — Adhra) Hibtun (Dasen) ٠٠٠٠ هتد ٠

بەڵام ئەم‌داگیرکردنە نەبووە هۆی ئەوەی کە وڵاتەکە هەمووی

ببێت بە ئیسـلام • هەروەها هێـزەکانی خەلیفە عومـەر لەگەڵ کوردەکاندا بەیەکدا هاتن‌و لە ساڵی ٦٤٣دا کاتێك شارەزووریان داگیرکردو لە ساڵی ٦٤٥دا کە Balardjan (Bcrud) یان داگـیرکرد بووە هۆی خوێن‌ڕژان •

کەوتن‌و ڕوخانـدنی دەوڵەتی ساسانی لە سـاڵی (٦٥٢)دا توانەوەی ئـاینی میری مـیرانی (ملك الملـوك)و ژێردەستەکانی ئاسان کـرد ، مەسەلەی چۆنیـەتی شێوەی سـیاسی‌و کۆمەڵایەتی خزمەتێکی زۆری کرد بۆ ئەوەی ببێتە سووچێکی گۆڕان لە ئاگر پەرستییەوە بۆ ئاینی نوێ •

لە عێراق لە ناوچەی سورداش هەتـا ئێستاش پاشماوەکانی پاشای جولندی هەرماوەو ئەمەش ئەو پاشایە بووە کە وتوویەتی من لەگەڵ شەیتاندا یەکم گرتووە بۆ بەرەنگاری کردنی سوپاکەی خەلیفە عەلی • هەروەها حەجاج لە ساڵی (٧٠٨)داو لە سەردەمی ئەمەویەکاندا هـات بۆ ئـەوەی سزای ئـەو کوردانە بـدات کە سوارێکیان ڕووت کردبووەوە ، بـەڵام هەر ئەم کوردانە خۆیان دژی ئـەو کەسانە وەستان کە لەژێـر ڕکێفی مـەروانی دووەمدا دەرچوون (٧٤٤ـ٧٥٠) کە دایکی کوردبوو •

بەشێکی زۆری کوردەکان موسوڵمان بوون ، بەڵام زۆریشیان لە جارێك زیاتر لە دژی خەلیفەو سەربازەکانی هەڵئەسان •

لە ساڵی (٨٣٩)دا جەعفەر کوڕی فەهرەجی کە کورد بووە جارێکی‌تر گەڕاوەتـەوە بـۆ چیـای [داسن] کە یەکەمجـار لـە (Ba Bayhas) ڕای‌کردوو تێ‌شکا• هێزەکانی خەلیفە موعتەسەمی بەزاند • وە لە ساڵی (٨٦٦)دا کـوردەکانی موسڵ پەیوەندییان کرد بە یاخی‌بـووەکانی (المصورە)وە (musawir) لـە ساڵی (٨٩٤)دا هاوکارییان لەگەڵ حەمدان کوڕی حەمدونی عەرەبیدا

کرد ، کە لەوەوپێش موسڵی داگیر کردبوو • بەڵام لە ساڵی (٩٠٦)دا محمد کوڕی بیلال ـ کە لە هۆزی حەدبانی کورد بوو ناوچەی نەینەوای وێرانکرد ، لەدوایدا عەبدوڵڵا کوڕی حەمدان هەر وەکو حەمیدیەکانو دانیشتووەکانی داسن شکاندنیو گێڕانیەوە دواوە • هەروەها دیسام کوڕی ئیبراهیم کە تەنیا دایکی کورد بووە ، لە ساڵی (٩٤٠)داو لە شەڕەکانیدا لە ئازربایجان شەڕی بە کەس نەکردووە بە کوردەکان نەبێت • لەم هەموو ڕووداوانەدا ، ئەوە بەدی ئەکرێت کەوا کوردەکان لە سەرەتای ئیسلام بوونیاندا یاخیبوونیان زۆر لا چاکتر بووە ، تەنانەت هەندێکیان بیروباوەڕی شیعەیان وەرگرتووە ، لەگەڵ ئەمەشدا ، لەم دواییەدا لە سەدەی دەهەمو یانزەهەمدا هەموویان بە تەواوی موسوڵمان بوونو هەمووشیان بوون بە سوننی •

٢ ـ کوردەواریو پێنج پایەکانی ئیسلام :

سەرەڕای ئەوەی کوردەکان موسوڵمانێکی بیروباوەڕ ڕاستن، [ارثوذکس](٢١) سەربەقوتابخانەی زانایەتیی شافعیشن[٧٦٧ـ٨٢٠] ئەم قوتابخانەیە ڕای تایبەتیو خۆییو حەزیسانەوی خۆیی ئەداتە دواوەو ، چاکە کردنو بەرژەوەندی گشتی بە چاکتر ئەزانێت ، لە پێناوی پشت بەستن بە بڕواهێنانەدا ، نەك تەنها بۆ زاناکانی شار بەڵکو بۆ زانایانی چەرخێك لەو چەرخانەی کە تیایاندا موسوڵمان بوون • ئەم قوتابخانەیە هەمیشە بە دوای بیروباوەڕی لێكدانەوەی کراوەدا ئەگەڕێت ، بۆ بڕوا کردن بە ڕازی بوونو بڕوا کردنی تەواو ، بۆ ئەمانەش پەنا ئەباتە بەر ئایەتی قورئانو سوننەت ، هەروەها بۆ سەلماندنیشیان پەنا ئەبەنە بەر بەراورد کردن •

کوردەکان زۆر بە توندی ئاینی ئیسلامیان گرتووەو گەلێك

---

(٢١) ارثوذکس :ـ بیروباوەڕ ڕاست ، یەكڕا

قوتابخانەیان کردۆتەوە بۆ فێر بوونی قورئان ، ئەوەندە مەلایان هەیە کە ناژمێـرریێن ، لەوانـەی کـە زانیـاری لاهـوتو یاساو زانیارییەکانی مێـژوو لێك ئەدەنەوە • لەوانەش وەکـو مەولانا محیّ ئەلدینی ئەخلاتی کە لە سەدەی سیانزەهەمدا هاوبەشی دانانی ئاسمانناسی‌یەکی کردووە • هەروەها کوڕی سەلاحی شارەزووری (ابن الصلاح الشهرزوری) دانەری جیـاکەرەوەی بەناوبانگی لە فەرموودەکانی پێغەمبەر (د•خ) (التصنیف الشهیر عن الحدیث)و بە ڕەسمی قوتابخانەی (الاشرفیه) یاخـود قوتابخانەی پاشماوەی پێشینان لە دیمەشق لە دەوروبەری ساڵی (٦٣٠) یان (١٢٣٠)دا کردۆتەوە •

هەروەها مامۆسـتا حاجی خەلیفە (١٦٥٨) ئـەوەی دووپات کردۆتەوە کـە زانیارییەکان هەتا سەردەمی سـلێمانی گەورەش (١٥٢٠ـ١٥٦٦) هـەر لای تورکە عوسمانییەکان بـووە ، دوای ئەوە نووسـیویەتی‌و ئەڵێ (هەتا ئێستاش تەنها لـە کوردستاندا فەلسەفەو زانیاریـیە سروشـتییەکان گرنـگیی پێ ئـەدرێت) • نیشانەشمان لەسەر ئەمە ئەوەیە کە زیاتر لە(٢٠٠٠) نووسراویان ماوەتەوە کـە (سوڵتان حسـێن) سەرداری بادینـان (١٥٧٦) لە قوتابخانەکەی (قبـان)* لـە عەمادیـە هەڵی‌گرتـوون ، هەروەها نووسراوەکـانی [عبدالخان] سـەرداری بەتلیس ، کە لـە ساڵی (١٦٥٥)دا بە مەزات فرۆشتیان ، چونکە سەری دانەنەوان بۆ ئەو والی‌یەی سوڵتان لە (وان) داینابوو •

ئیتر جێـگای سەرسوڕمان نیە ئەگەر کوردسـتان توانیبێتی ژمارەیەك زانایـانی ئیسلام‌و موفتیـە ڕەسمیەکان بنێـرێت بۆ ئەستەموڵ‌و بۆ سوڵتان خۆشی •

★ ئەم قوتابخانەیە ناوی قوتابخانەی قوبادە نەك قوبان •

هەتا ئێستاش زانکۆی ئیسلامی بەناوبانگ ــ زانکۆی ئەزهەر ــ لە قاهیرە ــ بەشێك لە دەستەی مامۆستایانی هەر کوردن ·

ئەگەر ئەمانە هەڵبژێرراویان بن ، ئەبێ جەماوەریان چۆن بێت ؟

ژیانی ڕۆژانەی کورد پڕە لە کردەوەی ئیسلامەتی ، پێش ئەوەی دەمی بکاتەوەو فێری قسەکردن ببێت ئەمەی تیا بەدی ئەکرێت ، کاتێك کە داوای ئاشتیو پاڕانەوە ئەکات ، هەمیشە باسی خوا ئەکات ، ئیتر بە عەرەبی (الله)و بە کوردیش (خوا) لەگەڵ هەموو شتێکدا بەکار ئەهێنن · بۆ نموونە ، ئەم دوو نموونەیەی خوارەوە نیشانەی بڕواکردنو گرنگیدانی تەواوە بە بوونی خوا :

(خوا هێلانەی چۆلەکەی کوێر دروست ئەکات) ·

(خوا خواردنی میوان ئەدات)* ·

نموونە لەم ڕووەوە زۆرە کە گیانی بیروڕاو ئیمان هێنان بە خوا ئەچەسپێنێ · هیچی تێ ناچێت تەنها ڕاهاتن نەبێت ، بەڵام کوردەکانی ئەرمینیای سۆڤیەتی بڕوایان بەم وتانەیان نیە ، هەر وەکو لە سروشتی ئەفسانەکانیاندا بەدی ئەکرێن ·

بۆئەوەی کوردەکان بەئاسانی بتوانن دروشمە ئاینیەکانیانو پێنج پایەکانی ئیسلام بهێننە جێ ، هەندێ لە دانەرە کوردەکان ــ بە زمانی کوردی ــ هەندێ پەڕاوی بچکۆلەیان لەسەر نوێژ داناوە ، بۆ فێربوونی ئاینو وان لە شێوەی سروودی درێژداو بە گوێرەی شەریعەتی ئیسلام · لەوانە نەناسراوێك لە دەوروبەری ساڵی (١٨٧٣)دا · هەروەها شێخ عەبدوڵا کوڕی ئەلنەدا کە لە

★ لەم ڕووەوە پەندێکی کوردی هەیە ئەڵێ (میوان میوانی خوایە) ·

سالی (١٨١٠)دا کۆچی دوایی کردووە کورتەیەکی بیرو باوەڕەکانی ئیسلامی داناوە • هەروەها لێکۆڵینەوەی یاساکانی شەریعەت کە سەردار کامەران بەدرخان لە سالی (١٩٣٨)دا دایناوە، هەروەها سەدەها وتەی پێغەمبەری (د•خ) وەرگێڕراوەتە سەر زمانیکوردیو بەتایبەتی قورئان کە بەشێکی کەمی نەبێت شتێکی وای لێ بڵاو نەکراوەتەوە •

گۆڤاری [کوردستان] لە تاران دەربارەی ڕۆژوو بەرانبەر کردنی ئیسلام لەگەڵ سروشتی ئادەمیزادا گەلێك بابەتی بڵاو کردۆتەوە •

کورد دوای ئەوەی فێری ئەرکە ئاینیەکانی سەرشانی بوو هیچی لەسەر نابێت جگە لە بەجێهێنانیان ، ئیتر پێویست ناکات باسی چاك فێربوونو ڕەوان کردنی شایەتمانیان بکەین کە تەنها نیشانەی جیاکەرەوەیە بۆ موسوڵمانان •

ئەبێ ڕۆژی پێنججار نوێژ بکرێت ، کورد بەش بە حالی خۆی باوەڕی هەیە بە نوێژەکەی ، بە گوێرەی توانا هەندێ لە ژنەکانیشیان هەروان ، ئەگەر شێوەی ژیانی تازە نەبێت بە گیرو گرفت لە ڕێگەیاندا • بەڵام کچە بچووکەکانیان بە هیچ جۆرێك نوێژ ناکەن •

نوێژی نیوەڕۆ لە ڕۆژانی هەینیدا پلەیەکی تایبەتی هەیە ، کە موسوڵمانان ئەچن بۆ مزگەوت ، مزگەوتیش لە شارە گرنگەکاندا نەبێت نیە ، بەڵام لە دێهاتەکاندا تەنها مزگەوتی بچکۆلە بچکۆلە هەیە • هەروەها چونکە ڕۆژی هەینی پشووی ڕەسمیە ئیتر ئامادە بوونی نوێژی هەینی ئاسانە • هەرکەسێك توانای هەبێت ، پێویستە (زەکات) بدات ، لەوانەیە ئەمە هۆی ئەوە بێت کە لە وڵاتە ئیسلامیەکاندا ژمارەیەکی زۆر سوالکەر هەبێت* •

★ (زەکات) لە شەریعەتی ئیسلامدا لەسەر هەموو موسوڵمانێکی دەسەڵات دار دانراوە ، ئیتر پەیوەندی بە زۆرو کەمی سوالکەرەوە نیە •

بەڵام ڕۆژوو لەمانگی ڕەمەزاندا، تەنانەت ژنانیش ئەیگرن•
لە ماوەی ژیاندا ئەبێ بەلای کەمەوە جارێك سەربدرێت لە مەکەی پیرۆز کە پێی ئەڵێن (حەج)* کردن •

ئەگەر ئەوانە ئەو کوردانەبن کە لەسەردەمی سوڵتان عەبدول حەمیدا (١٨٧٦ـ١٩٠٨)و لە سەر ڕێـگای حەجدا سەربازەکانی ڕێگای حەج پەلاماریان‌دان ، ئەوا ئەو کوردانەی ئەمڕۆ ئەچن بۆ حەج ، تـا ڕادەیەك ژمارەیان لە جاران کەمترە ، یاخـود بەلای کەمەوە ژمارەی حاجیەکان زیاد ناکەن •

ئەو ژنە کوردانەی کە حەجیان کردووەو چوون بۆ ئەو جێگا پیرۆزە ، ئیتـر سەری خۆیـان دائەپـۆشن ، تەنانەت لـە بەردەم مێردەکانیشیاندا •

ئەمانە ئـەو ئەرکانـەن کە پێنـج پایەکانی ئیسـلامیان لێ پێك‌دێت • بەڵام هێشتا هەر هەندێ پێویستیو ئەرکی‌تر هەن کە موسوڵمانەکان ئەبەستنەوە ، وەکو ئەوەی کە کورد ئەبێ هەمیشە کوڕەکانیان خەتەنـە بکەن • هەرچـەندە ئاشووریـەکان گۆشتی بەراز ئەخـۆن ، بەڵام بۆ کوردەکان حەرامەو ناخـورێت • بەڵام هەندێکیان لـە مەی خواردنـەوەدا کەم‌تەرخەمی ناکـەن ، وەکو شەراب خواردنەوە ، هەروەها بەتایبـەتی عارەق کە پێ‌ی ئەڵێن ئاوی ژیان ، شەراب لە هەندێ بیروباوەڕی یەزیدییەکاندا ڕێگە دراوە • هەروەها بە گوێرەی بیروباوەڕ زۆر بە گرنگییەوە دەست نوێژ ئەگـرن • بە پێکەنینەوە بـەو پیاوانە ئەڵێن کە بـە زۆری پەیوەندییان بـە ئافرەتەوە هەیە (حەز لە حەمام‌کـردن ئەکات) ، بەڵام ژنێـك کە لە بێ‌نوێژیدا بێت [حیض] مافی ئەوەی نیـە کە

★ حەج کردنیش وەکو زەکات دان وایە تەنها لەسەر ئەو کەسانە پێویسـتە کە دەسەڵات دارنو توانای تایبەتیان هەیەو دەوڵەمەندنو لەئیسـلامدا مەرجی تایبەتی بۆ دانراوە •

بچێته شـوێنه پیرۆزەکان ، وەکو مزگەوتو شوێنـەکانی حەجو هەروەها نـابێ دەست بدات لە قورئان ، لەبەر ئـەوە قورئان لە ژووری نووستندا لەناو توورەکەیەکی بچووکدا کە بەتایبەتی بۆ ئەوە دووراوە هەڵئەگیرێت •

ئاهەنگگێران بە بۆنەی جەژنی لەدایك بوونی پێغەمبەرەوە (د • خ) زۆر کۆنە ، کوردەکان دەستیان پێکردوە هەتا گەیشتۆتە سەلاحەئەلدین خۆیشیو ئەبێ بشزانین کەوا(مظفرالدين كولبوری) کە زاوای سەلاحەدین بووە • سورەیایەکی سەرسوڕهێنەری دابویە بۆ ئەوەی کوردەکان فێری ئەوە بکـات کە لەیادکردنەوەو باسـی معجزەکانی محمدا (د • خ) باسی بکەن • گەلێك لەشێخە کۆنەکانو مەلاکان هەڵبەستی ئاینی درێژیان بەزمانی کوردی داناوە کە پێی ئەڵێن (مەولود) ، لەوانە : ـ مەلایـانی (١٤١٧ ـ ١٤٥٩) وە لە تازەکانیشیان عوسمان ئەفەندی(١٩٠٠)و ئەحمەد رامز(١٩٠٤)و شێخ محمـدی خاڵ (١٩٣٧) وە مەلا محمد رەشـاد مفتی هەولێـر (١٩٥٢) • ئەتوانین بڵێین کە بەرهەمەکانیان ساڵ بەساڵ بەرەو زۆر بوون ئەڕوات بەڵام بەشی زۆریان لەچاپ نەدراون •

وەکو ئەبینرێت زۆرجار شـێوەی ژیانی تازە لەڕێگەی ئـەم دروشمو کردەوە ئاینیانەدا ئەبێتە گیروگرفت • ئەو کوردەی کە لەناو کۆمەڵەکەی خۆیـدا نەژی ، یاخود ئەگەر هاتو لەکۆمەڵێکی بێگانەدا ژیا ئـەوا نوێژ ناکاو لەڕەمەزانیشدا بەڕۆژو نـابێت ، ئەگەر بە ڕێکەوتیش پێویستی کرد ئەوا ئەخواتەوە •

لەگەڵ ئەوەشدا هەندێکیان چاك ئەزانن چۆن موسوڵمانەتی خۆیـان دەرخەن ، بـەڵام ئـەبێ ئەوەشـ بزانیـن کە کـوردە پێشکەوتووەکان ، بە تایبەتی ئەوانەی کە لە وڵاتە بێگـانەکاندا ژیاون دوو دڵن لەباوەڕی ئیسلامەتیو خواپەرستیو ئەرکەکانی سەرشانیان •

٣ ـ سۆفی‌یەتی لە کوردستاندا : ـ

ئاشکرایە بەکارهێنانی زمانی عەرەبی بە شێوەیەکی سەرزارەکی بۆتە کۆسپێك لە ڕێگای نیمچە خوێندەوارەکاندا بەجێهێنانی کاروبارو ئەرکە ئاینیەکانیان هەر بەناوە •

کوردە ئاینداڕەکان ئەیانەوێت ئەو شتانەی کە لەکیسیان چوە بەدەستی بهێننەوە ، ئەمە نەك لەئاهەنگە ئیسلامیە ڕەسمیەکاندا ، کە هیچی تێ ناگەن • بەڵکو ئەچن بۆ فێربوونی سۆفی‌یەتی لای ئەو کۆمەڵانەی کە زۆر بەخێرایی هاتنە کوردستانەوە • بەشی زۆریان دوایان کەوتن‌و پەیوەندیان پێوە کردن ، بەتایبەتی لەچینە نزمەکانی کۆمەڵ •

سۆفی‌یەتی توانی زۆر بەخێرایی لەناو کوردەکاندا بڵاو ببێتەوە• وە لەسەدەی دوانزەهەمدا زۆر گەشەی سەندوە مێژوو نوسی مەقدەسی ، کە لەساڵی (٨٨٠)دا هاتووە بۆ کوردستان (٤٠)سۆفی بینیوە کە بەرماڵیان لەبەردا بووەو بەرویان خواردوە •

ئەبو محەمەد کوڕی شونبوکی چەتەیەکی کوردی کۆنەو لە ڕێگە لایداوە ، بوە بە سەرۆکی گیانی‌ی کوردێك لە (کالمینی) کە ئەویش [ابو الوفا الحلوانی] بووە ، (١١٠١) • هەروەها لەعێراق بە ئەبو محەمەدیان ئەوت(تاج العارفین)واتا(سەرکردەی زانایان) ئەمە (٤٠) مریدی کۆکردبوەوە کە (١٧)یان سەرۆك بوون •

زۆر لەسۆفیە کوردەکان لەکوردستاندا دامەزراون‌و ، دانەری [وەرگێڕی پیاوە ئاینیەکان] گەلێکیان لێ باس ئەکات • لەوانەیە دەرکەوتنی ئەم کۆمەڵە سۆفیانە لەچیاکانی کوردەواریدا ـ بوبێتە هۆی دروست بوون‌و پشت گرتنیان لە (لاش) لەچیاکانی هەکاری ـ وە هەر ئەمەبوو شێخ عدی(٢٢) والیکردبوو کە پێیان نەزانێ‌و

---

(٢٢) یاخود شێخ (ئادی) •

دەسەڵاتیشی نەبێ بەسەر ڕەقیی ڕەگەزی یەزیدییەکاندا ، هەر وەکو لە دواییدا ئەیبینین •

ئەم موسوڵمانە خەڵوەکێشانە تەنها بە قورئان لەبەرکـردنو دەرهێنانی زانستی لاهـوت لەقورئانداو حەزکـردن لە زانستی ئایینو بەجێهێنانی ئەرکەکانی ناو ئاینەکە وازیـان نەهێناوە ، بەڵکو ویستویانە لەو لێکۆڵینەوە ڕوتوقوتە یاخود لەو یاساتەنهایە بچنە دەرەوە بەهیوای ئەوەی بەهۆی سۆفییەتیو خەڵوەکێشـانو دەستپێوەگرتنەوە بگەنە ئەوپـەڕی لوتکەی پێگەیشتنی گیانیی (ڕوحی)و لەدوای ئەوە بگەن بە خواو لەگەڵیدا یەك بگرن •

ئەمانە زانستیو تیورە سۆفیەتیەکەیان لەگەڵێ هەڵبەستدا دەرئەبڕی کە بەشێکی کەمیان نەبێت کەسیان لێی تێناگەن • لە هەڵبەستە ڕەمزیەکانیاندا هەمیشە بابەتی خۆشەویستی مرۆڤایەتی تیا ڕەچاو ئەکرێت ، لەوانەی کە لەبابەتەکانیاندا هاوبەشی خوا نیشان ئەدەن لەگەڵ بانگکردنی بەپەرۆشی شاعیرەکاندا •

بەگوێرەی نیشانەی خواردنەوەش ئەبێ قسەی لێبکرێت وەکو ئەوەی کە پەرداخێك (ئەرجوانی) بێئاگایی لەش دێنێتە سەرخۆ ، لـە قوتابخـانەکانی سـۆفییەتیدا پەیـوەندی نێوان مامۆسـتاو قوتـابییەکـانی بە شـێوەیەکی جیـاواز لێك ئەدرێتــەوە ، کە خۆشەویستیەکی جیاوازە بۆ شـێخێکی پیرو مریـدەکانی کە بـە کوردی شاگرد Shagird یان پێ ئەڵێن •

گەلێ شوێن ئامادەکراوە وەکو ژێرزەمین بۆ پیاوێکی ئاینی پیرۆزی کۆنو دەستو پێوەندو دواکەوتەکانی کە لەژێر دەستی ئەوا ئەخوێننو لەگەڵ ئەودا خزمەتی خوا ئەکەن بۆ ماوەیەك کە جاری وا هەیە درێژەو جاری واش هەیە کورتە •

فێربوونی سەرەتای نهێنیەکانی سۆفی‌یەتی بە لەبەرکردنی کراسێکی تایبەتی دەست پێ ئەکات کە نیشانەیە بۆ یەکگرتن‌و هەر لەو کاتەشدا هاوبەش کردنی خزمەت گوزاری‌و خواپەرستی، کە پەیمانەکانی بەرەبەرە بەرز ئەبێتەوە هەتا ئەگاتە محەممەدی پێغەمبەر (د۰خ) ۰

ئاربێری — (Arberry) ئەڵێ :

لە سەدەی دوانزەهەمدا ، شێخەکان لە کۆمەڵێکی گەورەی سۆفییەتیدا یەکیان گرت‌و باوەڕیان هێنا بە یەك سەرۆکی هاوبەش‌و پەیڕەوی یەك یاساو کاروباری ئاینییان ئەکرد ، بەهۆی جێگەدارەوە یاساکە لەنەوەیەکەوە ئەچوو بۆنەوەیەکی‌ترو ئەبوایە بڕواهێنان بەم جێگەدارە لە سەرۆکی لقەکانی‌ترەوە کە لە جێگاکانی‌تردا بوون هەر لە بنەڕەتەوە دانی پیا بنرایە ۰ بەشێکی کەم لەوانەی کە ئەم کارە ئەکەن لە خانووی تایبەتیدا کە بۆ فێر بوونی خوا پەرستی تەرخان کراوە دائەنیشن‌و پێیان ئەڵێن (خانەقا ، یاخود تەکیە)و کاروباری خۆئامادە کردن‌و (جەزبە) لێدانی لە ئاهەنگێکدا کە شێوەو یاسایەکی تایبەتی هەیە تیا ئامادە ئەکەن ۰

هۆی جیاوازیی ئەم‌کۆمەڵانە ئەگەڕێتەوە بۆجۆرە ڕەوشتێکی تایبەتی نەك لە ناخی بیروباوەڕەوە دروست بووبێت ۰

یەکەم کۆمەڵ لەم کۆمەڵانە (قادری)یە کە یەکێك لە کوردەکان دای‌مەزراندووەو ئەویش [عبدالقادری گەیلانی]بووە لە (١٠٧٨ـ١١٦٦)و زۆری نەبردووە کە لەناو کوردەکاندا[1] ڕەگی داکوتاوەو هەتا ئێستاش قادری هەر زۆرن ۰ هەندێ خێزانی ئەم شێخانە خاوەن دەسەڵات‌و بەناوبانگ بوون ، وەکو تاڵەبانی لە کەرکووك‌و برێفکانی لە عەمادیە ، سەرۆکی هەمووشیان لە

بەغدایەو بــە سەروەری ناوداران (نقیب الاشراف) بەنــاوبانگ بووە ٠

کۆمەڵی دووەمیشیان کۆمەڵی نەقشبەندییەو دامەزرێنەرەکەی (بەهادین)ە لــە ناوچــەی بوخاری لــە (١٣١٧ـ١٣٨٩) ، بــڵاو بوونەوەی لە کوردستاندا دوواکەوتوە ٠ بڵاوبوونەوەکەشی بەهۆی مەولانا خالیــدەوە* بــووە ، کــە کوردێــکی هەژارەو لــە هۆزی جافەکانەو لە ساڵی ١٧٧٩دا لە قەرەداخ لەدایك بووە ٠ خەوێکی بینییوەو لە ئەنجامی خەوەکەیدا چووە بۆ مەککەی پیرۆزو حەجی کردووە ، هەر لەو خەوەیدا دەروێشــێکی بینییوە کە سووتاندن کاری لێ نەکــردووە ، داوای لێ کــردووە کە بچێت بــۆ دەلهی لە هیندستان ٠ لەوێ ڕێگای ئاشتیو ئاسایشی دۆزیوەتەوەو پەیوەندی کردووە بــە قوتابخانەکەی شێخ عەبــدولاوەو(٢٤) زانیارییەکانی کۆمەڵەی نەقشبەندی فێرکردووە ٠ دوای ئەوە لەساڵی (١٨٠٨)دا گەڕاوەتەوە بۆ وڵاتەکەی خۆی بۆ سلێمانی ٠ شێخەکانی تر گەلێك ڕێگایان لێ گرتووەو بەرپەرچیان داوەتەوە بەڵام ئەم لەتەواوکردنی ئامۆژگاریو سەرزەنشتەکانیدا هەر سەرکەوتووەو توانیویەتی کە ژمارەیەك لەئەندامانی قادری بهێنێتە سەر ڕێگاکەی خۆی ٠

ئەمــڕۆ شــێخەکانی نەقشبەندی زۆر تــرو دەســەڵاتیان لە شێخەکانی قادری زیاترەو ئەتوانین بڵێین لەهەموویان دەسەڵاتدارتر شێخەکانی (شمس‌الدین)و نەهــریو بەرزانو شــێخەکانی تەوێڵەن ٠

---

(٢٣) ئەمە مەولانا خالیدی شارەزورییە ، کە سۆفیەکی کوردی بەناوبانگە،دیوانێکی هەیە لەساڵی ١٨٤٨دا لە ئەستانە بەزمانی فارسیو کوردی لەچاپ دراوە ٠

(٢٤) ئەمە شێخی بەناوبانگ شێخ عەبدولای دەهلوی هندیە ٠

بەربەرەکانێی نێوان ئـەم دوو کۆمەڵە هەمیشــە لەشێوەی ڕواڵەتو قسەدا نامێنێتەوە ـ بەڵکو هەندێ جار وا قوڵ ئەبێتەوە کە ئەگاتە شەڕی گەورە ٠

کۆمەڵی تیجانیش کۆمەڵێکی تازەیەو لەساڵەکانی (١٧٣٧ ـ ١٨١٥)دا لەســەردەستی ئەحمەد تیجــانی لەئەفریقــای باکــور دامــەزراوە ٠ ئەمانە پەیامبەریان نەبــووە ، ژمارەیەکی کەم لە کوردەکانی ئەنازۆڵ نەبێت ٠ ئەمیش هەروەکو کۆمەڵەکانی تر لە تورکیا ، لە بەیەکداهــاتندا لەگەڵ بیروبــاوەڕە بێدینیەکــەی ئەتاتورکدا گەلێ نارەحەتی چێشتوە ٠

دەسەڵاتی شــێخەکان لەناو کوردەکاندا کەم بــۆتەوەو هیچ دەسەڵاتێکی داراییان نەماوە بەڵام هەندێ جار بڕوای مریدەکان بە شێخەکانیان ئەگاتە سنوری پەرستن ٠ (ئادمۆندز)ئەوەی ڕەچاو کردوە کە هەندێ‌لەئەندامەکانی کۆمەڵی نەقشبەندی لەکوردستاندا حەز لەهەندێ ڕەفتاری نەشاز ئەکەن ، ئەمەیان بەهۆی نەبوونی دەسەڵاتی بالاوە لەناوچەکانی دەوروبەریاندا بوە یاخود بەهەڵە فێرکراونو تێگەیەنراون ٠

هەرچۆن بێت ، ئەشــبێت هەندێ لەو شێخانەی کــە نیەتیان خراپە ، یاری بە سادەیی ئەوانە بکەن کە دوایان کەوتوونو بۆ سوودی تایبەتی خۆیان بەکاریان بهێنن ٠ ئەگەر جارجار توانیمان هەندێ جووڵانەوەی تعصبی لە ناو کوردەکاندا دەربخەین ، ئەوە بزانە کە شێخەکان خۆیان لەسەر ئەوە هانیان ئەدەن ، وەکو بانگ کردن بۆ شەڕی پیرۆز [جهاد] لە ناوچــەی ئۆرمیە لە کاتی شەڕی جیهانیی یەکەمدا ، هەروەها زۆر باش هەست ئەکرێت کە بەشی زۆری جووڵانەوە یاخی بووەکانی ئەم دواییە چ لە تورکیاو چ لە

عێراق ، شێخەکان هەڵیان گیرساندوون ، وەکو شێخ سەعیدی پیرانو شێخ مەحموود لە سلێمانیو شێخ ئەحمەدی بەرزانی • بەڵام لێرەدا تەنها ئایین لەناودا نەبووە بەڵکو سوودی سیاسیش بەشی گەورەی بووە تیایاندا •

وا دەرئەکەوێت بیروباوەڕی سۆفییەتی بنەڕەتو نرخی نەماوە لە نووسەرە سۆفیە کلاسیکییەکان : شێخ محەممەد ئەمین کوردی نەقشبەندیە، خەڵکی هەولێرەو ساڵی ١٩٠٤ کۆچی دوایی‌کردووە، لە پەڕاوەکەیدا «ڕووناککەرەوەی دڵان ــ تنویر القلوب» چاپی شەشەم ساڵی ١٩٢٩ ، قاهیرە ، بە تەواوی بڕوای بە سۆفییەتی نەماوە • ئەمەش لە خوێندنەوەی ئەو باسەدایە دەربارەی ئەو ڕێگایەی کە لەسەری ئەڕۆن لە بەجێ‌هێنانی زکری سەر دڵدا •

ئا لێرەدا ئاربارى (Arberry) دەقەکەی کورت‌کردۆتەوەو ئەڵێ :

سۆفییەتی دەسەڵاتی نەماوە لەدڵو بیرو هۆشدا بەتایبەتی لای نیمچە خوێندەوارەکان • هۆی ئەم نەمانەش لەناو یاسای ژیریو تیوری بڕوا پێ‌کراودایە ، هەروەها لە دەرچوونی فەرمانی سەرسووڕهێنەری ناو ڕۆشنبیرە تازە پیاکەوتووەکانەوە ، کە وا ئەزانن پەیامبەری چاکەکەرانی ئاینیو کۆمەڵایەتین، زۆرجاریش دەوری ڕۆژانەی ئەمانە بە شێوەیەکی وا کۆتایی دێت کە بەزەییان پیا بێتەوە •

بۆ نموونەش باسی بیروباوەڕی [حەقە] ئەکەین لە ناو شێخەکانی (تۆبزاواو سەرگەڵو)دا لە عێراق کە بە شێوەی هەڵە تاوانبار کراون بە بیروباوەڕی ڕووتو قووتیو بۆگەن کردنی ڕەوشت (فساد الآداب) •

٤ ـ کوردەواریو هەتهاتن لە ئیسلام :

هەندێ یاخیبوونو لادان لە بیروڕای سۆفییەتی بوون بە بنەڕەتی یاخیبوونی هەندێ بیروڕایتر لە ئاینی ئیسلام ، هەر لەو تێڕوانینەوە ئەتوانرێ دوودڵیی تیا بکرێت دەربارەی شێوەی ڕاستەقینەو پەیوەندیی ڕاستیان لەو بیروڕایانەدا کە زۆرتر جیاوازیی هەبێتو ئەمەش لە بنەڕەتدا بیروڕای یەزیدییەکانە کە پێیان ئەڵێن (شەیتان پەرست)و بە تایبەتی ئەوانەی کە بەشی زۆریان کوردنو ئەمڕۆ ژمارەیان ئەگاتە نزیکەی (٥٠ر٠٠٠) هەزار کەسو لە عێراق لە دۆڵی شێخانو چیاکانی سنجاردا ئەژینو هەروەها لە سوریاش لە هەندێ دێهاتی جەزیرەو نزیکەی بیست دێیەکیتر لە چیای سەمعاندا هەرهەن • هەروەها هەندێ لە کوردەکانی ناوچەی پەریشانو تەفلیس لە یەکیەتی سۆڤیەت هەر لە ڕەگەزو تیرەی یەزیدیەکانن • چونکە بیروباوەڕەکەیان نهێنیە هەموو جۆرە قسەو باسێکیان بۆ هەڵبەستراوە ، وەکو : ڕۆژپەرستی ، دووڵانەیی زەردەشتی ، بتپەرستی کوردەواری ، لقێك لە بیروباوەڕی گاورەکان میسرائیەش یا بوەستێت بە دەورو بەریدا •

لە ڕاستیشدا خۆی یەزیدیەکان لە ئیسلامەتی چوونەتە دەرەوە • بۆ سەلماندنی ئەمەش پێش ئەوەی بچینە ناو بیروڕا ئاینیەکانیانەوە ، تەنها بیرکردنەوەو وردبوونەوە لە ڕەوشتو ڕواڵەتی یەزیدیەکان بەسە•چونکە دەورو بەرو شێوەی ئیسلامەتی لە باسکردنی ناوەکانو مێژوودا دەرئەکەوێت ، لەوانە وێنە کێشانی ئادەمیزادو خەتەنە نەکردن ••• هتد • سەرباری ئەمانە سەربڕینی گیانلەبەر بۆ قوربانیو شێخو قەشە پەرستن لەگەڵ وێنەی حەجکردندا بۆ مەککەی پیرۆز کە لای گۆڕەکەی شێخ عودەی هەڵواسراوە، بەڵام کرداری ئیسلامی حاجیەکانو نووسینی

عەرەبی سەرسوورِهێنەریش لەناو کوردەکاندا هەر هەیە •

دەوروبەر هەمووی هەر سۆفی‌یە ، شێخە پیرۆزەکانیان سۆفی ناسراوون پلەی ئاینیان سۆفی‌یەتیە ، نوێژو پەیڕەوە بنچینەییە ئاینی‌یەکانی‌تریش پەیوەندییەکی بەهێزیان هەیە لەگەڵ ناوەرۆکو بیرو هۆشە شاراوەکانی سۆفی‌یەتیدا •

لەیەکچوونی سۆفیەکان [المنتشين] لە ئیسلامدا لە تێڕوانینی تێپەڕبووندا دەربارەی بنەڕەتی جیهانو ئادەمیزادو خۆیان دەرئەخەنو هەروەها گیان پیاداهاتنەوە [تناسخ الارواح]و. بڕوا کردنی تەواو بە شەیتان •

سەرەڕای ئەمە لەوەی کە ناوەکەیان وەکو شەیتان پەرست نەبێت ، ئەوا دەرهێنانی ئەو بەردی بناغەیەی کە لە ئیسلامو بیروڕاکانیدا هەیە بەسە بۆ ئەوەی بیروباوەڕی یەزیدیەکان بە تەواوی بدۆزرێتەوە •

بەڵام ئەم یەزیدیانە چۆن گەیشتنە ئەم سەر لێ‌شێوانو تاریکاییە لەوەوە کە بە پیاوێکی پیرۆزو موسوڵمانێکی ڕاستەقینەی وەکو شێخ عودەی(١٠٧٣ـ١١٦٢) دەستیان پێ‌کردبێت •

ئەم گۆڕانەش بەرە بەرە ڕوویداوە ، هەر لەوەوە دەستی پێ‌کردووە کە [شمس‌الدين حسام ١٩٧٧ـ١٢٤٦] لە ئایندا ڕێگایەکی لابەلایی لە خوا پەرستندا کردەوە • ئینجا دوای ئەوە پەیامبەرەکانی بوون بە دوو بەشەوە : بەشی یەکەمیان چوون بۆ سوریەو میسر (Qarafa) ، لەوێ ماوەیەکی دوورودرێژ بە باوەڕێکی بەهێزەوە لەژێر ناوی (عدويه)دا جێگیر بوون • بەڵام بەشی دووەمیان لەوڵاتی(نێوان دوو ڕووبار) (بين النهرين) لە ڕۆژهەڵاتی دیجلەدا مایەوە• هەتا ڕادەیەکیش پەیوەندیی ژێر بە ژێری لەگەڵ لایەنگرەکانی محمدا (د•خ) نەبڕی‌بوو• بەڵکو لەڕووی

بیروباوەڕەکەوە خۆی دوورخسبووەوە بۆ ئەوەی بە تەواوی ببێتە دوژمنی •

قەسابخانەکانی سەدەی حەڤدەهەم ، کەڵکیان نەبوو ، بەڵکو یەزیدییەکانی سوور ئەکرد لەسەر بەجێهێنانی بیروڕاکانیان بە شێوەیەك کـه زیاتر سەرسووڕهێنەرو نهێنی بن ، تەنانـەت ئیتر یەزیدییەکان بە ئیسلامەتی نەمانەوە ، بەڵام ناشبێت کە بڵێی لە بنەڕەتدا هـەر ئیسلام نەبوون • ئەگەر ئاینی یەزیدییـەکان لە سۆفی‌یە سونیەکانەوە کە دەوریان لە خەلیفە یەزیدی یەکەم(٦٨٠ ــ ٦٨٣) دا بوو دروسـت بووبێ ، ئـەوا ئیتـر بیـروباوەڕێکی کوردی‌ترە کـە لایەنگـرەکانی ئاینی حەقـەن ، لـە بیروباوەڕی شیعەیدا هاندراون‌و گەیشتوونەتە ئەوپەڕی پلەی گەشەکردن •

ئەم بیروبـاوەڕە لـە ناوەڕاسـتی سـەدەی یانزەهـەمدا لە کوردستان دامەزراوەو گەیشتۆتە ناوچەی شارەزوورو هەورامان، ئەمەش بەهـۆی (مبارەك شـابابا خۆشـین)ەوە بووە کـە ژنێکی خستۆتە پاڵ ئەو حەوت کەسەی کە پەیڕەویان کردووەو ئەمیش (فاتیمەی هەیفاء) بووە ، فاتیمەی بەناوبانگ بووە کە خوشکی شاعیری ناسـراو [بابا تاهیری هەمەدانی] بـووە (٩٣٥ــ١٠١٠) سوڵتان ئیسحاق یاخود (سوهاك) کـوڕی (شێخ عزی بەرزنجی)و (دایراك خانم) کچی میر محمدی سەرۆکی جاف ئەم بیرو باوەڕەیان ڕاست کـردەوە • ئەم سوڵتان ئیسحاقە لە سـاڵی ١٣٢٦دا نیاز خانەیەکی لەهەورامان کردەوەو پێیان ئەوت جێگای قوربانی‌دان‌و بەشە گشـتیەکەشی لە (پردی وار) دانابوو • ئەمانـە سێ کۆمەڵ بوون‌و هـەر یەکەیان حەوت کەس بوون • حەوت کـەسی یەکەم نەمرەکان بوون ، حەوت کەسی دووەمیش بێگوناهەکان بوون ــ ئەمانە منداڵـەکانی سوڵتان ئیسـحاق خۆی‌بـوون • حەوت‌کەسی

سێیەمیشیان جێگیربوون ، ئەمانەش لە ٧٢ کەسی پیر هەڵئەبژێران بۆ ئەوەی بکرێنە پاسەوان یاخود ڕێ‌نیشاندەر ٠

شێخەکانی ئێستای [کاکەیی] لەعێراق لەزنجیرەی ئەم خێزانە پیرۆزانەن ٠ حەقەکان ڕێزێکی زۆر لە عەلی ئەگرن بە شێوەیەك بەرزی ئەکەنەوە بۆ ڕیزی خواو ، منداڵەکانیشی بۆ ڕیزی پێشەواکان ٠ بەلام لەگەڵ ئەمەشدا پەیوەندییان لەگەڵ سونیەکاندا هەر باشەو ئەیپارێزن ٠

هەروەها ڕێزی گەورەش لە (بابا یادگار ١٥٩٦) ئەگرن کە هەتا ئێستاش گۆڕەکەی قیبلەی حاجیەکانە ٠

ئەمانە هاواریش ئەبەن بۆ(موساو عیسا)و بەتایبەتی (داود)٠ لە ژمارە (٧)دا بڕوایان بە ڕواڵەتی پشتاوپشتی خوایەتی هەیەو هەموو جارێ خوایەتی لە قافڵەیەکی چوار پێنج فریشتەییدا دەرئەکەوێت ٠

هەروەها هۆزەکانی پشتکۆش لە لوڕستان هەر ئەم بڕوایان بە (گیانپیادا هاتنەوە) هەیە ٠ ئەم بیروباوەڕە دێهاتەکانی سەر ڕێگای نێوان خانەقین‌و کرماشانی گرتۆتەوە ، هەروەها هۆزەکانی پشتکۆش لە لوڕستان هەر ئەم ئاینەیان هەیە ، بەتایبەتی (دلفان) ، لە کاتی هاتووچۆ لە زستان‌و لە جەژنی گەورەداو سەرخۆشی کردن‌و حاڵ لێ‌هاتنی ئاینیدا ئەچوون بەسەر ئاگرداو ئازاریان نەئەگەیشت ٠

ئادمۆندز ئەڵێ :

کاکەییەکانی عێراق لە دوانزە دێی ناحیەی داقوق لە پارێزگای کەرکووك‌و لە بیست دێی خانەقین‌و قەسری شیریندا دائەنیشن ٠

بە شێوەیەکی گشتی یەزیدییەکان لە ناوچەکانی عێراقدا

ئەژین ، بەڵام حەقە کوردەکان لەســەر سنووری عێراقو ئێراندا ئەژین •

سەرسوورەکان کــە پێیان ئەڵێــن (قزلباش) ئاینێــکی تریان هەیەو بە شێوەیەکی گشتی وان لەئەنازۆل لەناوچەکانی سیواس و دیاربەکرو خەربوت ، ئەمانە بە شێوە زمانی زازا قسە ئەکەنو چیای دەرسیمیشیان هەیــە کە بۆتە شورایەکی ســروشتی بۆیانو سەرۆکە گیانیە گەورەکەیانی تیا ئەژیو ژمارەیان بەلای کەمەوە ئەگاتە یەك ملیۆن کەس •

هەروەها تورکەکان هەر لەژێر ئەو ناوەدا هەندێ بێ ئاینیی تریان خستە پاڵیــان وەکو (Nosairis) یاخــود یەزیدی کــە هیچ سوودێکیان نیە لەگەڵیاندا •

ئەم سەرسوورانە خۆیان ناونــاوە (عەلەوی) ، مانای (عەلی پەرست) ، ئەمەش لەبەر ئەوەیە چونکە ئەمانە لە شیعەییدا یەکجار قوول بوونەتەوە •

هەروەها ئەمانــە هۆی پەیوەنــدیی خواو ئادەمیــزاد بە پێنج فریشتەو دوانزە وەزیری خواو چل پێغەمبەر دائەنێن کە سەلمانی ئاسراوی حەقەکانیشی تیابێت •

سەرۆکە ئاینییەکان ڕۆشنبیر کردنو باج کۆکردنەوە ئەگرنە دەستی خۆیانو ئەمانەش (داد) یاخود (سید)یان پێ ئەڵێنو هەموو ساڵێك جارێ ڕێنیشاندەرەکان سەریان لێ ئەدەن ، بۆ جێ بەجێ کردنی ئاهەنگە ئاینییەکانو ڕوون کردنەوەی بیروڕاکانیان کە لە یەکگرتنی ئاینی ئەکات • مزگەوتیان نیە ، دوانزە ڕۆژ تەرخان ئەکەن بۆ ڕۆژوو گرتنو بۆ ڕازی بوونی دوانزە پێشەوا (امام)و ســێ ڕۆژیش لەپێش جەژنی حــەزەردا • ئاینەکەیان ڕۆژی یەك جار نوێژی لەسەر داناونو هەروەها لە هەڵهاتنو ئاوابووندا ڕۆژ ئەپەرستن • ئاگریان لا پیرۆزەو قوربانیش ئەکەن بۆ سەرچاوەی

ڕوبارەکان • هیچ پەڕاوێکی پیرۆزیان نیە کە تایبەتی بێت بە خۆیانەوە ، بەڵام ڕێزی گەورەیی تەواو لە تەوراتو ئینجیلو قورئان ئەگرن • گەشتەوەرەکانیش هیچ زانیارییەکی تەواویان نیە لەم سەرسوورانەو جاری واش هەیە هەر دیارنین ، چونکە لەوانەیە پەیامبەری ئاینە جۆراوجۆرەکانیتریش لەناو ئەمانەدا هەبێت • هەروەها چەند کردارێکی ئاینی گاورەکانیان لە ناودا بینراوە • لەلایەکی تریشەوە لەگەڵ بەکتاشیەکاندا لە گەلێ خاڵدا یەك ئەگرنەوە • ئەمەش تەنها ئەو کۆمەڵە دەروێشەیە کە لە تورکیا خەریکی خوێندنو لێکۆڵینەوەی ئاینی شیعەین • بە شێوەیەکی تایبەتی ئەمانە لەناو خۆیاندا ئەچنە سەر شوێنەوارەکانی حەج •

هەروەها لەپاڵ ئەم بروباوەڕانەدا کە گرنگیەکی تایبەتیو تا ڕادەیەك ناوبانگیان هەیە ، هەندێ کۆمەڵی لادەری بچووك بچووکیتر لەناو کوردەکاندا هەیە کە تا ڕادەیەك جیاوازیان لە گەڵ ئەماندا هەیەو کردارو هەندێ شتی تری هاوبەشیان هەیەو بەزۆری بەلای شیعەکاندا دائەتاشن ، وا ئێمەش ئەمانەیان لێ باس ئەکەین •

لەدەوروپشتی موصل کۆمەڵێك هەن (شاباك)*یان پێ ئەڵێنو ژمارەیان نزیکەی (١٠٠٠٠)کەس ئەبێتو ئەمانە هەوڵی یەك گرتنی یەزیدیەکانو شیعەکان ئەدەن •

★ لە کوردستانی عێراق بەم کۆمەڵە ئەڵێن (شەبەك) •

دوای ئـەوە (سارلی) لەســەر ڕۆخی زابداو پەیوەندیان بە کاکەییو بارجورانیەکانەوە هەیەو هەر لەناوچەی سنوری ئێرانیدا دائەنیشن ، هەروەها پێشیان ئەوترێت ڕۆژپەرست ، چونکە ڕۆژ ئەپەرستنو لەسەرەتای سەدەی نۆزدەهەمدا لەماردین دەرکەوتوونو ئێستاش وا دەرئەکەوێت کە بە تەواوی نەماوونو بەڕواڵەت بوون بەگاوری یەعقوبی ٠

هەواڵنامەی کتێب

بەشی نۆیەم

ئەفسانە و شتی پڕوپووچی ناو ئاینی کوردەواری

ئەفسانەو شتی پڕوپوچی ناو ئاینی کوردەواری

هەواڵنامەی کتێب

لەبەشەکانی پێشودا زۆر جار باسی منالبوونو ژنهێنانو جەژنەکانمان کرد ، وتمان ئەمانە خوورەوشتێکن هیچ پەیوەندییەکیان بە ئایینەوە نیە ، بەلام لەگەل ئەوەشدا جەماوەر زۆر بە وردی پارێزگارییان ئەکەن، هەروەکو ئەوەی کە بەڕاستی پیرۆزبنو ئەگەر هاتو ئەو بیروباوەڕو ئایینانەی کە باسمان کردن نەمانو لەپەیڕەوی ئیسلام چونە دەرەوە ئەوە لەبەر ئەوەیە کە سەربەستی تەواو نەدراوە بە پەیامبەرەکانیان بەتایبەتی لە بەجێهێنانی کردارە تایبەتیەکانیاندا کە جادوگەری ئەستێرەناسیو نوشتەکردنیان پێ ئەلێن •

کورد ئایینی دار نیە ، بەلام ژمارەیەکی کەم لەگەڕۆکەکان لە سەر ئەوە رێکەوتون کە بلێن گوایا کوردەکان بیروباوەڕی پڕوپوچیان هەیە ، ئەمەش هەر زۆر زوو لەبیروباوەڕی پڕوپوچو بەکارهێنانی گەلێك نوشتەو شتی دروی تردا دەرئەکەوێت ،

هەروەها لەجۆرەها جادوگەریو تاقیکردنەوەی سەرسورهێنەردا دیارنو هەندێ کەسیش ڕایان وایە کە گەلێ لەپاشماوەکانی بت پەرستی لەو شتانەدا بەدی ئەکرێن •

١ ـ بیروباوەڕی پڕوپوچ : ـ

شاعیریەت بەسەر ڕەوشتی کوردا زاڵبوەو ، هەموو سروشتێکی جوانی دەوروپشتی خۆی خۆشئەوێت ، چونکە هەمووی دەست کردەکانی خوای گەورەیە • فریشتەکان بەزۆری وان لەسەر کانیەکانی ناو چیاکاندا • ئاشوریو کوردو یەزیدیەکانیش بڕوایان بە جنۆکە* هەیە ، لایئەمان جنۆکەی خێرو جنۆکەی شەڕ هەیەو هەریەکەیان ئاینی تایبەتی خۆیان هەیە ، جنۆکەی خێر جار جار کڵاوێکی سور* لەسەر ئەکات بۆ ئەوەی نەبینرێتو لەدۆڵە قوڵەکانیشدا ئەگەڕێت • بەڵام جنۆکەی شەڕ لەچاڵو کونە بەردو بن ئەشکەوتدا خۆی ئەشارێتەوە • هەندێکەسی ئازاو بە غیرەت بەنیازی شارەزابون پاڵیان بە خۆیانەوە ناوەو هەوڵیان داوەو چونەتە ناو ئەو جۆرە ئەشکەوتانەوە، بەڵام بەشێتی هاتونەتە دەرەوە ، کە لەپێش چونە ژورەوەشیاندا ئەمەیان لێچاوەڕوان کراوە •

جنۆکە حەز ئەکات لەناو دەرگای ماڵدا بێت ، لەبەرئەوە ئەبێ ئاوی گەرم بکەی بەو شوێنەدا بۆ ئەوەی ئازاریان بدەیتو خۆت بپارێزێت • هەرچەندە جنۆکە خۆی لەئاگر دروست کراوە ، بەڵام بۆ ئەوەی بژی هەروەکو خەڵکانی تر ئەبێ خواردن بخوات •

★ بەم کڵاوە ئەڵێن (کڵاوی سەخری جن)و بڕوایان وایە هەرکەس ئەم کڵاوە لەسەر کات ئیتر نابینرێت •

★ کورد وا ڕاهاتووە ، ئەگەر ناوی جنۆکە بهێنێ ئەڵێ [خێو] یاخود لە ترسانا هەر ناوی ناهێنێ بەڵکو ئەڵێ [ئەوان] ، هەروەها لەزۆر شوێندا هەر لەگەڵ ناویان هێنان ئیتر [بسم‌الله] ئەکەن ، چونکە ڕایان وایە کە جنۆکە لە [بسم‌الله] ڕائەکات •

شێخێکی یەزیدی لەسنجار جنۆکەیەکی ڕاهێناوەو بەهەوەسی خۆی لەهەموو جێگایەدا لەگەڵیا بووە ، شێخێکی ئاسوریش جنۆکەیەکی تری والێ کردوە بە جۆرێك کە لەدوایدا لەئیشـوکاری ناوماڵدا یارمەتی ژنەکەی داوە •

هەر لەم جۆرانە شتی سەرسوڕهێنەری تریان هەیە ،هەندێکیان وا بڕیاریان داوە کە لەفریشتەو پەریەکـان ژن بهێننو مێترۆش سەلماندویەتی کە (ئەمیر محەممەد) سـەرداری بۆتان کە لەسـاڵی (١٧٥٠)دا کۆچی دوایی ی کردوە ، فریشـتەیەکی هێناوەو گەلێ منالی لێ بووەو دوای ئەوە هەر ئەم ڕوداوە لەهەژارێکی یەزیدیش لەسنجار ڕوو ئەدات بەڵام لەمەیاندا مەسەلەکە پێچەوانە ددر ئەچێت وە هەژارەکە شـێت ئەبێت • هەرچۆن بێت هەنـدێ لەشـێخەکان دەسەڵاتی باشیان هەیە بەسەر جنۆکەداو لەدەسەڵاتەکەشـیاندا بەناوبانگنو خەڵکیش ئەچن بۆلای ئەم شێخانە بۆ ئەوەی لەگیانە پیسەکان دوریان بخەنەوەو دۆعاو نوشتەیان بۆ بکەن •

باوەڕیشیان بە تارمایو شەوە لەشەودا شتێکی بـاوە بەشی زۆری ئەو کەسانەی لەم ڕووەوە ڕایان ڕەقو وشـکە تێکچوون • هەروەها خەو بینینیش دەسەڵاتێکی تەواوی هەیە لە خەیاڵیانداو زۆریان ڕوناکی ڕێگای دوا ڕۆژیان لەخەوەکانیاندا بەدی ئەکەن • هەندێکی تریش وەکو شێخ گامۆی یەزیدی لەخەودا بەدی ئەکەن (کوچك یەزیـدی) کەسـانێکن کە لە لێکدانـەوەی بیروهۆشـو ماناکانی‌دا پسپۆڕنو ئاسایشە کە ئەم کارە دەسەڵاتێکی گەورەیان ئەداتێ بەتایبەتی لەناو کۆمەڵە سادەکاندا • هەروەها گیانداری پیرۆزیشیان هەیەو ئینکاری ناکرێت•هەندێکیان سەرسوڕهێنەرن وە خۆشیان ئەوێن وەکو کەڵەشێر کە ڕۆژ ئەکاتەوەو بەختیاری بۆ بوكو زاوای تازە ئەهێنێت ، یاخود تاووسـ کە یەزیدیەکان بـە نیشانەی فریشتەی ڕونـاکی دائەنێن ، بە پێچەوانەوە ڕقیان لـە

هەندێکی تریانە ، وەکو مار کە لەزۆر سەرگورشتەو چیرۆکی کوردیدا باسی کراوە • لەم ڕووەشەوە بەختیان باشە کە هەندێ شێخی مارگریان هەیەو بەتایبەتی لەناو یەزیدیەکاندا بەدی ئەکرێنو هەشیانە کە مار ئەخواتو شێخەکانی سەر بەخێزانی شێخ مەند مار ئەگرنو بەخێوی ئەکەن ، هەندێکی تریش لەخێزانی عومەرمەندان (ئۆمەرمەندان)* لە نزیك ڕێگای کەرکوکو تەقتەقدا مارانگاز چاك ئەکەنەوە •

گیاندارێکی‌تر هەیە کە لەبەرچاوی کوردەکاندا نامۆو سەرسووڕهێنەرە ، ئەویش (حرباء)ە کە (ماری ئاسمان)ی پێ ئەڵێن • لەڕاستیشدا هەمیشە باسی ئەوە ئەکەن کە هەرگیز ئەم مارەیان نەدیوە بخواتو بخواتەوەو بخەوێو ئیش بکاتو ڕاشیان وایە کە لە ئاسماندا لەدایك بووەو لە ڕۆژی بەختدا کەوتۆتە خوارەوە ، چونکە ئەم مارە ڕەنگی خۆی ئەگۆڕێتو تەنها لە بیری ئەواندا نەبێت نابینرێت •

هەروەها لە کوردستاندا هەندێ ڕووەکی سەیر سەیر هەیە کە شێوەیەکی ئاساییان هەیە•لەپێش هەمووشیانەوە ڕووەکی (سراج القطرب)ە Man,dragore) کە زۆر چاك ناسراوەو بەرەکەی (سێوە جنۆکانە)ی پێ ئەڵێنو لە ئینجیلیشدا باس‌کراوە کە بەهێزکەرو ئاڵۆزێنەری شەهوەتە • جۆرە ڕووەکێکی‌تر هەیە کە لە شەودا بریقە ئەداتەوەو گەڵاکانی زیوییە • ئەگەر لێی نزیك ببیتەوە ئەچێتەوە بەناو زەویداو هەر هەوڵێك بدەیتو بگەڕێیت بەدوایدا یەکسەر خۆی ئەشارێتەوە • ئەڵێن ئەگەر ژنێك چەند دڵۆپێك میزی پیابکات ئەوا ئیتر ناتوانێ بجووڵێتەوە • هەر لەبەرئەوەی نەیەڵن بجووڵێتەوەو چەسپاو بێت لە دەوری ڕووەکەکەدا بە ماوەیەك هەندێ شتی پڕوپووچی لەو جۆرە شتانە ئەکەن • گەڵای

---

* وا ئەزانم ئەم جێگایە (هۆمەمەندانە)و وا لەبەینی سلیمانیو ژاڵەدا •

ئەم ڕووەکە نەختێك لە گەڵای مێو ئەچێت‌و ڕەگەکانی وەکو لاشەی پیاو یاخود ژن وایەو ڕەنگەکەشی گۆشتییە •

کوردەکان ئەیگێڕنەوەو ئەڵێن : ئەگەر یەکێك دەستی بەم ڕووەکەوە گرت ، ئەوا ڕەگەکانی دەنگێکیان لێ بەرز ئەبێتەوە کە وەکو هاژەی با وایەو هەرکەسیش ڕەگەکانی هەڵبکەنێت یان بیبڕێت ئەمرێت !!

هەر لەبەر ئەمەو دوور کەوتنەوە لەو ترسە ، کوردەکان بە دەوری ئەم ڕووەکەدا چاڵ هەڵئەکەنن‌و سەری حەبلێك بە ڕەگەکەوە ئەبەستن‌و سەرەکەی‌تری ئەبەستن بە ملی سەگێکەوە یان چاڵەکەوە ، دوا ی‌ئەوە بەگوێرەی توانا دوور ئەکەونەوەو سەگەکە ئەدەنە بەر بەرد ، ئیتر ئەو داماوەش لە ترساندا ڕائەکات‌و ڕەگەکان ڕائەکێشێت‌و ئەکەوێت هەتا وای لێ‌دێت کە ناتوانێ بجوولێتەوە •

ئەم باسەی سەرەوەمان لە (کامبانیل)ەوە وەرگرتووە •

هەروەها ڕووداوی تری وا لەو جۆرە ئەگێڕنەوەو باسی جۆرێك گژو گیای جوانی چیای ئامێدی ئەکەن ، کە هەرکەس بۆنی بکات کوێر ئەبێت • هەر لەگەڵ ئەمەدا چەشنێکی‌تریان دۆزیوەتەوە کە بە تەواوی کاری‌گەرە لە دژی ژەهرەکەی ئەم‌و پێی‌ئەڵێن (ترياق السموم) •

هەندێ لە ڕووداوە سروشتییەکان زۆر سەیر لێك‌ئەدەنەوە ، بۆ نموونە ، لەکوردستان‌و لەناو کۆچەرەکاندا کەس نیە کە نەزانێت هۆی مانگ‌گرتن نەهەنگێکی گەورە یاخود (تنين)ە کە هەوڵی خواردنی مانگ ئەدات • بۆ دوور خستنەوەی ئەم گیاندارە

★ زۆر باوە کە هەر لەکۆنەوە کوردەکان ڕۆژگیران‌و مانگ گیرانیان بە دەستەڵاتی خوا لێك‌داوەتەوە •و تەپڵ‌و دەفیان لێ‌داوەو قورئان‌و هەندێ شیعری ئاینیان خوێندوە بۆ ئەوەی بەر ببن‌و واشیان زانیوە ئەگەر بە سور گیران نیشانەی شەڕو خوێن ڕژانە‌و ئەگەر بە ڕەشیش گیران ئەوە نیشانەی گرانیە •

نالەبارە ، بە دەنگی بەرز دەست ئەکەن بە قیرەقیرو* دەوری‌و سینی‌و فانۆن لێدان بۆ ئەوەی بیترسێنن .

بوومەلەرزەش بەوە لێك ئەدەنەوە کە ئەڵێن زەوی لەسەر پشتی گایەکی سوور وەستاوە ، ئەم گایە جارجار گوێەکانی یاخود کلکی ئەجووڵێنێتەوە ، یان وەکو هەندێکی تریان ئەڵێن مێشێك بە دەوری گاکەدا ئەسوورێتەوە ، کە لە چاوەکانی نزیك ئەبێتەوە گاکە چاوی ئەترووکێنێ بۆ ئەوەی مێشەکە دەربکات‌و ئیتر زەوی ئەلەرێتەوە* ، خۆ ئەگەر هات‌و رۆژێك لە رۆژان ئەم مێشە لەسەر پشتی گاکە نیشتەوە ئەوا ناچار ئەبێت خۆی بلەرێنێتەوە ، ئەوکاتە جیهان هەمووی کاول ئەکات !!

خوا خۆی بەهۆی سلێمانی داناوە کە سەرۆکی هەموو گیان لەبەرەکانە ، باران ئەبارێنێ‌و ئەینێرێت ، ئەو فەرمان ئەدات بە (هوما) کە باڵندەیەکی خەیاڵییە وەکو باڵندەی (عەنقا) ، ئیتر هوما دەموودەست هەموو باڵندەکان کۆئەکاتەوەو پێیان ئەڵێت بە دەنووك ئاو لە ئۆقیانووس‌و دەریاکان هەڵبگرن‌و لە ئاسماندا بەرز ببنەوەو بە دەنووکەکانیان ناوچەی دیاری‌کراو ئاوبدەن ، ئەگەر هات‌و دڵۆپی بارانەکە لە قەوارەدا گەورەو بچووکیان هەبوو . ئەوە هۆی جیاوازیی قەوارەی باڵندەکانە .

بینینی گەردوون ئەوەم بیر ئەخاتەوە کە کوردەکان دەربارەی ئاسمان‌و بینراوە سروشتییەکان بیروڕایەکی سەیریان هەیە ، ئەمانە مانگ‌و رۆژ بە خوشك‌و برا ئەزانن ، وا ئەزانن هەمیشە وان بە شوێن یەکەوە . مانگ برای رۆژە . بۆیە رۆژ ئەگیرێت

★ لە کوردەواریدا زۆر باوە کە زەوی لەسەر پشتی گا رەش وەستاوەو گا رەشیش وا لەسەر پشتی ماسیەك‌و ماسیەکەش وا لەناو دەریایەکدا ، شاعیری خوانی‌خۆشبو مامۆستا قانع هەر کات ئەوەیان باس ئەکرد ئەی ووت بەخوا ئەم کەڵکە تری هەر سەرناگری‌و رۆژێك ئەروخێ .

چونکە ئەم خوشکە ناز پێدراوە ڕووی خۆی لەبرا خۆشەویستەکەی ئەشارێتەوە ، بۆ ئەوەی تامەزرۆیی خۆی بۆ بینینی بسەلمێنێت •

کوردەکان ڕایـان وایـە کە هەمـوو پیاوێك لـە ئاسماندا ئەستێرەیەکی درەوشاوەی هەیەو لەگەڵیشیدا ئەمرێت • هەروەها ڕۆژگیرانو مانگگیرانو ئەستێرە کشـان* بە نیشانەی داهاتی ناخۆشو نالەبار لێك ئەدەنەوە •

مادام شانتر (Mme Chanter) ئەڵێ :

بە شێوەیەکی تایبەتی ئافرەتی کورد باوەڕێکی پتەوی هەیە بە بەخت خوێندنەوەو فاڵگرتنەوە ئەچنە لای ئەو ژنە قەرەجانەی کە زۆر بە چالاکیـەوە ئێسـقانی شـانی مەڕێك یاخـود لم یـان شێوەکانی تری فاڵ گرتنەوە بەدەستەوە ئەگرن بۆ فاڵگرتنەوە •

بەڵام سەرباری ئەم هەمـوو بیروباوەڕە پـڕوپوچانە بیرو باوەڕێکی تر هەیە کە زۆر بڵاوەو بڕوایان زۆر پێیەتی ، ئەویش بڕوایە بە چاوپیسی • لەڕاسـتیدا ئافرەتی کورد وەکـو هەموو ئافرەتانی ڕۆژهەڵاتی خـۆیان لەچاوی پیس ئەپارێـزن • ئەمان بڕوایان پێچەوانەی ئەو بڕوا گشـتیەیە کە لەڕۆژهەڵاتدا بـڵاو بۆتەوە دەربارەی ئەوەی کە چاوی شین زیانی هەیە ، ئەمەش لەو پەندەیاندا دەرئەکەوێت کە ئەڵێ •

« هەرکەس چاوی زەرد بێت ، چاوی پیسە » •

ئەوانەی کە چاوی پیس کاریان تێ ئەکات ، بێ گومان بەشی زۆریان ئافرەتی سك پڕو منالانن ، کەواتە نابێت لەنزیك چـاو پیسەوە ئیشو کار بکەنو تەشـی بڕێسن • هەروەها ئـەبێ هەر

★ لە پێشەوە لە لاپەڕە ٢٢١دا باسی ڕۆژگیرانو مانگگیرانمان کرد ، بەڵام هەر لەزۆر کۆنەوەو بەتایبەتی لەسەردەمی هاتنی ئاینی ئیسلامەوە کوردەکان ئەستێرەکشانیان بەوە لێك داوەتەوە ، کە پیاو چاکێك ئەمرێتو لەئیسلامیشدا زۆر ڕوونو ئاشکرایە کە خوای گەورە لەقورئاندا فەرموویەتی [وزين السماء الدنيا بمصابيح وجعلناها رجوماً للشياطين] واتا شەیتانی پێ ڕەجم ئەکرێت•

ئافرەتێك منداڵی بوو تا چل ڕۆژ نەچێتە لای چاو پیس ، چونکە چاوپیس ڕقی لێیەتیو بەخراپی ئەزانێ • سەرەڕای ئەوە ئەگەر هاتو دوو ئافرەت تازە منداڵیان بوو بێتو پێش چل ڕۆژ بەڕێکەوت توشی یەکتر بوون ئەوا ئەبێ دەرزیو منداڵەکانیان* بگۆڕنەوەو دوای ئەوە بگەڕێنەوە بۆماڵەوە بێ ئەوەی هیچ کامیان پێش ئەوی تریان بکەوێت •

٢ ـ دۆعاو نوشتە کردن :ـ

بەشێوەیەکی تایبەتی بۆ خۆپاراستن لەچاوی پیسو ، بۆ دور کەوتنەوە لە شەڕەکانیانو بە پێچەوانەشەوە بۆ بە دەست هێنانی کرداری چاکەو بەخت باشی ، ئایا پێویست ئەکات پەنا بەرنە بەر هێزە شاراوەکانی سروشت یاخو گیانەکان (الارواح) ، بەهۆی دۆعاو نوشتەوە کە وا ئەزانن توانای هەیەو کاریگەرە ؟!!

هەندێ دۆعا لەخشڵی ڕاستەقینە دروست ئەکرێن ، وەستا خۆماڵیەکانی ناو بازاڕ دروستی ئەکەن ، وەکو ملوانکە دروست ئەکەنو • کاریگەرییو جۆری پاراستنەکەی لە ڕەنگەکەیایەتی • ئەبێ ڕەنگەکەی شینو شێوەکەی (سەدەف ، یا هێلکە شەیتانۆکەو ، دەنگیشی زەنگێ ی بچوك یان لەرینەوە بێت ، لە ئاقیقو بەردی پیرۆز ئاقیقی یەمانی دروست ئەکرێن •)

هەندێ نوشتەی تریان هەیە کە تورەکەیەکی بچوکەو شێخێکی گەڕۆك دروستی کردوە ـ ئاشکراشە کە بە پارەیە ـ خۆ ئەگەر بە پارە نەبێ خەڵکی هیچ بڕوای پێ ناکەن •

ئەمانەش پارچە کاغەزی بچوك بچوکن بە مرەکەبی سور چوارگۆشەی بچوك بچوکیان تیا ڕەسم کراوە ئەم

★ لێرەدا تەنها دەرزیەکانیان ئەگۆڕنەوە نەك منداڵو دەرزیەکانیان •

جادووگەرە ژمارەو وشـەی تیا نوسـیوەو هەروەها لەسەر پشتی کاغەزەکەش هەندێ وێنە ئەبینی وەکو وێنەی شێرێك یان خاڵی سور سور . ئەم کاغەزە لەشێوەی سێ‌گۆشەدا ئەپێچرێتەوە ، زۆر جاریش دەرزیەك ئەشکێنن‌و ئەیکەن بەدوو پارچەوەو ئەیخەنە ناوی ئەمە هەمووی ئەخرێتـە ناو پەڕۆیەکی بچوکەوەو ئەگەر هاتـو نەختێك قژی پیاوێکیان خستە ناوی ئەوا ژنی ئەو پیاوە سور ئەبێت لەسەر ئەوەی کە پیاوەکەی خۆشی ئەوێت .

کاریگەری هەندێ لەو دۆعایانە وەکو (گوللەبەند) وا لـە خاوەنەکەی ئەکات کە لە گوللە پارێزراو بێت .

هەندێك لە شێخەکان لەنوشتە کردن‌دا پسپۆری پەیدائەکەن بۆ هەرچی‌شتێك کە بیانەوێت . ئەتوانن لەهەموو شتێك نوشـتە دروست بکەن تەنها ئەوەندە بەسە کە ئەو شتە بۆ ئیشـوکاری تر بەکار نەهێنرێت وەکو : دانی گورگ ، ڕەگی بەلالوك‌و هەنـدێ پارچە تەختە یاخود ، لۆ لۆ ، . . . هتد

هەندێ لەم نوشتانە ئەکرێن بە کڵاوی منالە بچوکەکان‌دا یاخود قۆڵی کراس‌دا ، شـتێکی ئاساییە کە ئافرەتیشـ ئەمانە بەکار ئەهێنن‌و هەنـدێ جاریش پیاو بەکـاری ئەهێنن ، بەتایبـەتی لە لادێ‌کان‌داو لەهەموو ناوەنـدەکان‌دا ، بەڵام خەڵکی شـارەکان‌و دێهاتە پێش‌کەوتوەکان* ئەم کردەوە ناشیرینانەیان لا ناپەسەندەو نایانەوون .

٤ ـ کردەوەو دروشمی جادوگەری :ـ

بە تەنها نوشتە هەڵگرتن ئامانجی تەواو بەجێ‌ناهێنێت، بەڵکو ئەبێ هەندێ کرداری سەیر سەیریشی لەگەڵ‌دا بکرێت ، بەتایبەتی بۆ بەدەست هێنانی ئەنجام بەو ڕێگایانەی کە نهێنی‌زانەکان ئەیان زانن‌و بەهۆی توانای زەلامە ئاساییەکانەوە دەسـت ناکەون .

★ تا ئێستاش هەندێ کەس لەشارەکان‌دا بڕوایان بەم شتانە هەیە .

به تەواوی ئەم کردارانە بریتین لەجادوکردنو شتی پڕوپوچ بۆ نمونە ئافرەتی وا هەیە ، بڕوای وایە کە ئەتوانێ مێردەکەی بە هەوەسی خۆی لێخوڕێتو دەسەڵاتی هەبێت بەسەریدا • ئەگەر هاتو بێ ئەوەی پێیبزانێت بتوانێت مێشکی کەری دەرخوارد بدات !! • ئەم کردەوە پڕوپوچە لەناو کوردا زۆر کەمە •

لەناو کوردا شتێکی زۆر سەیر تر هەیە ، ئەویش بەکارهێنانی بازنەی جادوگەرییە (الدائرة السحرية) •لەهەستی هەندێ کەسدا وا زانراوە کە ئەم بازنەیە پیرۆزەو شێوەیەکی جادوویی هەیە ، لەچونە ناو جیهانێکی تردا خەڵك ئەپارێزێتو ئەمەش لەهەموو کاتو شوێنێکدا زانراوە • هەروەها لەکوردستانیش ، کورد بۆ ئەوەی خۆی لەگیانە پیسەکان بپارێزێت ، بازنەیەك بەدەوری خۆیدا ئەکێشێو لەشوێنێکی چۆڵوهۆڵدا خۆی ئەشارێتەوە •

ئەگەر قەترانیش بەدەورو پشتیدا بڵاو بووەوە ئەوە ئیتر شەیتان زەفەری پێ ئەباتو خۆی لەگەیەنێتێ • هەندێ لەشێخەکان لەکاتی خەڵوەدا ئەم بازنەیە بەخوێنی مەڕێك ئەکێشن کە بۆ قوربانی پێشکەشیان کراوە ، ئەمەش بۆ ئەوەیە کە شەیتانو جنۆکەکان نەیەنو دەستیان نەکەن •

هەندێ شێخی جادووگەری تر هەن بۆ ئەوەی لەئازارو دەرد بپارێزرێن ئەچنە ناو بازنەکەوە • هەروەها یەزیدیەکانیش لە چارەنوسی داهاتودا باوەڕیان بە جادووگەری هەیە • ئەگەر هاتو یەکێکیان بە گاڵتەوە دەرگای بازنەکەی داخست ئەوا ئەو یەزیدیە داماوەی ناو بازنەکە لەناو ئەو بازنە داخراوەدا ئەمێنێتەوە هەتا یەکێکی دەروونپاك دێتو بازنە نالەبارەکە ئەکاتەوە • ئیتر هەر لەخۆیەوە لەو بازنەیە نایەتە دەرەوە ، ئەگەر لەبەردەمیشیا جنێو بە شەیتان بدەن !!

گۆرانەکانیش لەسەر زەوی بازنەیەك ئەکێشن‌و سێ بەردو خەنجەرێك‌و پارچە تەختەیەکی تێ ئەخەن ، ئەم شتانە نیشانەن بۆ شوێنەواری (دوکـــانی داودو زولفەقار) یاخود شـــیرەکەی عەلی‌و درەختەکانی بابا یادگار ٠

هەندێ کـــردەوەی جادووگــــەری‌تر هەیە کە کــــوردەکان بۆ باران‌بارین یاخود وەستانەوەی باران ئەیانکەن ٠ شتێکی ئاساییە کە لەکاتی باران‌باریـــندا نوێژی بـــۆ ئەکەن ، هەر لـــەم ڕووەوە (تۆفیق وەهبی) پێمـــان‌ئەڵێت ئەم (نوێژە بارانانە) لـــە دەرەوەی شارو دێهاتەکاندا ئەخوێنرێن کە خەڵوەتگاو تەکیەی دەروێش‌و دێوانەکانی تیایـــە «دێوانەش هەر دەروێشن بەڵام ئەمان دڵ‌گەرم ترن» ، ڕووی خۆیان ڕەش ئەکەن‌و ئەچنە سەر گۆڕی شێخێك کە لە ناوچەکەیاندا بەناوبانگە ، دوای دوعاکـــردن‌و پاڕانەوە ئیتر دەست ئەدەنە زکر کردن ، هەروەها ژنانیش هاوبەشی باران‌بڕان ئەکەن ٠ ئەچن بۆ کانی‌و بەیەکەوە خۆیان ئەشۆرن یاخود دەست بە عارەبانەیەکەوە ئەگرن‌و ئەیبەن بۆسەر ڕووبارێك‌و ئاوی پێ دەرئەهێنن . یاخود جوانترین جل لەبەر ئەکەن‌و بە کۆمەڵ ئەچن بۆ دێیەك کە درەختێکی پیرۆزی تیابێت ٠

دوای ئامادە کردنی کاسەو کەوچکی چێشت‌لێنان ، بە دەوری قابلەمەی چێشـــتەکەدا دەست ئەکەن بە هەڵپـــەڕکێ‌و چاوەڕوانی کوڵانی چێشتەکە ئەکەن ، دوای ئەوەی لە نان‌خواردن بوونەوە ، ئاوپرژێنی جوانتـــرین جل‌وبـــەرگی یـــەکێ لە ئامـــادە بووەکان ئەکەن‌و ئیتـــر چاوەڕوانی بـــاران‌بارین ئـــەکەن ٠ ئەگـــەر پێش ڕۆیشتنەوە بە سەعاتێك باران نەباری ئەوا هەموویان ئاو ئەکەن بەسەر جلەکانیانداو بەتەڕی ئەگەڕێنەوە بۆ ماڵەوە ٠ لە کەرکوك ئافرەتان لەسەر شەقامەکان لەژێر پلوسکدا کۆئەبنەوەو خواردن دابەش ئەکەن بەسەر هەژارەکانداو چۆڕێك ئاویشیان ئەدەنێ ٠

ـەدێهاتیش ، پیاوێکی ئاینیی خواپەرست ئەخەنە ناوحەوزێکەوە٠ لە هەندێ ناوچەی‌تردا ئەگەر باران نەباری ئەوا بەردێکی سەر گۆڕی شێخێك فڕێ‌ئەدەنە ناو ئاوەوەو وازی لێ‌ئەهێنن ٠

هەروەها منالانیش بە دەوری خۆیان بەخۆشیەوە بووکە بارانە دروست ئەکەن‌و هاوبەشی ئەکەن ٠ دوو پارچە تەختە لە شێوەی خاچی لاتینیدا دروست ئەکەن‌و جلی لەبەر ئەکەن‌و مێزەری بۆ ئەبەستن‌و دوو منال بە هەردوو دەست هەڵ‌ئەگرن‌و منالەکانی تریش لەگەڵیاندا ئەگەڕێن بەناو ماڵەکانداو هەموویان ئەم گۆرانیە ئەڵێن* :

هەنارو مرەبەکان*

خوایە داکاتە باران

بۆ هەژارو نەخۆشان

خوایە باران بباریٚ

کەچەڵە سەری بەهاریٚ

ئەی بووکە بارانەکان

ئاو بهێنن بۆ درەوان

وەك ڕۆژە ڕابوردووەکان

ئەم بووکە ئەخرێتە حەوزی هەموو ماڵێکەوەو خاوەن ماڵەکەش گۆزەیەك ئاو ئەکات بەسەر بووکەکەداو هەندێك

★ لەناو کوردەواریداو لەزۆر کۆندا باو بوە کە منالان بوکە بارانەیان کردوەو لە زۆر ناوچەدا منالان ئەم گۆرانیەیان بەم شێوەیە وتووە :

هەنارانو مەناران

یاخوا داکاتە باران

بۆ فەقیرو هەژاران

★ ئەم هەڵبەستانە عەرەبی بوون ، هەر لەشێوەی هەڵبەستدا کردومانن بە کوردی ئەگینا خۆی لە بنەڕەتدا وا نەوتراوە ٠

شیرینیش بەسەر منالەکاندا ئەبەخشێتەوە ، بە پێچەوانەشەوە بۆ وەستانی بارانبـارین لە کاتێکدا کە بۆ بەروبووم خـراپ بێت ، منالان بووکێـکی وەکو ئـەوی‌تر هەڵئەگـرن‌و ئەسووڕێنەوەو گۆرانیی (کۆدۆ ، کۆدۆ) ئەڵێـن ، هەروەها دیـاری‌و شیرینییان بەسەردا دابەش ئەکرێت •

گرێیەك بە نـاوی کەچەڵێکەوە ناو ئەنێن‌و حەبلەکە ئەخەنـە ناو ئاگرێکەوەو ئەڵێن :

«ئاگرمان ئامادە کردووە بۆ کەچەڵـەکان ، دەبا ڕۆژیش بە ئاگری خۆی بمانسووتێنێ !» •

جارجاریش چل* ناوەو حەبلەکە بە گوێرەی ژمارەی ناوەکان گرێ‌ئەدەن‌و بـە پلوسـکێکەوە بـەرەو ڕووی مەککـەی پـیرۆز هەڵی‌ئەواسن • ئەو شێوەیە ئاسانتر ئەبێت ئەگەر هات‌و ناوەکان لەسەر پارچە کاغەزێك نووسرایەوەو بە درەختێکدا هەڵواسرا •

٤ ـ پاشماوەو شوێنەواری بت‌پەرستەکان :

ئەم هەموو بیروباوەڕە پڕوپووچ‌و خووڕەوشتە جادوگەرییانە تەنها تایبەتی نیـە لە ناو کوردەکاندا ، بەڵکو لەنـاو هۆزەکانی نزیك ئەنـازۆڵ‌و قەفقاسیشدا هەر هەیە • لە نـاو کوردەکاندا هەندێ کـردەوە هەیە کە بە پاشماوەی بت‌پەرسـتی دائەنرێن‌و هەتا ئێستاش سەرەڕای تێپەڕبوونی چەند سەدەیەك هەر ماوون• بە بیانووی ئەوەی کە ئاینی کورد لەمەوپێش زەردەشتی بووە ، هەندێ لە ڕۆژهەلاتناسـەکان‌و کـوردەکان خۆشـیان هەوەسیان هەبووە کە بە ڕۆژپەرستی‌و ئاگر پەرستی بمێننەوە ، ئەمەش بە شێوەیەکی گشتی لەنـاو هەموو کوردەکانداو بەتایبـەتیش لەناو یەزیدییەکاندا باوبووە ، ئیتر لەمە زیاتر هیچ شتێکی‌تر نیە ئەوە بسەلمێنێ کە ڕۆژپەرستەکان‌و یەزیدییـەکان لە نوێژکردندا ڕوو

★ لە کوردەواریدا ئەمە بە ناوی [چل کەچەڵە]وە بەناوبانگە •

ئەکەنە ڕۆژ لەکاتی هەڵهاتن‌و ئاوابووندا • هەندێ لەگاورەکانیش کە نوێــژ ئەکەن ڕوو ئەکەنە ڕۆژهەڵات • بەڵام لــە ڕووی ئاگر پەرستییەوە ئەتوانرێت کە هەندێ تێبینی بخرێتە ڕوو ، ئاشکراو چەسپاوە کە لە کوردەواریدا ماڵ پــیرۆزەو ئاگریش لەناو ماڵدا نیشانەی بەردەوامیی خێزانەکەیەتی ، وەکو [موحەممەد موکری] باسی ئەکات لە کوردستاندا خۆڵەمێشی هەندێ ماڵە سۆفی یاخود هەندێ ماڵی حەقە تواناو هێزێکی جادووگەری ئاینیی هەیەو لە هەندێ ناوەندا بڕوایان پێی هەیە • هەر ئەم سەلماندنە لای (مادام سانتر)یش هــەر هەیــەو گەلێــك درێژتــر ڕوونی کــردۆتەوە (کوردەکان ڕێزێــکی گەورە لە ماڵە باوکان‌و ماڵــە شێخەکانیان ئەگرن) ، ماڵەکانیان لا پیرۆزەو ئەو ئاگرەشی تیــا ئەگرێت بە شتێکی پیرۆزو پــاکێ دائەنێن • تف ڕۆکــردن گــوناهێکەو لێی خۆش نابن ، هەروەها (کورد بە ماڵەکەی سوێند ئەخوات) ، کوڕی تازەبوو بــە دەوری ماڵدا ئەگێڕن ، هەروەها کچێکیش کــە ماڵە باوانی بەجێ ئەهێڵێ‌و ئەچێت بۆ ماڵی مێردەکەی ، ئەبێ بە دەوری ماڵەکەدا بسووڕێتەوە ، دایکیش کە کچەکەی شوو ئەکات ، لەماڵی باوکیەوە ئاگر ئەبات بۆ ئەو ماڵەی بووك‌و زاوا تازەکەی تیایە •

ئاگر خواستن لەماڵە دراوسێ شتێکی نەویستراوەو بەکارێکی خراپ دائەنرێت • بە ڕۆژوشەو لــە بەهارداو هەتا مانگا ئەزێت پارێزگاریی ماڵ ئەکەن • هەروەها لە کاتی شیر گەرمکردندا نابێ ئاگر لەژێر قاپلەمەکە دەربهێنرێت ، هەروەها نابێ گاگەل بەرەو ڕووی شەوق‌و گڕ لێ‌خوڕرێت •

ڕێزگرتنی ئاگــر لەناو یەزیدیەکان‌و قزڵباشــەکانیشدا کە (سەرسوور)یان پێ‌ئەڵێن هەر باوە •

سەرەڕای ئەم هەموو تاقی‌کــردنەوەو تێبینیانە ، بە واتای تەواو هیچ پاشماوەیەکی ئەم پەرستنانە نابینین ، نە نوێــژو نە

نوشتەی ئاسایی‌و نە نیشانەی بچوکیش بۆ ئەو بت‌پەرستیانەیان نابینین • لەکاتی شەڕی جیهانی یەکەمدا فەرمان‌بـەرێکی قۆزاقی بڕوای وابوە کە هەندێ پاشـماوەی ئاگر پەرسـتی لە خێوەتێکی کوردا لەسـەر سنوری تورکیـاو ئێران بینراوەو لەخێـوەتێکدا ئەمانەیان دۆزیوەتەوە : —

سێ پایەك قابلەمەیەکی لەسـەر دانراوە • هەروەهـا زنجیرێکی ژەنگاوی کە سەرێکی لەژێر چەند شاخێکدا هەڵواسراوەو سەرەکەی تریشی لەژێر سـێپـاکەدا درێژ بۆتـەوەو بەدەوری ئەم خێوەتەدا بەردیان ڕێك‌خستوە کە وێنەو نیشانەو نوسـینیان پێوەیەو ئەم خێوەتە کەسـی لەژێردا نـاژی ، لەهەموانیشەوە پارێزگـاری ئەکرێت‌و لەڕۆژانی ئاهەنگەکاندا ئەچن بۆ ئەم شوێنە بەتایبەتی لەکاتێکدا کە هۆزە پێشینەکان قوربانیەکانیان لەسەر ئەم ئاگرە پێش‌کەش ئەکەن •

نیکیتین ئەڵێ : (Nikitine)

ئایا پێویست ئەکات ڕونی‌کەینـەوە کە ئێمە واین لەبەردەم میحرابێکدا یاخود شاخی بەرانی نیوە سوتاودا کە وان لە بەینی بەردی دیـواری خانووەکاندا ؟ ئایا بەڕاستی ئەمانـە پاشماوەی قوربانیەکانن یاخود پاشماوەی خواردەمەنی شوانەکانن •

ئەگەر بەردی خانوەکەش نەخشو نیگاری پێوەبێت ، هێشـتا توخمـە مادی‌یەکـانی هـەر لاوازن • لەم ناوچانەشـدا گەلێك پاشماوەی کۆن هەیە ، کە لە هەموو شتێکدا هەر بەردیان بەکار هێناوە ، بەجۆرێـك کە من خۆشـم دوو دڵم کە ئایا لەسـەرچی بناغەیەك ئەو بەڵگە ئەرمەنیە ئەوە ئەچەسپێنێ کە گوایـە ئەمە نیشانەی محرابێکە ؟ • ئەمە هەر بە نەزانراوی ئەمێنێتەوە ئەگەر ئەو کەسانەی ئەم شتانەیان دروست کردوە خۆیان خەیاڵەکانیانمان لە دروست‌کردنیاندا بۆ لێك نەدەنەوە •

پەرستنی هێزە سروشتیەکان زۆر ڕوون تر دەرئەکەون هەروەکو ئەزانین لەهەموو کونو قوژبنێکی جیهاندا پێشینان وایان ئەزانی کە جنۆکـــە بەزۆری دێنە سەر هەنـــدێ دارودرەخت یاخـــود سەر کانیەکان • ئەم بیروباوەڕانە هێشتا بە تەواوی لەناو نەچوونو هەتا ئێستاش لەکوردستاندا کانی یاخود درەخت بەچاوێکی پیرۆز سەیر ئەکرێن •

بەلأم (درایفر)و خەڵکی تریش هەرچەندە بنوسن کە گوایە پەرســـتن ـ ئەگەر پەرســـتن هەبووبێ ـ لەوانەیـــە کە زۆرتر بۆ درەختەکە بوبێت نـــەوەك بۆ ئەو جنۆکەیەی کە لەســـەریەتی ! ! ئاساییە کە درەختی پیرۆز لەنزیك گۆڕی پیاوێکی پیرۆزەوەیە وەکو شـــێخێكو هەروەهـــا نـــاویشی هەیـــە • بۆ نمـــوونە لەناو یەزیدیەکاندا (خاتو نەفیسە) دارهەنجیرێکە لە دێی بەعشـــیقە لە (Kharabek) • درەختی توش هەر بەڕێزە • هەرکەسێك بەلای درەختێکی پیرۆزدا تێپەڕێت ئەوا پارچە قوماشێکی پیاهەڵئەواسێت لە جیاتی قوربانی یان بۆ تەندروست چاکی •

مادام هانسن ئەوەی تێبینی کردوە کە ئەو پارچە قوماشانەی بەم درەختانەدا هەڵئەواسرێن شتێکی جیاوازە لەو پارچە قوماشەی کە بە ســـەری دارێـــکی ڕێکی درێژەوەیەو لەنزیك گـــۆڕی پیاو چاکێکەوە چەقێنراوە• یەکەمیان لەپاشماوەکانی بتپەرستیە بەلأم ئەمی تریان وا نیە •

هەروەها گەلێ کانیاوی پیرۆز هەیە ، کە لەتەنیشت مزگەوت یاخود تەکیە یان گۆڕستانەکانەوەن • ئەچنە سەر ئەم کانیانە بۆ چاکبوونەوە لەنەخۆشی ، بۆ نمونە لەناو یەزیدیەکانی شێخاندا کانیەك هەیە ناوی (کانی زەرکێ)یە مانای کانی زەردکە ، هەر بە ناوەکەیدا دیارە کە خەڵکی لەنەخۆشی زەردۆیی چاكئەکاتەوە •

بەڵام کـــانی زەمزەم لەلای گۆڕی شـێخ عدەی یەکســەر لە مەککەوە دێتو منالیشی تیا ئەشۆرن • هەندێ لەم کانیانە ماسیان تیایەو پیرۆزنو ڕاوکردنیشیان نارەوایە ، هەروەها کانی تریش هەیە وەکو کانیەکەی نزیك گۆڕی شێخ بیکۆوە لە (Bahzani) لە شێخانو کانی شێخ عبدالقادر لە (Turunde) لەچیای سەمعان ئەشکەوتی قوڵو بەردی وەکو کورسیو بەردی بەرزو کانی جوان جوانی پڕ لەماسیو دارســتانی بچوكو پڕ لەگۆڕی کـۆنو دارو درەختی پیـــرۆز کە نایەڵن لقو پۆپەکانیـــان ببڕێتەوەو تەنانەت شکاوەکانیشیان ئەم هەموو شوێنانە جێگای جنۆکەی ناو سەوزایو ناو ئاوون ، ئەمانە لە هەموو قونوقوژبنێکی کوردستاندا زۆرنو لە هەمـــوو لایـــەکدا هـــەر ڕێزیـــان لێ ئەگـــیرێتو لـــە هەمـــوو چەرخـــە دواکەوتـــوە نەزانینەکانیشـــدا هـــەر وا بوون • شـــتە پیرۆزەکانیشیان پەرستوە کە لەوانەیە لەجیاتی پەرستنی هێـــزە سروشتیەکان دانرابنو ئەمانەش لەدڵی کۆمەڵە ساکارەکاندا هەر ماوون ، سەرەڕای ئەوەی کە لەئیسلامدا زۆر بەتوندی دراونەتە دواوە •

بەشی دەیەم

ئەدەب

ئـــەدەب

لەوانەیە ئـەم ناوونیشـانە سـاکارەی ئـەم بەشـە هەندێ لـەو خوێنـەرانە سەرسـام بـکات کـە هەرگیـز پەڕاوێـکی کوردییان نەدیوەو پرسیار ئەکەن کە ئایا ئەمە بەڕاستی هەیە ؟• بەبێ خۆ خەریك‌کردن پێیان ئەڵێین ئەمانە بە هەڵـەدا چوون • ڕاستیشە کە هەندێکیان گەیشتونەتە ئەوەی بی‌سەلمێنن کە تەنانەت زمانی کـوردی هەر نەبووە ، کـوردەکان بەجـۆرە دیالکتیکێك قسەیان کردوە کە نزیکەی نیوەی وشەکانی تورکی بـون‌و تاکە تاکەکانی تریشی لەزمانی عەرەبی‌و فارسیەوە یاخود زمانەکانی ترەوە کە لەناوچەکەیاندا هەبووە وەکو ئەرمەنی‌و کلدانی‌یەوە وەرگیراوون •

لەڕاستیدا بەتەواوی زمانی کوردی هەیەو لەپێش زیاتر لە سەدەیەکەوە گەلێك زانایان کە دانیان بە ڕەسـەنێتی زمانەکەدا نـاوە لێی کۆڵـراوەتەوە • بـۆ ئەمەش باسـی تـازەترین لێکۆڵینەوەمان بەسە وەکو : —

(ی• ن• ماکاروس) ساڵی ١٩٥٨ لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا • E.N. Macaros

(د • ن • مەکەنزی) ساڵی ۱۹٦۱و ساڵی ۱۹٦۲ لەئۆکسفۆرد (ئای• تسۆکرمان) ساڵی ۱۹٤٦ لە یەکیەتی سۆڤیەت I Tsukerman لە ساڵی ۱۹٦۱دا (کوردۆ) K. Kurdo لە مۆسکۆ هەر لە ساڵی ۱۹۵۷دا فەرهەنگێکی (کوردی ــ ڕووسی) بــە «۰۰۰ر۳۰» وشە لەچاپ داوە •

پێش ئەوەی باسی ئەدەبی سەرزاری خەڵکیو فوللکورو نوسراو بکەین با دەربارەی زمانی کوردی نەختێك بدوێین •

۱ ــ زمانی کــــوردی : ــ

کورد بەشێوە زمانی هندۆ ــ ئەوروپی قسە ئەکەن کە لەزمانی فارسی تــازەوە ئەچێت • بەڵام ناتوانرێ لە موفــرەداتو فۆنەتیكو دروستکردنی ڕستەدا [الاعراب والنحو] تێکەڵاو بکرێت •

دوو شێوە زمــان هەیە* : کرمــانجی سەروو ڕۆژئــاوا کە کوردەکانی تورکیاو سوریاو وڵاتەکانی سۆڤیەتو سەرووی عێراق قسەی پێ ئەکەن • شــێوەی دووەمیش کرمــانجی خــوارووە کە سۆرانیشی پێ ئەڵێــنو کوردەکانی ئێــرانو ڕۆژهــەڵاتی عێراق قسەی پێ ئەکەنو ئەم وڵاتەش ئەکەوێتە ناوەڕاستەوە ، هەروەها ڕووباری زێی گــەورە ئــەم دوو شــێوە زمانە کرمانجییــە جیا ئەکاتەوە •

هەندێ لە کوردەکان وەکو زازاکان بەشێوە زمانێکی تایبەتی قسە ئەکــەنو (گــۆرانی) پێ ئەڵێــن • هــەر یەکێ لــەم شێوانە جیاوازییەکی بێ پایانیــان لەگــەڵ یەکتــردا هەیە ، بــە جۆرێك

★ چوار شێوە زمانی کوردی هەیە وەکو :
۱ ــ شێوە زمانی کرمانجی سەروو •
۲ ــ شێوە زمانی کرمانجی خواروو •
۳ ــ شێوە زمانی گۆرانی (بەشی هەورامیشی هەیە) •
٤ ــ شێوە زمانی لوڕی •

ئەتوانین بلێین هەموو هۆزێكو هەمـوو ناوچەیەك خوورەوشتو شێوەی جیاوازی تایبەتیی خۆیان هەیـە • ئەم دیاردەیەش لەناو هەموو چیا نشینەکاندا هەیە •

هیچ پێویست بەسەرسۆرمان ناکات ، کە عەرەبی مەغریب زۆر بە نارەحەت لە عەرەبی عێراقی تێ ئەگەنو میسرییەکانیش هەمیشە بەتەواوی لە لوبنانیەکان تێ نـاگەن ، بە پێچەوانەشەوە لەکاتێکدا کە شێوە زمـانی نەتەوایەتییـان بەکـار ئەهێنن هەر تێ ناگەن • موفـرەداتی زمانی کـوردی لە بنەرەتـدا ئێرانییە • بەڵام زمـانی عەرەبیش هەر وەکو زمانی فارسیو تـورکی کاری تێ کردووە ، بەتایبەتی لە ناوەندی ئاینیدا ، چونکە ئەم نەتەوانە هەموویان ئیسلامنو ناتوانن واز لە زمانی قورئان بهێنن • هەر لە سـەرەتاوە کوردەکانیش بەتەواوی وەکو فـارسو تورکەکان پیتی چاپی عەرەبییان لە نووسینەوەی زمانەکەیاندا بەکار هێناوە بەڵام ئەم پیتانە بەگوێرەی شێوە زمانەکانی تر کە قەڵەویو درێژە پێدانیان تیایە هەر کەمن • بەتایبەتی هەندێ پیت هەن کە بە لێو ئەوترێنو ئەمانە لای عەرەبەکان هەر نەزانراون •

هەروەها ئێرانیەکانیش هەندێ پیتیان خستۆتە سەر ئەلفبای عەرەبی بۆ هەندێ شێوەی دەنگی پیتەکان وەکو (ژ ـ ل) و (ڤـ V) کە بە هیچ جۆرێ لە زمانی پێغەمبەردا (د•خ) نەبوون •

لانەبردنی پیتـە بزوێنـەکان یەکێکە لـە تەنگەچەڵەمەکانی نووسینی عـەرەبی ، کوردەکانی عێـراق بە شێوەیـەکی تایبەتی گەلێك نیشانەیان خستۆتە سەر ، هـەروەکو تورکەکان لە کۆندا خستبوویانە سەری ، خوێندنەوەش گیروگرفتی لەمە کەمتر نەبووە لەبەر ئـەوە هەندێ لـە ڕۆشنبیرە کـوردەکان بەتایبـەتی ئەمیر بەدرخان هیچ دودڵییان نەکردووە لـە لاسایی کردنەوەی مستەفا

کەمال ئەتاتورك باوكی توركەكاندا ، كە هەوڵی ئەوەی داوە زمانی نەتەوەكەی بخاتە سەر شێوەی لاتینی •

ئەو كوردانە پیتەكانی زمانی كوردییان لەسەر شێوەی زمانی لاتینی دەرهێناوە لەگەڵ نیشانەی تایبەتیدا بۆدەنگە تایبەتیەكان• هەروەها دەنگێكیش ناتوانرێ لابرێت بە هۆی نیشانەیەكەوە • بەم شێوەیە ئەلفبایەكی زمانی سادەو باوەڕپێكراویان بۆ دروست بووە • وە هەر لەماوەی زیاتر لە ٤٠ ساڵ لەمەوبەرەوە بەڵگەی سەلماندنیان هەبوە •

ئەش توانرێت بوترێت كە ئێستا توانایەكی یاسایی لەناو كوردەكانی سوریاو لوبنانو توركیادا هەیە •

نووسینی زمانی كوردی بیستو شەش پیتی بەسە • پیتە بزوێنەكان پێنجن ، A ‘ E ‘ I ‘ O ‘ U ‘ ئەو پیتانەی نیوە بزوێنن دوانن ، P ‘ W ‘ بەڵام پیتە نەبزوێنەكان ئەمانەن * :ـ

B — C — D — F — G — H — J — K — L — M — N — P — Q
R — S — T — V — X — Z

ئەو پیتە بزوێنانەی نیشانەیان لەسەر دانراوە بۆ درێژ بونەوەی دەنگی پیتەكان سیانن ê — î — û ئەو دوو پیتە نەبزوێنەی نیشانەیان خراوەتە ژێر ئەمانەن ç — ş •

★ پیتەكانی زمانی كوردی ئێستای ئێمە ئەمانەی خوارەوەن :ـ
پیتە نەبزوێنەكان ـ ٢٩ ـ پیتنو ئەمانەن :
ك ، ب پ ، ت ، ج ، چ ، ح ، خ ، د ، ز ، ر ، ڕ ،
ژ ، س ، ش ، ع ، غ ، ف ، ق ، ك ، گ ، ڵ ،
ل ، م ، ن ، و ، هـ ، ی •
پیتە بزوێنەكانیش هەشتنو ئەمانەن :ـ
آ ، ە و ،، وو ، ۆ ، ێ ، یی ، ێ •
پیتێكی بزوێنی زۆر كورتی ترمان هەیە كە لە نووسینی كوردیو عەرەبیدا دەرناكەوێت . بەڵكو تەنها لە نووسینی لاتینیدا هەیە وەكو (من ـ بە لاتینی ئەنووسین ـ min واتە بۆ ئەو پیتە بزوێنە زۆر كورتە پیتی ـ i ـ ئەنووسینو ژمارە پێنجی لەسەر دائەنێین •

دوانی تر هەیە کە یەکی دوو خاڵیان لەسەر دانراوە ئەوانیش ئەمانەن Ü — Ï .

ئەم پیتانەی تریش هەر ئەو دەنگانەیـان هەیە کە لەزمـانی فەرەنسیدا هەن بێجگە لە پیتە بزوێنەکان .

A	=	A	درێژ .
A	=	E	زۆر کورت (کورت کراوە) .
E	=	I	بێ‌دەنگ .
OU	=	U	

بەڵام دەربارەی ئـەم دوو بزوێنە G — S — ئەمانـە بە تەواوی نەجوڵاوو بێ‌دەنگن وەکو لە وشەی (gâteau) (گاتۆ) وە (Saucisse) (سۆسیس)دا دەرئەکەوێت .

هەر لەسەر ئەم پێنج پیتـەش لەم کتێبەدا وشـە کوردیەکان نوسراونەتەوە وەکو : ـ

DJ	=	C	
TCH	=	C	
CH	=	S	
KH	=	X	عەرەبی .
	=	X	غەینی عەرەبی (غ) .

کوردەکانی ئەرمینیای سۆڤیەتی لەسەرەتادا نوسـینەکانیان بە پیتی لاتینی لەچاپ داوە ، تەنها هەندێ گۆڕانیان لەپیتەکاندا کردوە ، ئەمەش نەختێك لەپێش شەڕی جیهانی یەکەمـدا بووەو ئەلفو بێ‌ی سـلاڤی [سـیریلیەك] یان تێ‌کەڵ کردوە بە هەنـدێ بەرانبەر کردنـەوە بـەڵام هەرچۆنێـك بێت ئـەم نووسینەوەیە ئاسانترەو ڕوونتریشە لەو نوسـینە عەرەبیەی کە بە شـێوەیەکی گشتی کـوردەکانی عێراق بەکـاری ئەهێنن . واش چـاوەڕوان ئەکرێت کە هەموو کوردەکان هەوڵ بدەن بۆ بەکارهێنـانی پیتی

لاتینی • چونکه خوێندنەوەو نوسینەوەی بەلای منالە بچوکەکانەوە ئاسانترە • هەروەها ئەم گۆڕانە هەر لەخۆیا یەکگرتنی زمانو بیر ئاسان ئەکات •

٢ ـ ئەدەبی سەرزارو ناو خەڵکی (فۆلکلۆر) : ـ

هەروەکو لەناو هەموو ئەو گەلانەدا کە هەتا ئێستا خوێندنی قوتابخانە لەسـەردەمی گەشەکـردندایە ، لەناو کوردەکانیشـدا ئەدەبی سەرزاری زۆرەو زۆریش دەوڵەمەندە •

هەروەها هەر بەم شێوەیەش باسی پێشکەوتنی فۆلکلۆرییان ئەکرێت •

ڤیلچیڤسکێ — Viltchevsky ئەڵێ :

لەڕاستیدا ئێمە خۆمان لەبەردەم کۆمەڵە ڕایەکدا ئەبینین کە لە سەرەتادا کۆکراونەتەوەو لـە دواییدا لەلایەن بێگانەوە چاپ کراوون وەکو (ژابا Jaba) ، (لیرخ Lerch) پریموسوتسین Prymetsocin) ، (ماکاش Makas) ، (مان Mann) ، (هادنگ Hadank) ، (نیکیتین (Nikitine)) ، (لیسکوت Lescot) و (مەکەنـزی Mackenzie

تا ڕادەیەك هەندێ لەم نووسـراوانە کۆنن‌و ئەگەڕێنەوە بۆ سەدەی پانزەهەم‌و شانزەهەم •

گەلێك لە کوردەکان هەر لە ٣٠ ساڵ لەمەوبەرەوە دەستیان کردووە بـە دانان‌و چوونەتە لای ئـەو پیرانەی کە بـیری بەهێزو تواناو پاکیـان هەیەو گەلێـك گۆرانی‌و سەرگورشـتەی میللیان کۆکردۆتەوە ، وەکو :

حاجی جندی	Hadji Djindi
ئەمین عەبدال	Amin Avdal
جاسم جەلیل	Djasim Djalil

ئەمانە هەموویـان لـەم ڕووەوە گـەلێ کـردەوەی چاکیان کردووە • دەوڵەمـەندیی فۆلکلۆر لە سەرەتادا لە پەنـدو قسەی نەستەقی میـللی‌و هەندێ مەتەڵـەوە دەرکەوتووە ، هەروەهـا لە گۆرانی‌و چیرۆك‌و هەندێ سەرگورشـتەشدا • نمـوونەو پەندە کوردییەکان هەتـا بڵێی زۆرن‌و بـە زۆریش مانـای شتی‌تـریان هەیەو لێرەشـدا ماوەمـان هەیـە کە لـەم تێڕوانینانـەوە باسی هەندێکیان بـکەین • لە ڕاستیشدا کورد حەزئەکات وتـەکانی بە ڕستەی ڕێك‌خراوو ئاوازدار بڕازێنێتەوە ، کە تێبینی لە هەستی ڕاستەقینەدا ئەکات • دیمەنەکانی سروشت ، چالاکیی ڕۆژانە ، بەتایبەتی هەڵوێستی ئەو گیان‌لەبەرانەی کە بەخێویان ئەکەن ، یاخود ئـەو گیان‌لەبەرە دڕندانـەی کە ڕاویان ئـەکەن • ئەمانە هەمووی وایـان لێ‌ئەکات کە‌لەیەك‌چوون وا دروست بـکەن جێی سەرسووڕمـان بێ‌و هـەر خـۆیشی کورتـە پەندێـکی زانیاری پێك‌بهێنێت •

چیای بەرز نیە بێ بەفرو ، دۆڵی قووڵیش نیە بێ‌ئاو •
بەرد لە شوێنی خۆیا سەنگینە •
ئاو گەییە تەنگەبەری هاوار ئەکات •
مریشکی برسی خەو بە ئاوەوە ئەبینێ •
مریشك کە ئاو ئەخواتەوە سەیری خوا ئەکات •
مریشك لاسایی (حەبرەجی)[٢٥] کردەوە کۆمی دڕا* •
هاوڕێی قەلەڕەشکە هەمیشە دەنووکی لەچۆڵیدایە •
گۆزەیەك بە دەستی کەیبانوو بشکێت تەقەی نایەت •
ئـەوەی لای کـوورەی ئاسـنگەرەوە دانیشـێت پریشـکی بەرئەکەوێت •

---

٢٥) حەبرەج ــ جۆرە باڵندەیەکە •

★ لە کوردەواریدا باوە ئەڵێن : ــ مریشك لاسایی قازی کردەوە کۆمی دڕا •

هەواڵنامەی کتێب

هەروەها قسەی نەستەقو پەندەکان بە وەرزە جۆراو جۆرەکانەوە بەستراوون ، وەکو :

لە هاویندا :

چۆلەکەکان هاوار ئەکەن : مەیدان ٠

ڕۆژانی ڕەمەزان تەواو بوو !

لە مانگی ئازاردا :

ڕەزەوانەکان ئەترسن و هیلاکن [دوودڵن] ٠

لە پایزدا :

بەپەلە خۆت بشارەوە ٠

لە بەهاریشدا بەپەلە وەرە دەرەوە ٠

بارانی کتوپڕ لە نیساندا ٠

گەنجینەی خۆراسانە ٠

هەروەها کوردەکان هەمیشە حەزئەکەن مەتەڵی کێش و قافیەدار پێشکەش بکەن :

دڵاوێکی خڕی پڕ مارومێرو چیە ؟

وەڵامەکەی ــ هەنجیرە ٠

کاتێك کەر ئەزەڕێنێ ــ شیاکە ئەدزرێت ٠

وەڵامەکەی ــ گوللە تفەنگە ٠

دوای ئەمانە ئەی دەربارەی گۆرانی‌وتن چی ؟

ئەمەشمان لە بەشی شەشەمدا باس‌کرد ، لە ڕاستیدا باسکردنی هەر تەواو نابێت ٠ لە کێڵگەدا ، لە ماڵدا ، لە کاتی ئیش‌کردنداو لە هەموو جێگایەکدا هەر دەنگی گۆرانی وتنی کرێکارو ماستاو فرۆش و لای‌لایەی دایك بەرزئەبێتەوە ٠ گۆرانییان زۆرە ، وەکو گۆرانیی خۆشەویستی و شەڕو هەڵپەڕکێ کە بە دەنگی شوان یاخود کەیبانووی ناوماڵ ئەوترێن ٠ هەروەها (لیسکۆت Rlescot

باسێکی جوانی گۆرانیی پایزی کردووە [پێ هیزۆك] . لەسەرەتادا پێ هیزۆك جیاوازیی نیە لەگەڵ دروست بوونی هەستە خەڵەتێنەرەکانی تردا ، بەتایبەتی لە مەسەلەی گۆڕانکاری یەکاندا (خۆشەویستییەکی بێ هیوا ، لێك جیابوونەوە ، پەیمانی شەوانە)و ئەمانە هەموویان کراونو نموونەن . هەروەها ئەو ڕێگایەی کە لە گفتوگۆی نێوان دوو خۆشەویستدا بەکار ئەهێنرێت . شتێکی ئاسایی و سروشتییە کە لە چوارچێوەیەکداو خۆی لەخۆیدا ڕادێتو ئاوازێکی تایبەتی ئەدرێتێ ، هەموو دێڕە هەڵبەستێك بە بانگ کردنێکی کورت بۆدیمەنێکی پایزانە دەست پێ ئەکات، کە مەلولی و بێ هیوایی ئەهێنێ بۆ شاعیرەکە . تەم چیاکانی داپۆشیوە ، دۆڵەکان پڕن لە ئاوی تاوە بارانەکان کە یەکەم جار ئەبارێنو ئاوەکانیان قەڵبەزە ئەبەستن .

بەفریش لوتکە بەرزەکانی گرتوەو نزیك ئەبێتەوەو کۆچەرەکانیش دەوارەکانیان ئەپێچنەوەو لەوەڕگاکانی هاوین بەجێ ئەهێڵنو ئەچنە پەنای دەشتەکان . دەوار نشینەکان لە چیاکان دێنە خوارەوە بۆ ئەوەی لەباوەش دۆڵەکاندا بحەوێنەوە . تا ئەوەتا لەزەتی ڕۆژە جوانەکان کۆتایی هاتو پاشماوەی شەیدایی و خۆشەویستیش دەرکەوت ، ئەمە کاتێ ماڵ ئاوایی یەو بەداخەوە کە نەتوانرا دان بەهەموو شتێکدا بنرێتو بوترێت .

ئەمە گۆرانیەکی کورتەو ماوەی سی ساڵە لەبەرم کردوە ، دەربارەی (مریەمۆك)ەو مانای مریەمە بچوکە یاخو مارییت . کە پڕیەتی لەزیرەکی و لێ هاتویی .

ئەم گۆرانیەش هەروەکو بەشی زۆری گۆرانیە کوردیەکانی تر گفتوگۆی نێوان جوانێكو زەرنگەرێکە ، جوانەکە داوای لێ

ئەکات گوڵێکی ئاڵتونی بۆ دروست بکات ، وەکو ئەو گوڵانەی ژنان ئەیکەنە کونە لوتی چەپیانەوە * •

ـ هۆ لالە سەید حەننا ، گوڵێکی ئاڵتونم بۆ دروست بکە •
بە مەرجێ بە مقاش نەیگریتو نەیخەیتە سەر دەزگا * •
بە چەکوشیش لێی نەدەیت •
پشت بە خوا پەشیمانیش نابمەوە •
ـ گوڵە ئاڵتونەکەتت بۆ دروست ئەکەم •
بێ ئەوەی بە مقاش بیگرم •
بێ ئەوەی بیخەمە سەر دەزگا •
بێ ئەوەی بە چەکوش لێی دەم •
پشت بە خوا پەشیمانیش نابیتەوە •
ئەگەر دوو ماچم بدەیتێ •
ـ باشە ، بەبێ بابی ماچم کە ، ئەگەر ئەمانەم بدەیتێ •
حەوت گاگەل •
حەوت ڕان بزنی موولول •
حەوت پارچە زەوی •
حەوت ئاش •
حەوت ئاش کە کەر بیان گێڕێت •
حەوت یەرداخ شیری چۆلەکە •

ئەمە هێشتا هەرزانەو بێ نرخە ! • • • •

فۆلکلۆری کوردی لەچیرۆکدا وەکو گۆرانی دەوڵەمەند نیەو منالانیان حەز لە سەرگورشتە ئەکەن •

★ ئەم جۆرە گوڵە کە ئەکرێتە کونە لوتی چەپەوە ، هەر لەکۆنەوە لەکوردەواریدا باو بووەو هەتا ئێستاش لەزۆر ناوچەو ناوەندی جافیەتیدا هەر باویەتیو پێی ئەڵێن [لوتەوانە]و جیاوازیشی نیە ئاڵتون بێت یاخود زیو •

★ دەزگا ئەو پارچە ئاسنەیە کە ئاڵتونچیو ئاسنگەر شتەکانیانی لەسەر ڕێکو پێك ئەکەن ، یاخود چەکوشکاری لەسەر ئەکەن •

ئەو هۆزانەی کە ڕۆشنبیریان ناوەندیە هەتا ئێستاش هەر بە سادەیی‌ی خۆیان ماونەتەوەو هیچیان لا خۆش نیە بە قەدەر چیرۆکێکی خۆش کە خەم‌و پەژارەی نان پەیدا کردنی ڕۆژانەیان لەبیر بباتەوە• چیرۆکێکی زۆر خۆشیان هەیە کە باسی جوانیەکانی سروشت یاخود دروست بونی شێوازە سەیر سەیرەکانمان بۆ ئەکەن • ئەتوانم باسی چیرۆکی ئەمیری بادینانتان بۆ بکەم کە کچە خۆشەویستەکەی خۆی لەدیوارێکدا بەستەوە ، لەکاتی دروست کردنی پردی زاخۆدا ، کە هەتا بە گیان لەبەر قوربانیان بۆ نەدایە ڕانەئەوەستا •

هەروەها بینگولی خاوەن هەزار دەریاچە ، کە هەرگیز سەرچاوەی ژیانی هەتای تیا نادۆزرێتەوە •

لێسکوت لەسالی ١٩٤٠دا کۆمەڵێك چیرۆکی پڕ لە ڕوداوی سەیرو جوانی هەمە چەشنەی بڵاوکردەوە،وەکو چیرۆکی ئازایەتی کەچەڵ [کەچەڵۆك]و چیرۆکی سلێمانی زەندی‌و هیرزمی گوێ دریژو حاجی بیرم •

کوردەکان تەنها بۆ خۆشی سەرگورشتە ئەگێڕنەوەو هەمیشەش چیرۆك‌و بەسەرهاتی کورت کورتن • کوردیش لەگیانی داهێناندا لەهیچیان کەم نیەو ئەوانەشی سەریان لەکوردستان داوە بە میوان‌و گەشتەوەرەکانەوە بەڵگەیان لەسەر ئەمە هەیە •

ئەو کوردانەی کە سوعبەت چین لەشێوەی چیرۆکی هەجویدا ڕەخنە لە لادان‌و هەڵەی هاوڕێکانیان ئەگرن بە تایبەتی ئەو هاوڕێیانەی کە پەیوەندی قوڵیان لەگەڵیاندا هەیە •

بۆ نمونە پیاوانی سەر بە قەشەو شێخ‌و مەلاکان هەمیشە وان بەسەر دەمەوەو لەبەر دەستتان • هەندێ جاریش زۆر بە توندو تیژی ڕەخنە ئەگرن‌و زۆرجاریش هەیە کە ئەو نوکتەیەی ڕەخنەی

پێ‌گیراوه هەر ئەمێنێتەوەو هەموو کات ئەیگێڕنەوەو ئیتر هەر لە خۆیانەوە وا ڕاهاتون کە بیر لە سەرگورشتە ڕێـك خراوەکانی سەدەکانی ناوەڕاست بکەنەوە • زۆر بە ئاسانی جنێو بە سەرۆك‌و ئەندامی هۆزەکانی دراوسێیان ئەدەن • هەروەکو هەموو وڵاتەکانی جیهان هەموو شارو دێیەك ناوو ناوبانگی خۆی هەیە ، هەروەها لە کوردستاندا هەنـدێ هۆز بـە ئازایــەتی‌و بەغـیرەتی ناوبانگ دەرئەکەن • لەکاتێکدا کەهۆزی‌تر هەیە بەهۆی گاڵتەو سەرگورشتە گێڕانەوەی هۆزەکانی ترەوە زیــانی لێ‌ئەکەوێت • بــەوەی کە هەندێ جار لۆمەو گاڵتەیــان پێ‌ئەکەن ، بەڵام ئەگەر ئەوانــەی پێیان پێ‌ئـەکەنن پیاوی باش‌بوون ئەوە ئیتــر قەی‌ناکات • ئەو سەرگورشتانەی کـە کوردەکان ئەیانزانن سەرگورشــتەی گیان لەبەرانن ،هەرچی گیانلەبەر هەیە تیایاندا باس ئەکرێن ، ئیتر ئەمانە کەشتیەکی نوحی جیاوازی پڕ لەژیانی تــرن ، مار هەندێ ئیشی خراپ‌و ناپەسەند ئەکات‌و شەیتانیش نازی بەهەشتی سەر زەوی ئەداتێ • شێرو ورچ‌و گورگ ڕەوشت‌و کەم‌وکوورەکانیان بۆ بەهێزی‌و گەورەیی یاخود ترســنۆکی‌و هەڵخەڵەتاندن بەکار ئەهێنن ، لەمانــە هەموویاندا هەڵبژاردەی ئــەدەبی کۆنەبێتەوەو ڕێــوی دەریــان ئــەهێنێت هــەر وەکــو ئــەوەی کــە ئەیبینــین لەگەڵ گورگ‌و شێردا تێ‌ئەکۆشێت • کەڵەشێرو کەرو کونەبەبوو ژیژك‌و کەو مشك‌و کیسەڵ‌و هەژدیها ، هەمیشە ڕێوی هەوڵ ئەدات کە بیان خەڵەتێنێ ، بەڵام ئــەم گیان‌دارە فێڵ‌بازە هەمیشــەش لە هەوڵەکانی‌دا سەر ناکــەوێت ، یان هیچ نەبێ بەســەرهاتەکان بە گوێرەی حەزو فێڵەکانی ئەو ڕونادەن •

هەواڵنامەی کتێب

شا سلێمان دەست ئەخاتە مەسەلەکانیانەوەو لەئیشو کارو هەڵسوکەوتیاندا بەدەنگیانەوە دێت • باڵندەش وەکو نموونەیەك کەلکی هەیەو لێرەدا ئەگەر ویستمان هاورێ ڕاستەقینەکان کە هەمیشە دڵسۆزن بزانین ، نابێ بەهیچ جۆرێك بیر لە ڕیشۆڵەو حاجی لەقلەقو پۆڕو تەنانەت کەویش بکەینەوە ، بەلاّم قەلە ڕەشکە ئەبێ بیری لێبکرێتەوە چونکە ئەم تایبەتی نیە بە وەرزەکانەوەو لە ڕۆژە ناخۆشەکانیشدا بەجێمان ناهێڵێت •

لەم هەموو سەرگورشتانەدا پەندێکمان بۆ دەرئەکەوێت لەسەر شێوە چاکەکەی لافۆنتێن (Lefontaine) هەتا ئێستا جۆرە بچووکەکان نەبێت باسی هیچمان نەکردووە • خۆ ئەگەر توانای باسکردنم هەبێت ئەوا ئەڵێم گۆرانییە کورتەکان لە چەند پارچەیەك تێناپەڕنو هەمووان هەر ئەیانڵێن ، هەروەها سەرگورشتە کورتەکانیش ئەوانە نەبێت کە [لیسکوت] چاپی کردوون بیرکردنەوەی زۆریان ناوێتو ئەوانیش هەروان •

بەلاّم ئەدەبی میللی کوردەواری ماوەی زۆرەو هەر گۆرانی ئەڵێو سەرگورشتە بۆ خۆشەویستی ئەگێڕێتەوە ، هەروەها ڕاستیی ڕووداوەکان بە خەیاڵکردنەوە دێنێتە پێشەوە ، وەکو بەسەرهاتی شەڕی هۆزەکان بە گۆرانی یاخود ڕێکخستنی پارچە هەڵبەستیوا کە لەگەڵ سەرگورشتەکاندا تێکەلاّوبوون •
سەرگورشتەو هەڵبەستە کوردییەکان گۆرانیبێژی میللی (شایەر) ئەیانڵێن یاخود ئەیانگێڕنەوەو ئەمانە تایبەتین بەم ئیشەوەو ژمارەشیان ڕۆژ لەدوای ڕۆژ کەم ئەبێتەوەو حیکایەت خوانو دەنگبێژیان پێئەڵێن •

ماناکانیان بە گێڕانەوەی سەرگورشتەکە دەست پێئەکات کە لە شێوەی پەخشانو شیعردایەو هەر کە گەیشتە قسەی یەکێك لە

پاڵەوانەکانی سەرگورشتەکە ئەوا قسەکان لە شێوەی شیعردا بە گۆرانیەوە ئەگێڕنەوە ·

ئەگەر گۆرانی بێژەکان لەیەکێ زیاتر بوون ، ئەوا یەکێکیان چیرۆکەکە ئەگێڕێتەوەو ئەوانی تریش دەوری پاڵەوانەکانی تری چیرۆکەکە وەرئەگرنو هەرکەسەیان بە گوێرەی شیعری دەورەکانی خۆیان گۆرانی ئەڵێن ·

بەشێوەیەکی گشتی چیرۆكو ئەفسانەکانیان لەشێوەی پەخشانو گۆرانیدان یاخود بە کێشو سەروا ڕێك خراونو ئاوازەکانیشیان هێواشن ·کامەران بەدرخان ئەڵێ :ـ لەپارچەیەك لەپارچەکانی ئەم شێوەیەدا گۆرانی بێژ بە کێشو سەروایەك دەست پێ ئەکاتو ئیتر بەردەوام ئەبێت هەتا تەواوبوونی پارچە شیعرەکە هەموو جارێ کە ئەوەستێت وەستای شیعرەکە دێتە پێشەوەو بەردەوام ئەبێت لەسەری · قوتابخانەی ڕاستەقینەیان هەبووە بۆ گۆرانی وتن ، ئەویش بە هاندانی ئاغاو سەرەك هۆزە ژیرەکان ·

بەڵام ئێستا ژیانیان زۆر گۆڕاوەو شایەرە ڕەسەنەکانیان بەرەو نەمان ئەچن لەگەڵ ئەوەشدا هەر هێشتا هەندێ بابەت بڵاو بونەتەوە کە بە سەرچاوەی دەوڵەمەند دائەنرێن کە بۆ خوێندنو گێڕانەوەی مێژوویی هەرگیز ناتوانرێ وازیان لێ بهێنرێت وەکو مێژووی کورتە چیرۆك ، سەرگورشتەی هۆزەکان ، خووڕەوشتی کۆنی کوردەواری ، شێوەکانی خواپەرستیو ئاینو بیروباوەڕ یاخود شتی پڕو پوچ ، شێوەی سوێند خواردن، ناوی تایبەتی چەكو کەلوپەلی کۆن · ئەمانە هەموویان زۆر بەکەڵك دێن ، هەروەها لە بینینی هەڵوێستە جۆراو جۆرەکانیشدا نمونە هەر زۆرە ·

نیکیتینیش ئەم لێکۆڵینەوەیەی کردووە (سەیرکـردنی ڕاو شەڕەکانیان ، داواو داخوازی خۆشەویستی ،یەك نەگرتنی هەستی شـاخاوییەكو دەشتنشـینێك ، شـتی پـڕو پـوچ ، پێناسـی کارەساتەکان وەکو (لافاوی دەشتەکانو ڕەشەبا) تێبینی سـەیر سەیر لەئاینی خوایەتی بونەوەردا(٢٦) (Pantheism) ، (نوێژ کردن بۆ چۆلەکە یاخود ئەسپ یاخود بەفر) ئالێرەدا توشی هاندەری جۆراو جۆر ئەبین ، کە هەر یەکەیان بە جیا بەلای ئێمەوە شایانی گرنگی پێدانەو کەرەسەی بیرکردنەوەن ·

وە شتێکی ئاسایی‌یە کە گەنجینەیەکی گەورە ئامادە کراوە بۆ ناسینی چۆنیەتی بیرو هەستی گەلی کورد ·

ماوەمان نیە کە باسـی هەموو سەرگورشـتە چاپکراوەکان بکـەین ، بەڵام با بە ناوبـانگ ترینیان دەسـتنیشان بکەین ، زۆرجار لە ڕاستیدا ئەم سەرگورشتانە زۆر جوانن· بێ‌هیوایەك لە ناخی چەوسانەوەی ڕۆژانەیـەوە ئەیەوێت خەیاڵـە بەتاڵەکـانی جێبەجێ بکات : ــ برسیەتی تێرکردن گۆڕینی جلە پیسـەکانیو خێوەتە خراپەکەی کەبە هیچ جۆرێ بەرگەی با ناگرێت، ئەیەوێ لە پرۆژەکانیدا سەرکەوێو ئەو ئافرەتەی ئەیەوێت مارەی کاو منالی جوانی ببێت ·

بەڵام هەی هات : ــ ڕاستیەکەی زۆر گرانەو ئەبێ بـڕوا بە سەرگورشتەیەك بکات کە پاڵەوانەکانی بەهۆی سەخاوەتی پەریە باشەکانەوە توشی بەختیاری ئەبن · کەواتە ئەمانە چەند ژەمێکی یەکجار قەشەنگن لەباخچەی بەهەشتدا ، جلوبەرگی حەریرو زێڕو زیوی بەنرخ ، کۆشکی پڕ لەئاڵتونو دەوڵەمەندی ، خۆشەویستیو گۆرانیو پێکەنین لەگەڵ جوانترین کیژۆڵەدا · سەرکەوتنی هەتا هەتایی بەسەر ئەو تەنگو چەڵەمانەدا کە دەستی قەزاو قەدەر یاخود

(٢٦) ئاینی ئەوانەی کە ئەڵێن خوای تەنها خوای هەموو بوونەوەرە ·

پیاو خراپ لەڕێگای بەختیاریدا دایان ناون • ئا بەم شێوەیە لە وشەو ڕستەی هەموو سەرگورشتە خۆشەکاندا ڕازاونەتەوە • هەر بەم شێوەیە خەیاڵی وا جۆراوجۆر ئەکرێتەوە کە ئەوپەڕی نەبێت•

وە لەم ڕووەوە چیرۆکی میللی مەم‌وزین‌و سەرگورشتەی فولکلوری مەمی* ئالانیان هەیە کە لەوانەیە بگەڕێنەوە بۆ سەردەمی سەدەی چواردەو پانزە •

دوای ئەوە ئەو سەرگورشتانە یەن کە بەتەواوی شێوازێکی شوانیەتی‌یان هەیەو هەروەها ئەو کوردەی کە گرنگی ئەدات بە چیرۆکی پەریەکان‌و بەو سامانانەی کە بەشێوەی سەرسووڕهێنەر بە دەست هاتون‌و هەروەها بەختیاری بێ‌خاوەن کە لەزەریدا نەدرابێت‌و هەر لێرەشدا گرنگی ئەدەن بەو چیرۆکانەی کە ڕووداوەکانیان خۆشیان نەختێك لەمانە کەمترن ، بەڵام هەستی مرۆڤایەتی بۆ خۆشەویستیەکی دڵسۆزانە دەر ئەبڕێت‌و کار ناکاتە سەر شەرەف‌و ئازایەتی لەهەموو ناخۆشیەکانیدا •

بە کوردی زۆر حەز لە گۆرانیە شوانیە دڵداریەکان ئەکەن کە ئەمیش لەکێش‌و سەروادا لەوانی تر کەمتر نیە • هەروەها زۆر بەتاسەوە گوێ لەسەرگورشتەی دڵداری‌و خۆشەویستی زلێخاو فاتول‌و شیرین‌و خەسرەو شیرین‌و فەرهادو لەیلێ‌و مەجنون‌و خەج‌و سیامەندو خورشیدو خاوەر ••• هتد ئەگرن • هەروەها ئەم چیرۆکانە لە ئەدەبی فۆلکلوری ئێرانی‌و تورکی‌و ئەرمەنیشدا هەر هەن •

دوای ئەمانە باسی چیرۆکە مێژووییەکان ئەکەین کوردەکان لەژیانیاندا بەسۆزن‌و لەڕاستیشدا جەنگاوەرن‌و مێشکیان پڕە لە

★ مەم‌وزین هەر مەمی ئالانەو ، ئەحمەدی خانی زۆر دیمەنی ئەفسانەیی لە چیرۆکە فۆلکلۆریەکەدا گۆڕیوەو بە لووتکەی ئەدەبیاتی کلاسیکیی کوردی دائەنرێت کە بە شێوەی کرمانجیی سەروو نووسراوەتەوە •

شەڕوشۆڕی پاڵەوانە نەمرەکانی مێژووی ئێرانی کە گێڕامانەوە، بە گێڕانەوەی جەنگەکانی تۆڵە سەندن زۆر دڵخۆش ئەبن‌و هەموو هێرشێکیش هەڵبەستێکی تایبەتی خۆی هەیەو هەموو جەنگێکی نێوان هۆزەکانیش بە گۆرانیەکی تایبەتی بەناوبانگە ، وەکو ئیشە چاکەکانی شێخ مەحمود کە لە هەڵبەستی شاعیرە ڕاستبێژەکاندا هەیەو لەگەڵیشیدا ڕوداوەکانی باس ئەکەین : شەڕی ئازادی (Şerê Azadî) کە ساڵی ١٩٤٦ لە بەیروت چاپ کراوە • هەمیشە هۆ هەبوە کە کوردەکان حەز لە سەرگورشتەی کۆن بکەن • بۆ نمونە سەرگورشتەی قەڵای دم دم (DimDim) کە یەکێکە لەچیرۆکە بەناوبانگەکانی کوردو باسی ئەوە ئەکات کە کوردەکان لەساڵی ١٦٠٨داو لەدژی شا عەبباسی یەکەم گەمارۆی ئەو قەڵا قایمەیان داوە •

هەروەها کوراوغلو ـ Koraglu ـ یەکێکە لەپاڵەوانە ئەفسانەییەکانیان کە بە دۆستی هەژارو داماویان داناوە • بەڵام جولندی ـ Julindi ـ ئەو پاشا میتالیەیە کە لەگەڵ شەیتاندا یەکی گرت بۆ بەرهەڵستی موسوڵمانە لێهاتوەکان •

ڕۆستەمیش گەلێ شەڕوشۆڕی هەیە لەگەڵ زورووZoraw * زەردە هەنگدا (Zerdeheng) * هەروەها عبدالرحمن باباو عیزەالدین بەدرخان ئیشە باشەکانی [نادر وتوپال]و دوانزە سوارەی مەریوانیان باس کردوە •

لیستەی تۆماری ئەم چیرۆکانە درێژە، لەگەڵ سەرگورشتەو چیرۆکە فۆلکلوریەکان کە شەخسیاتی مێژوویی دروستیان ئەکات وەکو خەلیفەو سوڵتان‌و پاشاکان • بەڵام ئەو شەڕو شۆڕەی کە تیایاندا

★ ڕەنگە لێرەدا نوسەر مەبەستی لە زۆراب بێت چونکە لە کوردەواریدا بە ڕۆستەم‌و زۆراب بەناوبانگە •

★ ڕەنگە زەردەهەنگیش دێوی مازندەران بێت کە گوایە ڕۆستەم لەگەڵیدا جەنگاوە •

باس ئەکرێن بە تەواوی ئەفسانەیین‌و شەخسی یەکەم جێگایەکی فراوانی تیا وەرئەگرێت •

هەروەها ئێستاش (مەکەنزی D.N. Mackenzie) زانیارییەکی باشمان ئەداتێ کە شێوازێکی میللی ڕاستەقینەی تیایە زۆر بەلەزەتەو باسی ئەو شتانە ئەکات کە زانیاریی کۆمەڵایەتیان تێدایەو کوردەکانی سۆڤیەت بە پێی لێکۆڵینەوەیەکی بنەڕەتی ئەم گەنجینە زانیارییە بەکار ئەهێنن بۆداستانە کۆنەکان‌و پیائەچنەوە بۆ ئەوەی لە شێوەیەکی یەکسان‌و یەکگرتوودا بیانپارێزن •

لێکۆڵینەوەیـــەکی ئاوا هیـــچ پەیوەندییـــەکی کۆمەڵایەتی‌و سیاسی نیـــە لەگەڵ دەوڵەتەکانی‌تر‌داو لەوانەشە بـەس نەبێت بۆ تازە کردنـــەوەو زیادکـــردنی ئـــەدەبی کوردی • بـــۆ پێشخستنی خوێندن‌و نووسین گەلێك پێویستە کـــە ئەدەبی سەرزارەکی پشت گوێ بخرێت یاخود چاوی پیا بخشـێنرێتەوەو ڕاست بکرێتەوە ، ئەو کاتـــەش بەقەدەر ئەوەندەی کە شێوەی باشی تیایـــە لە زۆریی ڕاستیی‌و کـــەمی جووڵاندا لـــە تەڕی‌و بنەڕەتـــەکەی ون‌ئەکات • بەهۆی پەیدابـــوونی ترانسستۆرەوە لە بچووکترین لادێـــداو بە گوێرەی پێویستی‌و بەکەڵکی ـ تا ڕادەیەك شایەرەکان نەماوون• ئەمەش یەکێکە لە دیاردەکانی پێشکەوتن‌و بەربەستی لێ ناکرێت‌و پەشیمانیش کەڵکی نیە •

٣ ـ ئەدەبی تۆمارکراو یاخود کۆن :

لە سەرەتاوە هەتا شەڕی یەکەمی جیهانی :

با لێشاوی ئـــەدەبی فۆلکلۆری ئـــەوەمان لەبیر نەباتـــەوە کە کە لە ســـەد ساڵەوە نەبێ پێمـــان نەزانیوەو زانینـــەکەش بەهۆی لایەکیش لە سامانی ئەدەبی نووسراو بکەینەوە ، کە تەنها نزیکەی ئیشوکارە باشەکانی ڕۆژهەڵاتناسی پۆڵۆنی (ژابا ـ A.jaba بووە کە مۆمی سەری ڕووسیا بووە لە ئەرزروم • هەر لەوکاتەوە

لێکۆڵینەوە بەردەوام بووەو زانیاریی ئێمەش فراوانترو قووڵتر بووە ·

دەنگوباسێك وای ئەگەیاند کە باسێکی گرنگ دەربارەی ئەم بابەتە لە مۆسکۆدا هەیەو ئێمەش هەر چاوەڕوانی دەرکەوتنی ئەو باسەین· بەڵام ئەو باسەی کە هەتا ئێستا تەواو بووە باسەکەی عەلائەدین سجادییە بەناوی (مێژووی ئەدەبی کوردی)و ساڵی ١٩٥٣ لە بەغدا بە زمانی کوردی چاپکراوە · ئەمە پەڕاوێکی گەورەی ٦٣٤ لاپەڕەییەو دانەر دوای نووسینی پێشەکییەك دەربارەی کوردو کوردستان باسی قۆناخو شێوەکانی ئەدەبی کوردی ئەکات · دوای ئەوە چەند تێبینییەکی قووڵمان ئەداتێ دەربارەی ٢٤ شاعیرو ٢١٢ دانەرو نووسەر لەشاعیرەکانی عێراقو ئێران ·

دانەر باسی ئەو نووسەرانە ناکات کە پەخشانیان نووسیوەو ئەم باسەی هەڵگرتووە بۆ بەرهەمێکی ترو لێرەدا گومانی تیائەبێت لەوەی کە من نیازم هەبێت ئەم باسە بەدرێژی تۆمار بکەم ، بەڵام سەری کەسیش سووڕناهێنم بەوەی کە بڵێم لەو کۆمەڵە پیاوە ئەدەبیانەدا پیاوە ئاینییەکان جێگایەکی فراوانیان داگیر کردووە· ئەمەش شتێکی ئاساییو ڕوونەو هەر لە سەردەمی نەوە کۆنەکانەوەو لە هەموو وڵاتەکاندا ئایینو زانیاریو شیعر لای نووسەرەکان تێکەڵاو بوون · بەم شێوەیەو لەگەڵ ئەوەشدا ڕەوشتە ئاینییەکانیان لەو لیستە درێژانەدا باس نەکراوونو تەنها هەر ناوی (٥٠) مەلاو (٣١) شێخو (٣) سەییدو (٤) فەقێ یاخود مجەوەری مزگەوتی تیایە لەگەڵ ناوی (٩) خانو (٣) سەردارو (١١) بەگو (٥) ژندا ·

چۆنیەتی دروست بوونی ئەدەبی کوردی هەر بە نەزانراویو نەسەلماوی ئەمێنێتەوە · لەڕاستیشدا مێژوونووسەکان هەمیشە

ڕێك ناكەون لەسەر ئەو مێژووانەی كە بۆ هەندێ شاعیر دانراون•

بە شێوەیەكی گشتی نووســـەرە كوردەكان حەز ئەكەن بچنە ناخی ڕابوردووەوە ، كە هەمیشە سەلماو نیە • هەروەها لە دانانی ساڵو خاوەنی هەنــدێ شــیعرو نووســیندا وەكــو (سوتسین) كە سەرگورشتەی دمدم بە نووسینی مەلا ئەحمەدی باتی* (١٤١٧ ــ ١٤٩٥) دائــەنێت ، ئەمەش شــتێكی نەگونجاوە چونكە لــە ساڵی ١٦٠٨دا ڕوویداوە • هــەروەها چــۆن ئــەبێت (فــەقێ تەیران (Fegiye Teyran)) كــە لــە ســاڵی (١٣٠٧ـ١٣٧٥)دا ژیاوە لاواننەوە دابنێت بۆ مردنی مەلای جەزیری (Melay Gaziri) كە لە ساڵی ١٤٨١دا كۆچی دوایی كردووە •

لە لایەكی ترەوە چۆن بڕوا بكرێت بەوەی كە عەلی تەرمۆكی (Eli Termuki) (ڕۆنساری كورد)(٢٧) لەسەدەی یانزەهەمدا ژیاوە، سەرەڕای ئەمەش ژمارەیەك لە مێژوو نووسەكان هەر نەیانزانیوە چونكە ئەوانەی لێیان دواون دووبارە كردنەوە نەبێت هیچی تریان نەكردووە • بــە تەنها لێكۆڵینەوەیەكی كارامانە لــە موفرەداتو شێوەكانیدا مــاوەی ئەوە ئەدات كــە مەسەلەكە ببڕێتــەوە • ئەم نووسراوە ڕەسەنانە لەكاتی تۆپبارانی بەرلیندا لەناوچوون •

بەڵا دوای ئەوە هەندێ نووســەری كورد لە تازە كردنەوەی بابەتی دانــەرە كۆنەكاندا هیچ دوودڵییان نەكردووە بــۆ ڕوون كردنەوەی ئەو شتانە لای خوێنەرە تازەكانو هەر بەو كارەشیان ڕێگای هەموو لێكۆڵینەوەیەكی ڕەخنەگرانە لە ئێمە ئەگرن •

لەگەڵ ئەوەشدا كە چوارینە سۆفی یەكانی بابا تاهیری هەمەدانی (٩٣٥ــ١٠١٠)بەزمانی تێكەڵاوو شێوازێكی كۆن نووسراونەتەوە

★ سەرگورشتەی دمدم ، عەرەبی شەمۆ نووسیویتی كە پیرترین نووسەری كوردە لە سۆڤیەتداو ژمــارەیەكی زۆر داستانو چیرۆكی لە بارەی ژیــانی كوردەوە داناوە •

(٢٧) ڕۆنسار : شــاعیرێكی فەرەنسی یە •

کوردەکان هەر بە ئەدەبی خۆیانی دائەنێن* ، وەکو گۆرانیەکانی تۆڵەسەندن کە بەشێکن لە ئەدەبی فەرەنسی • بەڵام پێشەکی ئەبێ بە ڕاستەقینەوە خۆ ئامادە بکرێت بۆ ئەوەی ئەم چوارینانە بخوێنرێنەوەو کەڵکیان لێوەربگیرێت • ئەشسەلمێنرێ کە هەندێ لە شاعیرەکانی گۆرانی وەکو شێخ ئەحمەدی تەختیو (١٦٤٠)و مەلا مستەفای بێسارانی (١٦٤١ـ١٧٠٢)و گەلێکی تریش لەسەر ڕێگای ئەم ڕۆیشتوون •

هەرچۆن بێت تەمەنی ئەدەبی کلاسیکی کوردی لە سەدەی پانزەهەمەوە دەستی پێکردووە لەگەڵ پۆلێك شاعیری هەرەچاکداو بە چەند فرسەقێك لەپێش هەمووشیانەوە (شێخ ئەحمەدی نیشانی)یە کە بە مەلای جەزیری بەناوبانگە (١٤٠٧ـ١٤٨١)و دیوانێکی سۆفیانەی هەیەو بەکێکی ئاینی نەبێت کەس لێی تێناگاتو باسی سۆفیگەری ئێرانی تیا ئەگێڕێتەوە ، دوای ئەوە (مەلا ئەحمەدی باتی) کە لەپێشەوە باسمان کردو بە پەڕاوی [مەولوودنامە] بەناوبانگە دوای قوتابخانەکەی ئەم کەوتووە •

هەروەها (عەلی حەریری ١٤٢٦ـ١٤٩٥) ، (میر محمد) یاخود (فەقێ تەیران) کە بە چیرۆکی [شێخی سەنعان] بەناوبانگە ، هەروەها (ئەسپە ڕەش) •

دوای بێکەسییەك کە زیاتر لە سەدەیەکی خایاندووە ، لە ئاسمانی ئەدەبی کوردا ئەستێرەیەکی تازە هەڵهاتووە کە

---

* زۆر ئاشکرایە کە نووسینو شیعرەکانی بابا تایەری هەمەدانی بەشێکن لە ئەدەبی کورد ، چونکە بابا تایەر خۆی کوردە ـ بابا تایەر یەکێکە لە (اهل الحق)و ئەمەش تەنها لەناو کوردا هەیەو هەتا ئێستاش مجەورەکانی مەرقەدی بابە تایەر کوردنو ئەڵێن ئێمە ئەم مجەورییەمان بە پشتاوپشت بۆ ماوەتەوەو وشەی باباش تەنها لەناو کوردا هەیە • جگە لەمانەش لوڕیەکان خۆیان بە کورد ئەزاننو فارسەکان قاموسیان بەکار هێناوە بۆ مانای وشەی لوڕی ـ ئا بەم بەڵگانەو گەلێکی تریش بۆمان ڕوون ئەبێتەوە کە بابا تاهیر کوردە •

هەواڵنامەی گێڕێ

(ئەحمەدی خانی ١٦٥٠ـ١٧٠٦) بووەو لە ڕەگەزدا خەڵکی هەکاریەو دانەری چیرۆکی (مەموزین)ە کە ئەتوانین بە تەواوی بە چیرۆکی نەتەوەی کوردی دابنێین • کە باسی (مەمی ئالان)ی تیا ئەگێڕێتەوەو بە گوێرەی ڕێزمانی ئەدەبی کلاسیکی دایناوە •

[ئیسماعیل بایەزید ١٦٥٤ ــ ١٧٠٩] کە دوای ئەو کەوتووە بێجگە لە غەزەل (Ghazel) فەرهەنگێکی کوردی ــ عەرەبی ــ فارسیی بە ناوی (گوڵزار Gulzar) بە شیعر ڕێكخستووە •

هەروەها (سیاپۆش (Siyapoush)) نازناوی شاعیرێکی‌ترە کە لە سەردەمی ئەودا بووە •

هەرچەندە سەدەی حەڤدەهەم گەشەدار نەبووە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەر ناوی (شەریف خانی جولەمەرگ ١٦٨٨ــ١٧٤٨) لە هەکاری دێنین • هەروەها (مراد بایزید ١٧٣٦ــ١٧٧٨)و (مەلا Erwas)کە ساڵی ١٧٩٠ چەند بەشێکی لە لە پزیشکایەتی‌دا داناوە بە جۆرێك کە لە زمانی کوردیدا وێنەی نیە •

هەر لەو سەردەمەدا ، پارچە شیعرێکی ئاینی بە زمانی گۆرانی بڵاو بۆتەوەو دراوەتە پاڵ (خانای قوبادی Khana Qubadi ١٧٠٠ ــ ١٧٥٠) بە ناوی سەڵەوات نامە Selewatnamı) ، هەروەها شاعیری گۆرانیی مەحزونی Mehzûnî لە ١٧٨٣دا • لەگەڵ سەدەی نۆزدەهەمداو هەتا شەڕی یەکەمی جیهانی شاعیرەکان زۆر بوونو دوو تەوژمیان لێ‌دەرکەوت : یەکەمیان تەوژمی ئاینیو سۆفی بوو کە لەسەرەتادا بە لاسایی کردنەوەی ژمارەیەك شێخو مەلاکان تەواو بوو ، ئەوانەی کە حەزیان ئەکرد زانیاریە سۆفیەتیەکان لە ناو شیعری دیوانەکانیاندا بنووسنەوە ، بێ ئەوەی لە دووبارە کردنەوەو

هەواڵنامەی کتێب

لاسایی کردنـەوەی خەڵکی‌تر بتـرسن • لێرەشـدا کارتێ‌کردنی شاعیرە کلاسـیکیە ئێرانیەکان دەرکـەوت • ئەوەتا هـەر لەوانە (مەولانا خالید ۱۷۷۷ـ۱۸۲۱) کـە ڕێگای نەقشـبەندی هێنایە کوردستانەوە ، هەروەها (شێخ مەعروفی نۆدێی۱۷۵۵ـ۱۸۳۷) لەگەڵ بیست چاپکراوی ئاینیدا • دوای ئەوە (مەلا خەلیلی سعەرتی ۱۸۳۰)و (مەلا یەحیای مزوری) کە پرس‌پێکەری (میری ڕەواندزی) بووەو ۱۸۲٦ـ۱۸۳۹و نـورالدین بریفـکانی کە سـاڵی ۱۸٤٦ کۆچی دوایی کردووە ، وە عەبدولرەحمـان ئەختەری ۱۸۸٤ کە ڕێگای خـانی گرتـووەو لە شـیعرەکانیدا سـتایشی پێغـەمبەرو کوردستانی کردووە •

کۆمەڵێك لە شێخەکانی سلێمانی :

(سالم ۱۸٤۵ـ۱۹۰۹)(۲۸) کە هاواری بوو لە دەست ناخۆشیی ژیان لەم‌جیهان‌و سەرزەویەدا • هەروەها (مەحوی ۱۸۳۰ـ۱۹۰٤) کەسۆفیەکی نەقشبەندی بووەو تیورەکانی سۆفییەتی دەرخستووە، حەریقیش Heria یاخود مـەلا صالح ۱۸۵۱ ـ ۱۹۰٤ لەوەدا هەر لاسایی کردۆتەوە •

لە ئێرانیش تا بنێی شاعیری چاك هەیە وەکو :

(سەی یاقو ۱۸۰۸ـــ۱۸۸۱) کـە (۲۰ر۰۰۰) هەزار دێرە هەڵبەسـتی هەیـەو لـەو نووسەرانەیـە کە بـە زمانێـك زیاتر نووسیویێتی • (مەلا فەتاحی جەبـاری ۱۸۰٦ـ۱۸۷٦) هەڵبەستی بە چوار زمان داناوە : کوردی ، عەرەبی ، تورکی ، فارسی • لە داهێنەرەکانیش ، (مەولەوی) ، کە (مەلا عبدالرحیمی تاوگۆزیەو ۱۸۰٦ـ۱۸۸۲ بـیری تازەی هێناوەتـە کایەوەو شـیعرەکانی بە کێشی بڕبڕ دانـاوە ، لە کۆتاییدا لـە سۆفی ناو حەقـەکان باسی

(۲۸) ڕاستیەکەی (۱۸۰۵ـ۱۸٦۹)یە نەك ئەوەی سەرەوە •

(تەیمور قولی) ئەکەین کە لە ساڵی (١٨٥٢)دا کۆچی دوایی کردووەو دوای ئەویش (تەیفور)و (دەروێش نەورۆز) له دەورو بەری ١٨٧٥دا •

(مەلا ولدخان) چیرۆکی (لەیلو مەجنوون)ی* کوردیی داناوە لە ١٨٧٦ـ١٨٨٥ ، (ئەحمەد بەگی کۆماسیش ١٧٩٥ـ١٨٧٦) بە بۆنەی مردنی ژنەکەیەوە لاواننەوەیەکی کاریگەری داناوە* •

ئینجا تەوژمی دووەم کە لە سەدەی نۆزدەهەمدا دەرکەوت :

شیعری گـۆرانی بڵاو بووەوەو نیشتمان پـەروەریو چاکە کردن پەرەی سەندو ئێمەش بە کورتی باسی ئەو کەسانە ئەکەین کە هاوبەشییان کردووە :

شا پرتەوی هەکاری ١٨١٠ ، محمد ئاغای جاف ، کە هەر لەو سەردەمەدا بـووەو بـە لاواننـەوەی خۆشەویسـتیو دۆستایەتی ناسراوە •

موستەفا بەگی ساحێبقەران کە بە (کوردی) ناسراوە ١٨٠٩ ـ١٨٤٩ (٢٩) • (سالم) کە عەبدولڕەحمانی ساحێبقەرانە ١٨٠٠ـ ١٨٦٦ (٣٠) ، (موفتی زەهاوی١٧٩٢ـ١٨٩٠) کە لە هەموو شتێکدا زانا بووە • (وەفایی) کە میرزا عبدالرحیمە (١٨٣٦ـ١٨٩٢) ، (عبدالله بـەگی مصـباح ١٨٥٩ـ١٩١٢)* بە شـیعری گۆرانیو سۆفییەتیو نیشتمانپەروەری بەناوبانگە •

---

* یەکەمین شاعیر کە لەیلو مەجنوونی لـە ڕۆژهەڵاتدا نووسـیوەتەوە (نظامی گەنجوی)یە بە فارسیو (فضولی بەغدادی)یە بە تورکیو گەلێ شاعیری فارسو تورکیی تـریش لاسـاییان کردوونەتـەوە ، (احمـد شوقی)ش بـە عەرەبی نووسیوێتی •

* ڕەنگە مەبەست لەم لاواننەوەیە [گلکۆی تازەی لەیل] بێت •

(٢٩) ڕاستییەکەی ١٨١٢ـ١٨٥٠یە •

(٣٠) ڕاستییەکەی ١٨٠٥ـ١٨٦٩یە •

* ئەمە عبدالله بەگی ساحبقرانەو بە (مصباح الدیوان) بەناوبانگە •

(نالی) ئەمیش مەلا خـــدری شارەزووریيە ١٧٩٧ـ١٨٥٥ [٣١] نیشتمانی کوردستانی گەلێك گەورە کردووە •

(حاجی قادر کـــۆیی) ١٨١٥ ـ ١٨٩٢ [٣٢] کـــە پشـــتیوانی ئاینی (اللاارادی) کردووەو ئاینەکەشی پڕی بووە لەهاندانی پێشخستنی ئەو زانیاریانەی کە دژی بێئاگاییو نەهاتنە کایەی ژیانی تازەی مەلاو شێخەکانەوە بوەو ئەم بەخۆپەرستو تەمەڵی ژیریی دائەنان چونکە ئەم شتانە بوو بوون بەگیروگرفت لەڕێگای ڕزگاری بیرو هۆش‌دا •

هەتا ئێســتاش شـــیعرە نیشـــتمانیەکانی هـــەر گەنجـــە دڵ گەرمەکان ئەوروژێنێو بەهۆی فەلســـەفە مادیەکەیەوە کـــاری کردۆتە سەر بەشی زۆری شاعیرەکانی ئەمڕۆش •

بێ‌گومان ئەبێ بە تەنها باسی شێخ ڕەزای تاڵەبانی بکـــەین ١٨٣٥ ـ ١٩١٠ [٣٣] ، ئەمیش شەخسیەتێکی سەیری هەیەو حەز لە ئاینی (لا ارادی) ئەکات بـــەڵام زۆر دڵ‌گەرم بووە • هەروەها هونەری (وتاردانی‌لەبەری) زۆر چاك زانیوە ، نەك تەنها لەزمانی کوردیدا بەڵکو لەزمـــانی فارسیشدا ، شیعرە جنێویە کـــورتەکانی زۆر بە تامنو زۆر جار قوڵی کردۆتەوەو ویستویەتی ڕەوشت چاك بکات بەڵام هەندێ جار توندیو خراپیی بەکار هێناوە • لەگەڵ ئەوەشدا هەتا ئەمڕۆش یەکێکە لەو شـــاعیرانەی کە لە عێراقدا جەماوەرێکی زۆری هەیە •

سەردەمی تازە : ـ لەساڵی ١٩٢٠ وەهەتا ئەمڕۆ •

کۆتایی هاتنی شەڕی یەکەمی جیهانی بوە هۆی گۆڕانێکی زۆر لەڕۆژهەلاتی نزمو ڕۆژهەلاتی ناوەڕاســـتدا ، چونکە بوە هۆی

(٣١) ڕاستی‌یەکەی (١٨٠٠ـ١٨٥٦)ە •

(٣٢) ڕاستییەکەی ١٨١٥ـ١٨٩٧ ە ، کورتەی ئەو ئاینەش ئەوەیە کە ئەڵێ ژیری [عەقڵ] هەموو شت نازانێ •

(٣٣) ڕاستییەکەی ١٨٤٢ـ١٩١٠یە •

دامەزراندنی چەند دەوڵەتێکی تازەو جیابونەوەیان لەئیمپراتۆریەتی عوسمانی هەڵوەشاو ئەمە کارێکی کەمی نەکردۆتە سەر ئەدەبی کوردی • لەو کاتەدا قوستەنتینیە بنکەی ڕۆشنبیری کوردەکان بووە، گەلێ ڕۆشنبیری تیاکۆبۆتەوەو ویستویانە کە نوسراوەکانیان لەوێ چاپ بکەن • لەدواییدا عیراقو بەتایبەتی لەپایتەختدا کە بەغداد بوە بوەتە جێگای گرنگی ئەوانە ، بەڵام نەك تەنها بۆ ئەدەبی کوردی •

ئەگەر تێکۆشانی دڵسۆزانەی ئەو کەسانە نەبوایە کە گۆڤارە کوردیەکانیان دەر ئەکرد ئەدەبی کوردی بەرز نەئەبوەوەو دەر نەئەکەوت •

چونکە نوسینی شاعیرە کۆنەکان بڵاو کرانەوەو گەنجەکانیش توانیان ئارەزوەکانیان دەر بخەن • لەکۆتاییی دوژمنایەتیدا ، ڕۆژنامەگەریو گۆڤارە کوردیەکان زۆر بە ئاسانی لەعێراقدا توانیان کە دەستێك بەخۆیاندا بهێنن ، بنکەکانیشیان بەغداو سلیمانی بوە بەتایبەتی کە سلیمانی بنکەی نەتەوایەتیان بووە ، هەروەها ڕەواندزو هەولێریش • داخەکەم کە بە تەواوی ناتوانرێ لیستەی ئەم ڕۆژنامەو گۆڤارانە بنوسرێت چونکە بە بەردەوامی نەبوون • بەڵام بەهۆی نرخی ئەدەبو کۆمەڵایەتیانەوە ناتوانین هەروا بە سەریاندا تێ پەڕین •

(ژین)* ڕۆژنامەیەکی هەفتانەیەو هەر لەساڵی ١٩٢٤ وە بەردەوام لەسلیمانی دەرئەچێت •

(گەلاوێژ) لەساڵی ١٩٣٩ وە هەتا ساڵی ١٩٤٩ لەبەغداد دەرچوە • (هەتاو) لەساڵی ١٩٥٤ ەوە لەهەولێر دەرچوە •

★ ڕۆژنامەی [ژین] بەردەوام بوو هەتا ساڵی ١٩٧٢ ، بەڵام لەوە بەدواوە لەبەر چەند هۆیەکی تایبەتی وەستا • لێرەشدا ئەڵێم نازانم نوسەر بۆچی باسی یەکەم ڕۆژنامەی کوردی (کوردستان)ی نەکردووە کە لە ٢٢ی نیسانی ساڵی ١٨٩٨ لە قاهیرە دەرچووە •

له یەریڤان له ئەرمینیای سۆڤیەتی ڕۆژنامەی (ریاتازه) له ساڵی ١٩٢٩ وه دەرچوه •

(کوردستان) لەساڵی ١٩٥٩ وه هەتا ساڵی ١٩٦٣ له ئێران دەرچوه •

برایانی بەدرخان لەدیمەشق لەساڵی ١٩٣٢ وه وه هەتا ساڵی ١٩٣٥ (هاوار)و لەساڵی ١٩٤١ وه هەتا ساڵی ١٩٤٣ رووناهیان دەرکردوه •

(ڕۆژی نوێ) لەساڵی ١٩٤٣ وه هەتا ساڵی ١٩٤٦ لەبەیروت دەرچوه •

پارتی دیموکراتی کوردی(٣٤) له عێراق هەر لەساڵی ١٩٥٨وه ناو به ناو ڕۆژنامەی (خەبات)ی بڵاو کردۆتەوه لەم کاتەشدا ئەدەبی کوردی سەربەست نیە تەنها له عێراق و یەکیەتی سۆڤیەت نەبێت ، با بزانین لەو دوو وڵاتەدا لەچیدایه *

---

(٣٤) مەبەستی له [پارتی دیموکراتی کوردستان]ه •

★ ئێستا له عێراق ئەم گۆڤارو ڕۆژنامه کوردییانه دەرئەچن :

١ ـ ڕۆژنامەی هاوکاری ـ هەفتانەیه •
٢ ـ گۆڤاری بەیان ـ مانگانەیه •
٣ ـ گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ ـ مانگانەیه •
٤ ـ پاشکۆی ڕۆژنامەی عێراق ـ مانگانەیه •
٥ ـ گۆڤاری نۆتۆ ژمی ـ ناوبەناوه •
٦ ـ گۆڤاری هۆشیاری کرێکار ـ چوار تا شەش لاپەڕەی به کوردییه ـ هەفتانەیه •
٧ ـ ڕۆژنامەی دەنگی جوتیار ـ یەك تا دوو لاپەڕەی کوردییه ـ هەفتانەیه •
٨ ـ پاشکۆی بیری نوێ ـ هەفتانەیه •
٩ ـ گۆڤاری ئاسۆی زانکۆیی ـ کوردیو عەرەبییه ـ مانگانەیه •
١٠ـ گۆڤاری ڕۆژی کوردستان ـ ناوبەناوه •
١١ـ گۆڤاری شۆڕشی کشتوکاڵ ـ ناوبەناوه •
١٢ـ گۆڤاری کۆلێجی ئاداب بەشی کوردی له بەغدا ـ ساڵانەیه •
١٣ـ گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ـ ناوبەناوه •
١٤ـ گۆڤاری ڕەنجی کرێکار ـ ناوبەناوه •

عەبدوڵنامەی کتێب

١ ـ پەخشـــان :

ماوەیەکی زۆر پەخشان بەدەستی هەژارییەوە ئەینالاَنو هەتا دوای شەڕی یەکەمی جیهانیش هەر چاك نەبوو • ئەمەش بەهۆی تێکەڵاوبوونییەوە بـوو لەگەڵ ئەدەبی بێگانەدا • بـەلاَم لێرەوە گەلێك وەرگێـڕان بە زمانی کوردی دەستی پێ‌کردو بـووە هۆی بووژانەوەو تازە بوونەوەو دەوڵەمەند بوونی موفرەداتی زمانی کوردی •

نووسـینو بەسـەرهاتی ڕۆژهـەلاَت ناسـەکان دەربـارەی کوردستان کەوتە دەستی خوێنەواری کوردو لەم نووسەرانەش :

لۆرد کۆزن	Lord Gurzon
هۆبـارد	Hobbard
میلینجـن	Millignen
ڕیـــچ	Rich
فرییا ستارك	Freya Stark

ئەمانەو گەلێکی‌تریش •

هەروەها وتـاری زانیـاریو کۆمـەلاَیەتی بـە شێوەیەکی تایبەتی زانیـاریی پزیشکایەتیو هەروەها گەلێ لایـەنی لاپەڕە گرنگو دەرکەوتووەکانی ئەدەبی جیهانی •

لەناو سۆڤیەتییەکاندا تەنها وەرگێـڕانی ڕووسیو ئەرمەنی ماوەتەوە بەتایبـەتی لە هەندێ بابـەتی گرنگدا کـە پەیوەندیی هەبێت بەکارل مارکسو لینینو ستالینەوە، لەگەڵ هەندێ لاپەڕەی تردا کـە هی پۆشکینو لێرمنتـۆڤو تۆلستۆیو غـۆرکی ، یاخود توامانیان ، هەروەها ئەبۆ ڤیانو گەلێ نووسەری ڕووسی یاخود

سۆڤیەتییەکانی تر کە لە جۆرەها نەتەوەی تر بوون ·

لە لوبنانیشـــدا هەندێ لـــە نووسراوەکانی ڤیکتـــۆر هۆگۆو دودیەو لامینە هەن و لە عێراقیش گەلێ بابەتی عەرەبی و ئینگلیزی وەرگێڕراون ، بەڵام وەرگێڕەکان ئازایەتی و لێهاتوویی تەواویان نەبووەو هەمیشە لە کورتی بڕیویانەتەوە · لەڕاستیشدا ئەمانە بۆ وەرگێڕانی تـــەواو هیچ دوودڵییـــان نەکـــردووە ، بـــۆ نموونە (ڕەشەبا)ی شەکسپـــیرو (ڕاستگۆ)ی ڤۆلتێـــرو (پاڵتۆ)ی گۆگـــۆڵ و (ژیانی سەلاحەدین)ی جـــۆرجی زیدان کە ئاساییشـــە ، ئەمەیان خۆشی و گرنگیی لەوانی تر زۆرترە · کوردەکان هەمیشە لەبابەتی مێژوودا خـــۆشی و ئاســـانی بـــەدی ئەکـــەن و لـــە مێـــژوونووسە پێشینەکانیان (ابن اثیر الجـــزیری ١١٦٠ـ١٢٣٤)و (ابن خلکان ١٢٠٩ـ١٢٨٢)لە هەولێرو (ابو الفدا ١٢٧٣ـ١٣٣١) لەخەزانی سەلاحەدین بـــووە · ئەمانە هەموویان بەرهەمەکانیـــان دەربارەی مێژووی گشتی و بەزمانی عەرەبی نووسیویانە · لەساڵی١٩٥٦داو بە زمانی فارسی (شەرەفخـــانی بەتلیسی) شەرەفنامەی داناوە کە مێژووی کوردە · ئـــەم بەرهەمە ڕەسەنە وەرنەگێڕرا بـــۆ زمانی عەرەبی لەم دواییەدا نـــەبێ [مەلا جەمیل بەندی ڕۆژبـــەیانی]* لە بەغدا کردوویە بە عەرەبی و ساڵی ١٩٥٣ چاپکراوە ·

هەروەها لە ساڵی ١٠٥٨ـ١٩٦٢دا* لە قاهیرە (محمد عەلی عەونی ١٨٩٢ـ١٩٥١)* وەریگێڕاوە بۆ زمانی عەرەبی ·

هەر محمد عەلی عەونی چەند بەرهەمێکی مێژوویی کوردیی تری کردووە بە عەرەبی و هەروەها بە شێوەیەکی گشتی کوردەکان

★ ساڵی ١٩١٢ لە گوندی (فورقان) لە کەرکوك هاتۆتە دنیاوە ·

★ ئەم مێژووە وا نیە بەڵکو (١٩٥٨ـ١٩٦٢)ە چونکە بە گوێرەی ڕای مامۆستا هەژار لە شەرەفنامەدا ئەڵێ ساڵی ١٩٥٨ وەزارەتی پەروەردەی میسر چاپی کردووە ·

★ ڕاستییەکەی ١٨٩٧ ـ تا ١١/تەموزی/١٩٥٢ لە قاهیرە مردووە ·

ئەم پاشماوە زانیارییە مێژووییەی خۆیانیان پشتگوێ نەخستووە* ·

سێ نووسەری [illegible] باس ئەکەین ، کە ئیشە گرنگەکانیان مێژووی کوردو کوردستانیان ڕووناك کردۆتەوە :

١ ــ حسین حوزنی موکریانی ١٨٨٦ــ١٩٤٧ ·

٢ ــ ئەمین زەکی ١٨٨٠ــ١٩٤٨ ·

٣ ــ ڕەفیق حیلمی (١٩٦١)(٣٥) شۆڕشەکانی شێخ مەحموودی گێڕاوەتەوە ·

لە سالی ١٩٥٢دا دکتۆر نوری دەرسیمیو کۆلۆنێل عبدالعزیز یاملکی بە زمانی تورکی مێژووی دەرسیمیان نووسیوە ، هەروەها سالی ١٩٥٧یش باسی شۆڕشەکانی کوردیان کردووە ·

بەلام محەممەد بریفکانی لە سالی ١٩٥٣داو مەعرووف چیاووك لە سالی ١٥٩٤داو ئیحسان مستەفا لە سالی ١٩٦٣دا دەربارەی جوولانەوەکانی بەرزانیان نووسیوە ·

لە ئێرانیش مێژوونووسانی کورد (ڕەشید یاسەمی ١٩٤٠)و (ئیحسان نوری ١٩٥٥)و (محەممەد مەردۆخ کوردستانی) ئیشە مێژووییەکانی خۆیانیان بە زمانی فارسی نووسیوەتەوە ، ئەم بەرهەمانەش وەرنەگیراون هەتا لەم دواییەدا نەبێت کە دکتۆر موفتیزادە بەرهەمەکانی ڕەشید یاسەمیو ئیحسان نوریی کردووە

★ مامۆستا هەژار موکریانیش لە سالی ١٩٧٠دا شەرەفنامەی کردووە بە کوردیو سالی ١٩٧٢ کۆڕی زانیاری کورد چاپی کردووە ·

(٣٥) ١٨٩٨ــ١٩٦٠ ڕاستییەکەیەتی ·

هەواڵنامەی کتێب

بە کوردیو* لە ساڵی ١٩٥٨دا محەممەد فیدا بەرهەمەکانی محەممەد مەردۆخ کوردستانیی کردووە بە عەرەبی •

لە ساڵی ١٩٥٩دا لە یەریڤان [ن• محمود دوف] بە زمانی ئەرمەنی پەڕاوێکی دەربارەی گەلی کورد چاپکردووە •

هەروەها ئەبێ باسی لێکۆڵینەوە ئاینیو کۆمەڵایەتیەکانی محەممەد موکری بکەین کە بە زمانی فەرەنسی دەربارەی حەقەکانی نووسیوە •

هەندێ لە کوردەکان لەناوجەرگەی کوردستاندا گەشتو گەڕانیان کردووەو لە گەڕانەوەیاندا لێکۆڵینەوەکانیان بە دەست هێناوەو سەرگورشتەکانیان بڵاو کردۆتەوە ، وەکو (عەلی سیدو لگۆرانی) لە ساڵی ١٩٣٩دا بەزمانی عەرەبیو (عەلادین سەجادی) لە ساڵی ١٩٥٦ بە زمانی کوردی سەرگورشتەکانیان بڵاو کردۆتەوە •

بەڵام گۆران سەرگورشتەکەی خۆی دەربارەی گەشتەکەی بە هەوراماندا و لە ساڵی (١٩٣٣)دا بە شیعر بڵاو کردۆتەوە(٣٦) •

لە ئەرمینیای سۆڤیەتیش ، تەنها دوو نووسەر بە نیازی بێدەنگییەوە هەر بۆ پڕوپاگەندە ژیانی خۆیان نووسیوە ، کە گەلێ ڕێكو پێكو جوان بوون • لەساڵی ١٩٣٥دا (عەرەبی شەمۆ) شوانی کوردی داناوەو لە (بەربانگدا Berbang) کە مانای (الفجر)ە* بایەخێکی زۆری داوە بە بیرو بڕوای شیوعیەت • لە

★ شاعیری کوردی بەناوبانگ مامۆستا قانعو مامۆستا کەریم زەند لەم دواییەدا [نەژادو پەیوەستەگی کورد]یان لە فارسییەوە کردووە بە کوردیو ساڵی ٩٦٩ لە چاپخانەی کامەرا ی لە سلێمانی چاپکراوەو ئەمیش لە نووسینەکانی ڕەشید یاسەمی‌یە •

(٣٦) ئەمەش پارچە شیعرێکی درێژە •

★ بەربانگ مانای (الفجر) نیە ، بەڵکو بەو کاتە ئەوترێت کە لە ڕەمەزاندا ڕۆژو ئەشکێنن ، یاخود لە کوردەواریدا وا ڕاهاتووە کە بە کاتی نان خواردنی ئێوارانی ڕەمەزان بوترێت بەربانگ •

سالی ۱۹۵۹دا ژیانی کامەرانی (الحیاە السعیدە)ی نووسیوە کە لە ژێر دەسەڵاتی سۆڤیەتیدا دەستی پێکردووە •

[وەزیر نادر] کە لە ساڵی ۱۹٤۷دا کۆچی دوایی کردووە (المثقف النعس)ی داناوە • بەڵام (ئەمین عەبدال) لەساڵی ۱۹۵۷دا بە زمانی ئەرمەنی باسی خوو ڕەوشتی کوردەکانی قەفقاسی کردووە •

ڕەخنەی ئەدەبی هەر لە نزیکەوە مێژووی ئەدەبیشی گرتۆتەوە• زۆر جاریش هەیە کە نووسین‌و ڕاپۆرتی سادەمان بەرچاو ئەکەوێ‌و کەچی هەر نرخی ئەدەبی خۆشیان هەیە ، لەوەی کە (جەلادەت بەدرخان ۱۸۹۳ــ۱۹۵۱)، یونس رەوف دڵدار ۱۹۱۷ ــ۱۹٤۳(۳۷) ،(جەمیل ڕۆژبەیانی) لێیان نووسیوە • ئەوەی شایانی باسە (جەمیل بەندی ڕۆژبەیانی) بە شێوەیەکی تایبەتی گرنگی داوە بە شاعیرو نووسەرەکانی (زەنگەنەو کەڵوڕ)و هۆزەکانی‌تری ئەو دەورو بەرە • (مەعرووف خەزنەداریش) پێشەکیی بۆ گەلێك نووسراوی شیعری نووسیوەو دەربارەی شیعری کوردیش لێکۆڵینەوەیەکی باشی بڵاو کردۆتەوە •

لە ئەرمینیای سۆڤیەتی دوو ڕەخنەگری گەنج دەرکەوتن کە (عمریك سەردار)و (ئوردوخان جەلیل)و لەم ڕووەوە لەسەر ئەوە ڕێككەوتوون کە لایەنی سەرکەوتوویی بدەن بەنووسەری کوردی عێراقی عەلائەلدین سەجادی کە لە پێشەوە لەگەڵ کتێبە بەنرخەکەیدا (مێژووی ئەدەبی کوردی) ساڵی ۱۹۵۲ باسمان‌کرد، کە ئەمە پاشماوەیەکی ڕاستەقینەی زانیاریی ڕۆشنبیرییە • ڕاستیشە کە پەڕاوەکە بێ‌لەکەو کەم‌وکووڕی نیە ، بەڵام هەر ڕێگە ڕووناك‌کەرەوەیەو بە گوێرەی خۆی کۆمەڵێك زانیاریی بە

---

(۳۷) ڕاستییەکەی ۱۹۱۸ ــ ۱۹٤۹یە نەك ئەوەی سەرەوە •

نرخی تیایه • ئەمەش شێوەی نووسینی دانەرەکەیەتی :
لە ســەرەتادا ستایشی ئەو شاعیرە ئەکات کە ئەیــەوێ باسی بکات ، دوای ئــەوە کورتەیەکی ژیانی کە مێژوو ســاڵەکانی تیا دیاری ئەکات بە جــۆرێ کە کاتو شوێنیان ڕوون ئەکاتــەوەو بە شێوەیەکی سادەیی بە بەرهەمەکانیان پاڵپشتی نوسینەکانی ئەکات، بە تایبەتی ئەوانەی کە هەتا ئێســتا چاپ نەکراون • هەروەهــا هەریەکەیان بە جیا لێك ئەداتەوە ، ئیتــر زۆر جار هەر ئەمانــە خۆیـــــان وەرگێڕانێـــکی ڕاســــتەقینەن ئەگــــەر شــێوە زمـــانی شــیعرەکان لە عیراقـــدا زۆر زانــراو نــەبێت ، وەکو شێوە زمانی گۆرانی ، دوای ئەوە قۆناغە جۆراوجــۆرەکا ن لە بەرهەمی ئەدیبە باسکراوەکاندا باس ئەکات • ئێستا دێ نیە لە سەرباسی بەرهەمە ئەدەبیە ڕاستەقینەکان لە پەخشانو سەرگورشتەو چیرۆكو گێــڕراوە کورتەکاندا نەبێت • ئەمانەش هەتــا بڵێی زۆرنو بەشیزۆریشیان لەگۆڤاری جۆراوجۆردا بڵاو کراونەتەوەو لێرەدا گەنجەکان توانای هونەری خۆیان دەرخستوە • کوردەکان بە تەواوی دەستی باڵایان لەداستانی کورتو سەرگورشتەدا هەیە • ئیتر پێویستیش ناکات کە لیســتەی ناوەکانیان بنوســین چونکە زۆریان ناناسم • بەڵام لەوانەش وەکو : لەکوردەکانی عێراق : — (م • م • ئەمین)و(م • ت • وەردی)و(ك • آ • بابان)و(ج نەبەز) کە وەرگێڕێکی زۆر باشیشە ، هەروەها کەمێکیش لەوانە ئەناسم کە لە کۆنەوە لەو گۆڤارە کوردیانــەدا هاوبەشیان کردوە کە لــە ڕۆژهەڵاتدا دەرکەوتوون • وەکو (م• ئەی• بوتی) کە دەربارەی گیانلەبەر سەرگورشتەی جوان جوانی هەیەو هەموشیان پەندیان

لێوەر ئەگیرێت • هەروەها (قەدری جان*) کە هەستی خوێنەرەکانی ئەجولێنێ‌و وایان لێ ئەکات کە بیروڕای تازە بابەت لەباسەکانی ئەمەوە وەربگرن • (دکتور نورالدین یوسف زازا)ش لە لۆزان باسێکی دکتۆرای دەربارەی شەخسیەتی موونیە Mounier پێش کەش کردو هەمیشەش سەرگورشتەکانی بۆنی نیشتمانپەروەری لێ هاتوە •

هەروەها بەتایبەتی باسی (عوسمان سەبری)ش ئەکەین کە هەندێ نوسینی مێژوویی دەربارەی ناپلیۆن‌و سەلاحەدین نوسیوە • بەڵام ئەمیش لەچیرۆکی شەڕو شۆڕدا زۆر چابوك بووە ، بە تایبەتی لە کاتێکدا کە خوو ڕەوشتی هاولاتی‌یەکانی خۆی باس ئەکات • چیرۆکەکانی دەربارەی ڕاوکردن زۆر خۆشن ، چونکە شێوەی گێڕانەوەکەی سادەیەو ڕاستەو خۆ بیرەکانی دەرئەخات‌و وا ئەزانێ کە بە سەرهاتەکان لەبەردەممانا ڕوئەدەن‌و من بە باشترین نوسەری ئێستای دائەنێم •

(جگەرخوێن)ی* شاعیریش لەساڵی ١٩٤٦دا سەرگورشتەیەکی درێژی بڵاو کردۆتەوە کە بەسەرهاتی هیچو پوچی نێوان ژن‌و مێردێکی گەنجی تیا گێڕاوەتەوە کە (ژین‌و گوڵپەری) بوون (Jin — GulPeri) ، لەوەدا کە ئەوەی بە سەرگورشتە داناوە بە هەڵەدا چوە •

بەڵام بە داخەوە لە ئەرمینیای سۆڤیەتی بە هیچ جۆرێك حەزیان لەپەخشان نەکردوە* لەگەڵ ئەوەشدا ئێمە هەر باسی حاجی

★ قەدری‌جان ساڵی ١٩١٦ لە دێیەك لە کوردستانی تورکیا لە دایك بووەو لە ئابی ١٩٧٤دا کۆچی دوایی کردووە •

★ لە گوندی (حەسار) لە سوریا لەدایك بووەو لەم ساڵانەی دواییدا کۆچی دوایی کردووە • [illegible]

★ بۆیە حەزیان لە پەخشان نەکردووە چونکە خوێندەواری زۆر کەم تیابووە •

جندی ئەکەین کە لەساڵی ١٩٤٧دا (چرای تازە)و لەساڵی ١٩٥٩دا (چیرۆك دەربارەی گەلی کورد)ی نوسیوە •

بەڵام عەلی عەبدولڕەحمان لەساڵی ١٩٥٩دا (خاتو خاتێ)ی نوسیوەو لەوانەشە ساڵی ٩٦٠ بوبێ کە (ڕاپەڕینی) نوسیبێ • هەروەکو شتێکی جوانو بەنرخ کە هەتا ئێستا وێنەی نیە باسی (ڕشتەی مرواری) ئەکەین کە لە بەرهەمەکانی نوسەری بەناوبانگ عەلادین سەجادیە کە لە(٣)* بەشدا (١٩٥٧ـ١٩٥٨) بابەتی داستانی ئەدەبیو سەرگورشتەو چیرۆکی کورت کورتمان ئەداتێ کە فەلسەفەو بیرو باوەڕو مێژووی تیا تێکەڵ کردون •

لەمانە هەموویاندا کە باسمان کردن ، بەوپەڕی سەلماندنەوە بۆمان دەرئەکەوێت کە : ڕۆمانی ڕاستەقینە لە ئەدەبی کوردیدا نیە ، هەرچەندە هەندێ بەرهەمی جوانو گرنگیشیان هەیە ، هەروەها ئەبینین کە هەتا ئێستا شانۆشیان نیە ، هەرچەندە لەم ڕووەشەوە هەندێ هەوڵیان لەشێوەی پاراستنو بەخێو کردندا داوە ، بەڵام ئەوەش هەر قۆناغێکی باشی نەبڕیوە لەگەڵ ئەوەشدا کە بابەتی چیرۆكو شانۆگەریەکانیش کەم بەبوونو ئەتوانرێ کە لە مێژووی کوردا ڕەچاو بکرێن • بەتایبەتی هەر لە داستانو سەرگورشتەو ڕەخنە لە خووڕەوشتەکانیان وەکو ڕژێمە دەرەبەگایەتیەکانو مارەییو حاڵەتی ویژدانیو خۆشەویستی‌تر کە ئەتوانێ هەڵوێستی دەروونی تازە یاخود هەڵوێستی کۆمەڵایەتی دروست بکات • بەڵام ئەم گۆڕانە لە کردەوە ڕاستەقینەکانیاندا یاخود لە ئەفسانەکانیانداو لەڕاهاتنی عەقڵی لە ماوەی داهێنانی هونەری وێنەییدا هەوڵێکی زۆر تری پێویستەو ئەبێ دانەر زیاتر خۆی بۆ هیلاك بکاتو شارەزایی هەبێت لە

★ تاکو ئێستا مامۆستا عەلادین سەجادی(٧)بەشی لەڕشتەی مرواری بڵاوکردۆتەوە

زانیاری دەرونو هونەری تەکنیكدا وەك لەوەی کە چوارینەیەك شیعر دابنێتو هەر ئەمەشە کە لەم کاتەدا کەمو کوڕی دروست ئەکاتو دەربارەی شانۆی عەرەبیش ئەتوانرێ هەر ئەم تێبینیانە تۆمار بکرێن •

۲ ـ شـــیعر :ـ

ئەو بیرو ڕایەی کە وا ئەزانێ شـیعر بەرەو نەمان ئەچێت ، چونکە پەخشان نوسەکان مەیدانی ئەدەبی کوردیان داگیر کردوە هەنەیــە • چونکە شـێخەکان بەردەوام بـوون لەدانانی شـیعرە سۆفیانەکانیانداو زاناکانی تریش هەر بیروڕای تریان پێشکەش کردوە • لەنێوان ساڵەکانی ۱۹۲۰ وە هەتا ۱۹۳۹ بە تایبەتی لە عێراقدا بەرهەمی شاعیرەکانی سەدەی نۆزدەهەم چاپ کران ، کە بەشی زۆریان دەستخەت بوون • هەروەها نووسینەکانی (مەحوی ۱۹۲۲،(نالی ۱۹۳۱)،(کوردی)(۳۸)،(حاجیقادری کۆیی ۱۹۳۱)(۳۹)، (سالم) ۱۹۳۳ ، (تاڵەبانی) ۱۹۳۵ ، ئەدیب ۱۹۳٦ ، (حەریق)و (مەولەوی) ۱۹۳۸ هەر لێیان بلاوکرایەوە : وا دەرئەکەوێت کە شاعیرە کوردەکان حەزیان لەناز ناوی مانادار کردوە •

هەر لەو سەردەمەدا کۆمەڵێك شـیعری شاعیرە پێشـــینەکان بەهـۆی (ئەمین فەیزی) ۱۹۲۰و (عەلی کەمــال باپیر) ۱۹۳۸ و (مەلا عەبدولکەریم هەکزی) ۱۹۳۸و (ڕەفیق حیلمی) ۱۹٤۱ ـ ۱۹٥٦ وە بلاوکراونەتەوە • بەلام هەروەکو (مەعروف خەزنەدار) لەساڵی ۱۹٦۳ دا لێکۆلینەوەیەکی فراوانی خســتینە بەردەست ، گۆڕان لەشــیعری کوردیدا هەر سورە لەسەر کێشــو قافیە • وە شێوەی شیعری کۆن کە لەسەر یاسا گرێیاویەکانی شیعریعەرەبیو فارسی کــۆنن بەرانبەر ئەکات لەگەڵ شـــیعری تازەدا کە لەڕوی

---

(۳۸) کوردی ۱۹۳۱ •

(۳۹) حاجی قادری کۆیی ۱۹۲٥ •

کێشی شیعریی و نیوە شیعرو قافیەوە سەربەستی زیاتری تیایەو گەنجەکانیش ئەم شێوە تازەیان لا باشترە ٠

هەرچۆن بێت ، ئەگەر هاتو نوسینە هێماییەکان سەراپا زۆر کەم دەست بکەون ، لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا هەر ون نابن‌و ناشارێنەوە ، هەتا ئێستاش کاکە حمەی ناری (١٨٧٤ ـ ١٩٤٤) هەر بە خۆشەویستی‌و تەنهایی خوادا هەڵ ئەدات،سەرەڕای ئەوەش شاعیرەکان چی لەعێراق‌و سوریاو وڵاتی سۆڤیەت هەموویان لە سەر یەك ڕێڕەو نین ٠ ئەمانە لەشیعرەکانیاندا جاری وا هەیە گۆرانی ئەڵێن‌و جاری واش هەیە نیشتمانپەروەری تیا دەر ئەبڕن، کەواتە جیا کردنەوەو بەش‌کردنیان ئاسان نیە ٠

پێش تۆزێك باسی مامۆستاکانم کرد ، کە بەشی زۆریان هەمیشە بەرهەمی فێرکردن لەشێوەی چیرۆکی گیان‌لەبەردا ئەنوسن ئەمەش لەسوریا عوسمان سەبری کردویەتی (کە خۆشی مامۆستا نەبووە) بەتایبەتیش لەناو دەستەی شاعیرە گەنجە تازەکانی سۆڤیەتدا ئوردخان جەلیل‌و ئازادو کارلین چاچانی بۆ قوتابیان ئەنوسن‌و لەناوەرۆکی نوسینەکانیاندا باسی خوورەوشت ئەکەن ٠

شاعیرە ڕاستەقینەکان بەرهەمی شیعری گۆرانیان هەیەو گۆرانی بۆ خۆشەویستی‌و خێزان‌و جوانی سروشت‌و ئیشوکاری ڕۆژانە ئەڵێن ٠

لەسەرەوەی لیستەی شاعیرەکانی عێراقدا (پیرەمێرد)دێت کە کە (حاجی توفیق)ە (١٨٦٨ ـ ١٩٥٠) کە لە دەرونی گەنج‌و لاوەکاندا جێگای خۆی کردۆتەوەو خۆشەویستی خۆی بۆ جوانی نیشتمان‌و مێژووی کورد تەرخان کردووە ٠

هەروەها (زێوەر) کە [عبـدالله محمد]ەو (١٨٧٥ـ١٩٤٨) ئەمیش یەکێکی ترە کە گرنگیی بە لاوان داوە ، شیعرەکانیشی لە کاتێکدا کە ستایشی جوانیی سروشتو خاکی نیشتمان ئەکەن زۆر کاریگەرن ·

بەڵام [قانع]* کە (محمد شێخ عبدالقادر)ەو لەساڵی ١٩٠٠دا لەدایكبووە ئەمیش بەهەزارەها شێوەو لەپەراوی بچووكبچووكدا دیمەنە جوانەکانی نیشتمان باس ئەکات ، بە جۆرێك کە هەر لە ناوو نیشانی بەرهەمەکانیدا پـاکیی دڵو دەروونی دەرئەکەوێت وەکـو : (گوڵاڵـەی مەریـوان ١٩٥١) ، (باخچـەی کوردسـتان ١٩٥٢) ، (چواربـاخی پێنجـوێن ١٩٥٣) ، (شـاخی هەورامان ١٩٥٤) ، (دەشتی گەرمیان ١٩٥٥) ·

شەخسیەتێکی تریش کە بە تەواوی جیاوازەو ناوی بێکەسەو (فائق عبدالله)یەو لە ساڵی (١٩٠٥ـ١٩٤٨) پیاوێکی ئازاراویو كلۆڵ بـووە هەروەکـو (ڤێرلـین)(٤٠) تەنهـا بـۆ شیعر ژیـاوە ، سەرەڕای کلۆڵیـەکەی لە ڕووی سـامانو ژیانەوە ، هـەر وازی نەهێناوە لە هوشیار کردنەوەو هاندانی لاوەکان بۆ تێکۆشان لە پێناوی دادپـەروەریو چاکـەو نیشـتماندا ، زۆر لـە شـاعیرە گەنجەکان بـە دڵگەرمییەوە لەسـەر ڕێو شوێنی ئـەم پێشینانە ئەڕۆن ·

★ لە ڕاستیدا قانع لە ساڵی ١٨٩٨داو لە دێی [ڕیشێن] لە بناری شارەزوور لە دایك بووەو لە ٧ـ٥ـ١٩٦٥دا لە دێی [لەنگەدێ]ی شلێری ناوچەی پێنجوێن کۆچی دوایی کردووە ·

کۆچی دوایی کـردووە ، لەم ساڵانەی دووایشدا کـوڕەکانی (پاشمەرگەی قانعو نامەی قانعو دیوانی قانع(یان لە بەرهەمەکانی چاپو بڵاوکردەوە ·

(٤٠) ئەمە شاعیرێکی فەرەنسیی بەناوبانگەو عادەتا لەگەڵ (ڕامبۆ)ی شاعیردا باسی ئەکرێت ·

هەروەها (شاکر فەتاح)* ، «نەریمـــان» کە (مصطفی سعید حمد)ەو لە ساڵی ١٩٢٤ لە کفری لەدایك بووە ، (ڕەسوڵ بێزار گەردی)(٤١) کەساڵی ١٩٢٦ لەدایكبووە، هەروەها(کامەران)یش* هەر نووسەرو شاعیرن •

لە ئەرمینیای سۆڤیەتی کۆمەڵێکی باش هەن کە پێش ئەوەی بچنە ناو دانانو نووسینی بەرهەمی چاکەوە هەرچی داستانی کۆن هەیە نووسیویانەتەوە بۆ قوتابیان وەکو : (حاجی جندی) کە ساڵی ١٩٠٦ لەدایك بووە ، (ئەمین عەبداڵ) کە ساڵی ١٩١٠ لە دایك بووەو هەردووکیان مامۆستا بوونو هەمیشە شیعرەکانیان بابەتی قوتابخانەیان تیابـــووە • بـــەڵام لاموایـــە کە (میکائیـــل رەشید) گەنجترەو شیعرەکانیشی :(دڵم) لەساڵی ١٩٦٠دا زۆر ناسکن • لە ڕاستیشدا شیعرەکانی گەلێ ئاوازی جۆراوجۆری تیایەو پارچە شیعرە جوانە شەش خشتەکیەکانی پڕن لە تامو ناسکی • بەڵام بە شێوەیەکی گشتی شـــیعرە ڕۆژهەڵاتیـــەکانی تا ڕادەیـــەك پڕن لە پەندی شوێعییەت •

(جاسم جەلیـــل) کە ساڵی ١٩٠٨ لەدایك بـــووەو نووسەیر ڕۆژنامـــەی بـــووەو مانـــای (Almanachs) (کۆمەڵـــە شیعری نووسەرە کوردەکانی سۆڤیەتە) ، بەرهەمە تایبەتیەکانی هەمیشە جێگای خۆیان کردۆتەوە ، لە دیوانێکی شیعری زیاتری هەیە وەکو (ئالەگەز Alagöz) ساڵی ١٩٥٤ ، (ئەیامی) ساڵی ١٩٦٠ ، ئەمانە لە ڕووی بـــەراورد کـــردنی چاپـــە جیاوازەکانـــەوە زۆر

★ شاکر فەتاح لە ساڵی ١٩١٧داو لە شاری سلێمانی لەدایك بووەو ئێستاش هەر لە ژیاندایەو ساڵی ١٩٧٧ لە دووەم دەورەی ئەنجومەنی یاسادانانی ناوچەی ئۆتۆنۆمیدا بوو بە ئەندامو بوو بە جێگری سەرۆکی ئەو ئەنجوومەنەو ئێستا لە هەولێر دائەنیشێ •

(٤١) ڕەسووڵ بێزار گەردی ئەدیب نیە بەڵکو گۆرانی بێژێکی میللی بەناوبانگە •

★ کامەران لە شاری سلێمانیو لە ساڵی ١٩٢٩دا لەدایكبووەو ئێستا مامۆستایە لە کۆلێجی ئادابی زانکۆی سلێمانی ــ بەشی کوردی •

قورسن ، ئەمـــەش بەهۆی ئەو پیاچوونانەوەیە کە هەمــــوو جارێ دووبارەیان ئەکاتەوە ، جاری واهەیە بیستجار ئەیاننووسێتەوە، ئەمەش نیشـــانەی ئەوەیـــە کە هەســـتێکی چاکی بـــە لێپرسینەوە کردووە ، لەگەڵ ئەوەشدا کە هەمیشـــە ئاوازو کێشی شیعری لەو دووبەشەی دواییدا تەواو نین ئەو هەر لە پێناوی هەستی شاعیریدا کە بە شـــێوەیەکی ئاسان دەری‌بهێنێ شتی وای دەرهێنـــاوە کە تا ڕادەیەك باش‌نین هەر وەك ئەم وتەیەی کە لەدەستگیرانەکەیەوەیە:

من گوڵێکی کێویم ، هێشتا غونچەی نەکراوەم
ڕۆژو شەونم پاکیی خۆیانم لێ‌ئەدەن
ئەگەر تۆ دەستم لێ‌نەدەی
ئەوا من هەرگیز ناکرێمەوە
ئەگەر دەستم لێ‌نەدەی
ئەوا ئیتر من گوڵاو ناڕێژم
من گوڵێکی کێویم ، من گوڵێکی شاخاویم
دوور لە تۆ !
خۆشەویستی بە لێك‌نزیك‌بوونەوە ئەکرێتەوە
خاکی ڕەگ‌وڕیشەم بە خۆشەویستی نەرم بکە
ئەگەر دەستم لێ‌نەدەی
ئەوا ئیتر ناکرێمەوە
ئەگەر دەستم لێ‌نەدەی
ئەوا ئیتر من گوڵاو ناڕێژم
من گوڵێکی کێویم ، من گوڵێکی شاخاویم
دوور لە تۆ !
ئەی باخەوانی چالاك ، ئەی گوڵ خۆشەویست
وەرە بمکەرەوەو بمبە بۆ سەر شاخ

ئەگەر ئازایت دێیتو ئەمبەیت
ئەوا ئیتر من وەکو ژنێکی تازە بۆت پێ ئەکەنم ٠

هەروەها ئەمیر کامەران بەدرخان ، سەرەڕای بەرهەمەکانی لە زمانەوانیو ئیشوکاری سیاسیدا ، لە شیعریشدا هەر دەستی هەبووە گەلێك دیوانی لەچاپ داوە وەکو :

(قلب الاطفال) ١٩٣٣ کە بۆ ئەوەی داناوە قوتابیانی قوتابخانەکان کەلکی لێ وەربگرن ٠ (جليد النور) ١٩٣٥ ئەمیش کراوە بە فەرەنسیو ئەلمانی ٠ (رباعيات خيام) ١٩٣٨ کە پێکەنینی زۆری تیایە ٠ هەروەها ئەو شیعرە ئاوازی‌یانەی کە باسی خۆشەویستی ئەکەن ٠ زۆر بە ناسکی لە هەستاو ، ڕەسەنایەتی لە تێ ڕوانینو بەختیاریش لە لێکدانەوەدا دای ناوون ٠ بەڵام لەپاڵ ئەم هۆنراوانەیشدا کە بە شێوەی هەڵبەستی گۆرانی دائەنرێنو یاسایەکی تایبەتی خۆی هەیە ، پێویست ناکات سەرمان سوڕ بمێنێ ئەگەر بەرهەمی ترمان بینی بەلایەنی کۆمەلایەتیەوە بەسترابێت ٠

هەموو کاتێك هەر شاعیر پەیامبەری ڕاستەقینە بووە بۆ مژدە دان بە تازە بونەوەو هەر ئەو ڕەخنەی لەچەوساننەوەی کۆن گرتووەو هەوڵی بەختیاری پاشەڕۆژی داوە ٠

ئەو لێکۆڵینەوە داهاتوانەی ناو سۆڤیەتیەکان بە زۆری ئەوەیان ڕەچاو کردوە کە لەپێش هەموو شتێکدا ئەبێ ئافرەت ڕزگار بکرێتو ڕادەیەك بۆ دەسەلاتی دەرەبەگایەتی دابنرێتو هەوڵ بدرێت کە بیرو بڕواو کرداره ئایینیەکان لەناو ببرێن ، ئەمانە هیچ دیوانێکی شیعریان نیە ، کە نیشانە بێت بۆ سوری نوسەرەکان لەسەر ئەم بابەتە جۆراو جۆرانە ٠

لەچوار خشتەکیەکانی(عەتار شرۆ)دا (Etar charo) چارەسەری هەڵوێستە کۆنەکانی کوردەکان کراوە ٠ وەکو نەزانی ، نارەحەتی زۆرداریو گەلێك جاریش گەڕانەوە بۆ مارەیی ، نیشانەکانی

بەندایەتی کە ئەبێ نەهێلرێت ، هەروەهـــا ئەمەش پیاهەڵدانێکی ترە کە لای هەندێ لەشاعیرەکانی تردا هەیەو ماوەش ئەدەن بەوەی وا دابنرێت کە لابردنیو نەهێشتنی خوورەوشت شتێکی قورس‌و گرانە •

هەروەهـــا (یوسف بەکۆ)ی (Usiv Beko) شـــاعیریش لە شیعرەکەیدا بە ناوی (بەختیاری) شێوەی نزم بونەوەو نالەباری هەلوێستی کۆمەلایەتی کە قوربـــانی هەتا هەتایی هەژاری رون کردۆتەوە• بێ‌ئەوەی بەرەو ڕوو لەبەردەم زۆرداریی دەولەمەندو بازرگانیدا هیچ بەرگریەك بکات •

(حاجی جندی ـ [illegible]) شاعیری بیروڕای دژایەتی چینایەتی لەدژی زۆرداریو دەرەبەگایەتی کە سنوری نیە پێشنیار ئەکات ، کە ئالۆزانی بەرگری کـــردن لەلایەن زۆر لێ‌کـــراوەوە کۆتایی دێت • بابەتی هەلبەستە درێژەکەشی بەناوی (گوڵی زەر Gulizer)هەر ئەوەیە •

بـــەلام خۆشەویســـتیەکەی بە بەرگە گرتنی داگیرکـــەرانو دەرەبەگایەتیو تۆلەســـەندنی هۆزەکانو داخوازیەکانی مارەییو ستایش کردنی جەنگە نەتەوەییو ئازادی خوازەکان کۆتایی دێت• هەروەکو (وەزیر نادر) لەشەرو شۆڕەکاری گەرەکەی (نادو گوڵی زەر)دا بە گۆرانی ئەیلێت •

لەعێراقدا (گۆران) عبداللە سلێمان ١٩٠٤ ـ ١٩٦٢ شێوەی شـــیعری گۆڕیو داهێنـــەرو بلاوکەرەوەی شیعری (حور) بووە ، هەروەها لە پاڵپشتەکانی سەربەستی بیرو ژیان بووە* ، هەر ئەم

★ گۆران هـــەروەکو شیعری (حر)ی وتـــووە شیعری کلاسیکیشی هـــەر وتووەو ڕابەری دوو قوتابخانەی شیعری بووە ، ڕۆمانتیکیو ڕیالیزمی •

بووە کە گەلێ گۆڕینی کۆمەڵایەتی بە لای چاکەدا داهێناوەو هەر ئەمەش بەسە بۆ ئەوەی گەلی کورد وا لێبکات کە سەربەستانە بیر بکەنەوەو هەنگاو بەرەو پێشەوە هەڵبنێن • نرخی ئەم باسەشی لە بەندیخانەکانی بەغدادا داوەتەوەو هەر لەوێش شیعرێکی بە ناوی ١٤ی گەلاوێژ داناوەو شیعرەکەشی لەسەر خۆپیشاندانە میللیەکان داناوە کە بەهۆی ئەو ڕۆژە مێژووییەوە ئەیان کردو ئەو ڕۆژەش بوە کە چەرخێکی تازەی بۆ کوردەکان هێناوەتە کایەوە •

(جگەر خوێن*) کە (شێخ موسا حسن)ەو لەساڵی ١٩٠٣دا لەدایك بووە سەرۆکایەتی کاروانی شاعیرانی کرمانجی ژووروی کردووەو هەر بیرو ڕاکانی گۆرانی هەبووە ، بەڵام ئەو پەڕی گرتوە ، وەك لەدیوانەکەیدا لەساڵی ١٩٥٤ بە ناوی (شۆڕشی سەربەستی) بە باوەڕەوە هاوار ئەکاتو ئەڵێ :ـ ڕزگار نابین هەتا لە باکورەوەو بە ئاگاداریی سۆڤیەت دەست پێنەکەین ، هەروەها ئەمیش ئازاری بەندیخانەکانی سوریای چێشتووە •

ئایا ئەبێ باسی شیعرە نیشتمانیەکان بکەین ، ئەمانە زۆرن و لە ژمارە نایەن ، بەڵام تێکەڵو پێکەڵن ، چونکە لاسایی شیعرەکانی (میریلتون Miriliton)و (دیرۆلید Deroulede) ئەکەنەوە • هەمیشەش لە هەڵبەستە گڕاویەکانی (ڤیکتۆر هۆگۆ V. Hugo) ئاسانترن •

شیعری خۆشەویستیو نیشتمانپەروەری ، شیعری کوردستان پەرستن هەر لە کۆنەوە ڕەوشتی خانەدانیان تیابووە ، تەنانەت هەر لەسەردەمی (ئەحمەدی خانی) خۆیەوە، شێوەکەشی لەشیعرە دڵ

★ جگەرخوێن لە سوریاو قەدریجان لە تورکیاو قانع لە عێراق بە شاعیری ناو گەلو میللیو چەوساوەکان ئەناسرێنو هەرسێکیان بەرانبەر یەك ئەوەستنەوە

گەرمیەکانی «نالی‌و حاجی قادری کۆیی»دا چەسپێنراوە لە عێراقدا پارێزگاری جیهانی ئەو جۆرە شیعرە کلاسیکیانە کراوە بەیارمەتی (مەلا حەمدیی ساحبقـەران ١٨٧٦ـ١٩٣٦)و (ئەحمەد موختار ١٨٩٧ـ١٩٣٥) کە هەنگاوو ڕێڕەوی هەموو گەنجەکانی لەسەر ڕۆیشتووە ٠

هەواڵنامەی کتێب

دووا وشەی وەرگێڕ بۆ عەرەبی

هەواڵنامەی کتێب

دوا وشەی وەرگێر بۆ عەرەبی

ئاشکرایە کە هەموو بەرهەمێکی ئاکادیمی هەرچەندە بگاتە ئەوپەڕی تەواوی‌و ڕێك‌وپێکی هەر ناتەواویی تیایە ٠ ئەم باسەش سەرەڕای ئەو هەموو هەوڵەی کە دانەری بەڕێز بۆ کۆکردنەوەو ڕێکخستنی بابەتەکان داویەتی‌و هەروەها هەوڵی دڵسۆزانەی بۆ بەدەستهێنانی ئەو زانیاریانەی کە ڕێگای خوێنەری بەڕێز ڕوون ئەکاتەوە بۆ ئەوەی بە باشترین زانیارییەوە ئەم پەراوەیان پێشکەش بکات کە هەموو لایەنەکانی ژیانی ئەو گەلەی تیابێت کە لە دواڕۆژدا ماوبەشە لەگەڵیداو لەوانەشە کە هەر نەزانراوبێت یاخود لە شێوە ڕاستیەکەیدا نەناسرابێت ، بەلام هێشتا هەر ناتەواوەو زانیاریی بەنرخی کەمە ، با ئیتر هەڵەی نووسەر خۆیشی لەولاوە بوەستێ ، ئەمەش لە گرنگی‌و هەوڵی ڕۆژهەلاتناسەکان کە لەم مەیدانەدا ئەیدەن کەم ناکاتەوە ، هەر ئەمەش ڕێگای ئەوەمان لێ ناگرێت کە ڕەخنەیان لێ بگرین‌و هەڵەکان ڕاست بکەینەوەو بڕوا بە ناڕاستەکان نەکەین ٠

لە ڕاستیدا ئەم پەڕاوە لەخۆیدا کارێکی گاڵتە پێ نەکراوە ، چونکە بەرهەمی بەکەڵکی نووسەرێکی تیایە کە هەر لەسەرەتاوەو

به شێوەیەکی تایبەتی گرنگیی بە گەلی کورد داوەو گەلێ باسی دەربارەی زمانو ئەدەبو مێژوو و ئاینو ڕەوشتی تایبەتیان لە گۆڤارەکانی ڕۆژهەلاّتدا بلاّو کردۆتەوەو هەر لە ساڵی ۱۹۲۷ەوە کە تێرراوە بۆ ڕۆژهەلاّت ئیتر دەستی پێکردووە ٠

ئەو هەوڵەش کە بۆ وەرگێڕانی ئەم پەراوە داومە لەپێش هەمووشتێکدا ئەرکی سەرشانی خۆم بووە بەرانبەر بە ڕۆڵەکانی نیشتمانەکەم ، لەکاتێکدا کە زانیومە پڕیەتی لە زانیاریی بەکەڵك بەلاّم شانازیشم ئەوەیە کە ئیشێکە شایانی هەوڵو خۆهیلاك کردنە ٠

لێرەشدا ئەوەم لەبیر ناچێت کە سوپاسی ئەو بەڕێزانە بکەم کە لەم هەوڵەمدا یارمەتییان داومو بەتایبەتی بەڕێز بەڕێوەبەری گشتیی ڕۆشنبیری کوردی ٠

ئاواز

هەواڵنامەی کتێب

ناوەڕۆک

هەواڵنامەی کتێب

ناوەڕۆک

پێشکەش ٣

پێشەکی ٥

بەشی یەکەم ٧

١ ـ سروشتی کوردستان ١٤

٢ ـ سەرچاوەی ئابووریی کوردستان ١٦

٣ ـ شارەکانی کوردستان ٢٣

بەشی دووەم ٢٧

١ ـ لە ئەفسانەوە بۆ مێژوو ٣٠

٢ ـ لە نێوان مێژوو و کەلەپووردا ٣٣

٣ ـ زانستی بەراوردکردنی زمانەکانیش وتەی خۆی ئەڵێت ٤٢

٤ ـ زانستی ڕەگەز ٤٦

بەشی سێیەم ٤٩

١ ـ کۆچەرە گەڕۆکو هۆزە نیشتەجێکان ٥١

٢ ـ خانووبەرەی کوردەواری ٥٣

٣ ـ ئیشی ڕۆژانە ٦١

٤ ـ هونەرو پیشەکان ٧٤

بەشی چوارەم ٨١

١ ـ هۆزو تیرەکانی کوردەواری ٨٣

٢ ـ سەرۆک هۆزی کوردەواری ٧٨

٣ ـ کەمبوونەوەی قەوارەی هۆزایەتی ٩٨

٢٨٧

هەواڵنامەی کتێب

بەشی پێنجەم ١٠١

١ ـ خۆشەویستی لە کوردستاندا گاڵتەی پێ ناکرێت ١٠٣

٢ ـ ئامادەبوون بۆ ژنهێنانو دەسگیرانی ١٠٧

٣ ـ ژنهێنانو بووکێنی ١١١

٤ ـ کەیبانووی کوردەواری ١١٩

٥ ـ دەربارەی بێشکە ١٢٤

٦ ـ ڕۆشنبیریی منالاّن ١٢٣

بەشی شەشەم ١٣٧

١ ـ ئاوازو گۆرانی ١٣٩

٢ ـ شایەرەکان ١٤٨

٣ ـ جەژنو وەرزەکان ١٥٣

٤ ـ یاریو خۆشیەکانی کوردەواری ١٥٩

٥ ـ نەمروودو تارتارین ١٦٣

بەشی حەوتەم ١٦٩

١ ـ نەخۆشیو برینداری ١٧٢

٢ ـ چارەسەرکردن (داوو دەرمان) ١٧٥

٣ ـ مردن ڕێگای هەموو کەسە ١٨١

بەشی هەشتەم ١٨٩

١ ـ لە بت پەرستییەوە بۆ ئیسلام ١٩٢

٢ ـ کوردەواریو پێنج پایەکانی ئیسلام ١٩٥

٣ ـ سۆفییەتی لە کوردستاندا ٢٠١

٤ ـ کوردەواریو هەڵهاتن لە ئیسلام ٢٠٦

بەشی نۆیەم ٢١٥

١ ـ بیروڕای پڕوپووچ ٢١٨

٢ ـ دووعاو نوشتەکردن ٢٢٤

٣ ـ گردەوەو دروشمی جادوگەری ٢٢٥

٤ ـ پاشماوەو شوێنەواری بتپەرستەکان ٢٢٩

عەوالنامەی کتێب

بەشی دەیەم | ٢٣٥
١ ـ زمانی کوردی | ٢٣٨
٢ ـ ئەدەبی سەرزارو ناوخەلکی | ٢٤٢
٣ ـ ئەدەبی تۆمارکراو یاخود کۆن | ٢٥٤
سەردەمی تازە | ٢٦١
١ ـ پەخشان | ٢٦٤
٢ ـ شیعر | ٢٧٢
دوا وشەی وەرگێر بۆ عەرەبی | ٢٨١
ناوەرۆک | ٢٨٥
سوپاس | ٢٩٠

هەواڵنامەی کتێب